

Diplomová práce

Prostá změna v Aristotelově přírodní filosofii

Unqualified Change in Aristotle's Natural Philosophy

Autor: Robert Roreitner

2012

Vedoucí práce: Prof. Lenka Karfíková

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 13. srpna 2012

Abstrakt: Práce vychází od otázky, zda a v jakém smyslu rozdíl mezi “prostými” a “dílčími” výpověďmi změny (tj. výroky o “vzniku” na jedné straně a “stávání se” na straně druhé) poskytuje spolehlivé vodítko k porozumění skutečnosti. Zaměřuje se nejdříve na metodologické předpoklady Aristotelovy přírodní filosofie a vědy, především na jejich vztah ke každodennímu jazyku. V dalším kroku je položena otázka, zda a jak si obecné závěry o charakteru *každé* změny učiněné ve Fyzice podržují svou platnost také pro každou změnu (tj. pro změnu “prostou” a pro změnu “dílčí”) *zvlášť*. Závěrečné dvě kapitoly se pak zabývají některými důsledky, které ze snahy být práv jazykové distinkci mezi “prostými” a “dílčími” změnami vyplývají pro Aristotelovo pojetí přírody: především charakterem látky a kruhovostí změn.

Klíčová slova: příroda, hypotéza, změna, trvání, náhlost, látka, kruhovost

Abstract: We start with the question, whether and in how far the distinction between “unqualified” and “qualified” predication of change (i.e. predication of “coming to be” and of “becoming”) provides a sound clue for understanding of reality. Firstly, we focus on methodological assumptions of Aristotle’s natural philosophy and science, namely on their relation to everyday language. In the next step we ask, whether and how the general conclusions about the character of *any* change made in Physics are valid also for any change (i.e. for “qualified” and “unqualified” change) *separately*. Last two chapters, then, are concerned with some consequences of Aristotle’s endeavor to make justice to everyday distinction of “unqualified” and “qualified” changes for his conception of nature, namely with the character of matter and the circularity of change.

Keywords: nature, hypothesis, change, continuation, suddenness, matter, circularity

Obsah

1. Úvod.....	5
“Stávání se” a “vznikání”	5
Aporie vzniku v Aristotelově přírodní filosofii	7
Jsoucno v pohybu jako předmět přírodního zkoumání	8
Část první: Přírodní zkoumání a rozlišení dílčí a prosté změny	11
2. Hypotéza v přírodním zkoumání	11
Zkoumání počátků proměnlivého jsoucna	11
Hypotéza a její osvědčování	13
Rozvrh přírodního zkoumání	17
Proairetický charakter přírodní vědy?	19
3. Počátky “veškeré změny”	23
Dva, nebo tři počátky změny?	23
“Veškerá změna” a změna “prostá”	26
Nedourčenost Fyziky vzhledem k syntaktické polaritě γένεσις.....	28
4. Vznik proměnlivých jsoucn	33
Vlastní a nevlastní možnosti jsoucna v pohybu.....	33
Jsoucno, které má vlastní možnost “v jiném”	37
Od “obecného” zkoumání změny k “jednotlivým” vědám.....	39
Část druhá: Zkoumání vzniku a zániku	44
5. Řešení aporie prosté změny (GC I. 3)	49
Dvojitý smysl prosté změny	49
Polarizace a kontinuita prosté změny	54
Sine prima materia	57
6. Nevratnost a opakování (GC II. 9-11)	66
Cyklická přeměna živlů	66
γένεσις formy – forma γένεσις.....	69
γένεσις “v kruhu” a “po přímce”	71
7. Závěr	77
Seznam použité literatury	84

1. Úvod

“Stávání se” a “vznikání”

Jako mluvčí moderních evropských jazyků většinou již na lexikální úrovni bez pozastavení rozlišujeme mezi fenomény, ve kterých trvajících věc nabývá nových určení, a fenomény, ve kterých taková věc teprve trvat začíná. V prvním případě říkáme, že se něco *stává* takovým a takovým (popř. že roste, uzdravuje se atd.). Ve druhém případě řekneme, že něco *vzniká* nebo *nastává*.¹ Může nás proto překvapit, že ve staré řečtině na obecné úrovni žádnou odpovídající distinkci nenajdeme. Existuje samozřejmě řada výrazů pro konkrétní dílčí proměny odvozených většinou od příslušných adjektiv (zdravý – uzdravovat se apod.) a existuje také výraz pro růst a zrození (φύω). Avšak nejobecnější jméno pro změnu určení či stavu se již v nejstarších literárních památkách překrývá s obecným jménem pro vznik (γίγνεσθαι).

Tak například Hesiodos užívá stejného slova pro vznik prvních božstev (γένετ', Theog. 116-120) jako Homér pro vystižení Próteovy schopnosti nabývat všemožných podob (πάντα γιγνώμενος, Od. 4, 417). O původnosti tohoto jazykového úkazu, který z dnešního hlediska může působit jen jako trochu nešťastná konfúze, snad vypovídá také Platónovo a Aristotelovo svědectví o “staré řeči” (Faid. 70c5-6), resp. o “prvních myslitelích” (Met. 983b6 aj.). Oběma těmto tradovaným logům, věcně tak odlišným, je totiž společné právě to, jak zdánlivě “volně” zacházejí s pojmem γίγνεσθαι: rozdíl mezi “stávat se” a “vznikat”, který se okamžitě nabízí moderním překladatelům, v obou případech naráží na ohebnost originálu. Připomeňme, že podle orfické řeči γένεσις (vznik) člověka je nejlépe popsitelný jako určitá změna stavu, “přicházení” odtamtud sem. Nejstarší filosofové zase (v Aristotelově referátu) jedním dechem tvrdí, že všechno *vzniká* z určitého prvku, a zase, že ze stejného důvodu vůbec nic *nevzniká*, vzhledem k tomu, že tento prvek trvá jako stále týž, a při takzvaném vzniku jsoucen *se proměňuje* pouze v tom smyslu, jako když se Sókratés stává krásným. Toto a další Aristotelova shrnutí “starých aporií” γένεσις (srv. zejm. Fyz. I, 8, GC I, 2) jako by chtěla poukázat na to, že lexikální indiference řečtiny vůči rozdílu mezi “stáváním se” a “vznikem” se nikoli

¹ Analogická rozlišení by samozřejmě bylo možné hledat napříč moderními jazyky: become – come to be, originate; devenir – provenir, se produire; werden – entstehen atd.

bezvýznamným a nikoli neproblematickým způsobem podílela na formulování filosofického jazyka.

Z toho všeho však samozřejmě nijak nevyplývá, že by běžný řecký mluvčí měl v porovnání s tím současným jakékoli potíže při bezprostředním rozlišování mezi fenomény vzniku a změny stavu. Je-li řečtina vůči tomuto rozdílu na nejobecnější úrovni lhostejná co do svého lexika, disponuje na úrovni syntaxe stejně spolehlivou distinkcí jako moderní jazyky: zatímco γίγνεσθαι ve smyslu vznikání stojí absolutně, tj. bez přívlastku (A γ: nastává den, vzniká dům), γίγνεσθαι ve smyslu změny stavu vyžaduje doplnění (P γ A: člověk se stává *vzdělaným*). Můžeme-li se opřít o Aristotelovy reference ke každodennímu jazyku, pak tato distinkce zcela postačovala běžné praxi, která podle něho bez pozastavení rozlišuje mezi výrazy typu “A γ” a “P γ A”: “Říkáme ‘to a to se stává tím a tím’, nikoli prostě ‘vzniká’. O někom, kdo se učí, říkáme ‘stává se vzdělaným’, nikoli však prostě ‘vzniká’.” (GC, 318a33-35)

Na úrovni každodenní klasifikace fenoménů tedy, podle Aristotela, k žádné konfúzi docházet nemůže. Křehké však začíná být rozlišení mezi vznikem a změnou stavu už tehdy, když se o ně jazyk začíná zajímat z hlediska praktické upotřebitelnosti, tedy když mu jde o to změnu nejen konstatovat, ale uchopit, jak (πῶς) a z čeho (ἐξ οἷ) k příslušné γένεσις dochází. Zdravým se člověk stává z nezdravého, tj. zdravý člověk “vzniká” z nezdravého člověka (P(non A) γ P(A)), a to vlivem určitého působení na daného lidského jedince, jehož zásady zná lékař. Do jaké míry je však tento druh analýzy uplatnitelný také pro výroky, které slovesa γίγνεσθαι užívají absolutně? Jisté je alespoň tolik, že k takovému rozšíření skutečně docházelo, a to nejen na rovině poetických umění, ale také na obecné úrovni v rámci filosofického jazyka. Sókratés ve Faidónu formuluje všeobecnou tezi, podle níž (bez ohledu na syntaktické vztahy) “všechno, cokoli vzniká/stává se,... vzniká/stává se takto, totiž odnikud jinud nežli opačně z opačného” (70d-e). Absolutní pozice γίγνεσθαι v jednom ze dvou typů výroků se Sókratovi zdá být pouze nedokonalým, částečným vyjádřením pro děj, jehož skutečná struktura je vystižitelná teprve v úplné formě “P (non A) γ P (A)”. Analogickou úvahu (byť s méně optimistickým závěrem) připisuje na druhé straně Aristotelés “prvním myslitelům”, kteří se podle jeho názoru “nejvíce báli” dovolit, aby něco “vznikalo/stávalo se z *ničeho*,” tj. aby vznik nebylo možným jako jeho proměnu *připsat* něčemu, co vznikajícímu předchází (GC, 317b30-31). Tato obava pak “první myslitele”, v Aristotelově podání, vedla k závěru, že výrazům, ve kterých γίγνεσθαι stojí

absolutně, ve skutečnosti přísně vzato nic neodpovídá: “tvrdí, že žádná věc ani nevzniká, ani nezaniká” (Fyz. 191a27); je-li myslitelná nějaká změna (γένεσις), pak jedině jako proměna něčeho, co tu již je.

Podobné závěry, jak Aristotelés zdůrazňuje, nemohly otřást přirozeným sklonem jazyka ostře rozlišovat na úrovni syntaxe mezi “stáváním se” a “vznikáním”. Ukazují spíše na potřebu filosofické reflexe tam, kde se bezprostřední jazykové intuice dostávají do sporu s prostředkujícím věděním. Každodenní jazyková praxe ve svém rozlišování mezi výroky typu “A γ” a “P γ A” nemůže podle Aristotela nebýt v zásadě na správné stopě. Tam, kde nárok vědění (nárok vyložit, z čeho k prosté změně dochází) dospívá k závěru, že “A γ” je pouze neúplný výraz, který si žádá doplnění, je na místě ptát se po charakteru a mezích platnosti takového vědění. Napříč přírodovědnými spisy se Aristotelés tímto způsobem dotazuje na celou řadu vědeckých koncepcí, atomistickou teorií látky počínaje a empedokleovskými inspirovaným lékařstvím konče. Na druhé straně intuice “mnohých”, ačkoli nemohou nebýt v zásadě správné, rovněž podle Aristotela vyžadují kritiku, a to právě pro svou příchýlnost k bezprostřednosti zdání, neboť “se stává, že pravda vznikání a zanikání je odlišná od toho, jak se nám [tyto procesy] jeví” (GC 318b27-28).

Aporie vzniku v Aristotelově přírodní filosofii

S Aristotelem je zřejmě vůbec poprvé výslovně formulován nárok být ve filosofické reflexi právně každodenní jazykové distinkci “prosté” (A γ) a “dílní” (P γ A) proměny: nikoli jako nedotknutelné danosti, ale jako vodítka pro *porozumění* fenomenálnímu světu, které by se neuzavíralo před novými poznatky, a pro *poznání* fenomenálního světa, které by nikdy nepřestalo být směřováno snahou rozumět. V jiném ohledu, který může být současnému čtenáři vzdálenější, však Aristotelés plně náleží k řecké jazykové tradici, také pokud jde o její lexikální indiferenci vůči rozdílu mezi stáváním se a vznikem. Vznik (γένεσις ἀπλή) pojímá jako význačný druh stávání se (γίνεσθαι), pod které stejným způsobem spadá změna stavu (γίνεσθαι τι), proměna vlastnosti (ἀλλοίωσις) či místní pohyb (φορά). Tato druhá jazyková intuice nachází bezprostřední výraz v Aristotelově rozvržení přírodní filosofie a vědy, ve kterém

obecná otázka po proměnlivosti jsoucího a po principech či “počátcích” proměny (proměny zahrnující bez jasného rozlišení obě syntaktické podoby γενεσις) jednoznačně předchází otázce po vztahu mezi “stáváním se” a vznikem. Už zběžný pohled na plán Aristotelova zkoumání přírody (shrnutý nejuplněji v úvodu k Meteorologikám) ukazuje, že mezi obecnou analýzou γενεσις, “veškeré proměny” (jíž je věnována převážná část Fyziky) a rozvedením aporie “prosté” změny, tj. vzniku (jemuž je věnován samostatný spis O vzniku a zániku) leží významný posun co do předmětu i charakteru tázání.² V pravděpodobné chronologii spisů je tento posun reprezentován pojednáním O nebi, které spis O vzniku a zániku propojuje s Fyzikou. Z věcného hlediska jej můžeme předběžně charakterizovat na základě dvou různých vztahů analogie mezi přírodními jsoucnými, které ustavuje Fyzika na jedné straně a spisy O nebi a O vzniku a zániku na straně druhé. Zatímco zkoumání obecných počátků změny ve Fyzice si bere za základ analogii mezi mnohými jsoucnými přírody spočívající *výhradně* v tom, že přírodní jsoucno je *jsoucnem v pohybu*, tj. jsoucím jen jakožto proměňujícím se (τὸ γινόμενον), ať už se jedná o proměny jakéhokoli druhu; zkoumání aporie “prosté” změny předpokládá navíc dvojí vztah symetrie a asymetrie mezi jsoucnem a *světem*, formulovaný na počátku spisu O nebi: “Z těles, která představují jeho části [tj. části světa, τὸ πᾶν], je podle naší úvahy každé právě takové [tj. úplné, τέλειον], neboť zahrnuje plný počet rozměrů. Zároveň je však každé těleso omezeno dotykem s tělesem, které s ním sousedí, a proto je určitým způsobem mnohé.” (DC 268b5-8) Přírodní, tělesné jsoucno, ačkoli je jako součást světa “zmnoženo” vzájemným působením mezi jím a ostatními jsoucnými, není zároveň o nic méně “úplné” než celek všeho jsoucího. Na pozadí této provázanosti mezi *úplností* a *mnohostí* jsoucna v pohybu se otevírá prostor, v němž bude možné ptát se po smyslu syntaktické distinkce mezi prostou a dílčí proměnou a po jejích mezích. Místem, které aporii vzniku připadá v Aristotelově rozvrhu přírodního zkoumání, se bude podrobněji zabývat čtvrtá kapitola této práce.

Jsoucno v pohybu jako předmět přírodního zkoumání

² Aristotelovu rozvrhu přírodního zkoumání je věnována druhá kapitola této práce.

Dotkli jsme se již toho, že u Aristotela se vyskytuje ještě jeden výraz, který může nabývat obecnosti srovnatelné s významovým rozpětím pojmu γίνεσθαι, a tím je “pohyb”, κίνησις. Podobně jako γίνεσθαι, κινεῖσθαι může označovat jak jeden dílčí druh změny (v tomto případě změnu místa, φερά), tak také proměnu jako takovou. Že se však nejedná jednoduše o synonyma, je zřejmé už z neporovnatelnosti syntaktických možností, které jeden a druhý výraz nabízejí: zatímco pomocí γίνεσθαι (τι) je možné *opsat* v zásadě libovolnou proměnu, výraz κινεῖσθαι za jinou změnu než změnu místa ve větě *bezprostředně* (v běžném jazyce) stát nemůže. Když tedy Aristotelés hovoří o přírodních jsoucnech obecně jako o jsoucnech v *pohybu*, je zřejmé, že má na mysli něco jiného než katalog způsobů, jakými je možné hovořit o jejich *proměnách*. “Pohyblivost” jsoucna (τὸ κίνητον) na rozdíl od jeho proměnlivosti (τὸ γινόμενον) tak označuje spíše určitý rys (dannosti) jsoucího, který není *bezprostředně* jazykový nebo nemusí být bez dalšího jazykem uchopitelný. Zkoumání jsoucna v pohybu proto nemůže *vyjít* z mnohosti způsobů, kterými se o jsoucnu či o jeho proměnách vypovídá (jak to činí spis o kategoriích), ani z analýzy určitého jazykového výrazu. Zatímco zkoumání o jsoucím jako jsoucím (o podstatě), *metaphysica generalis*, mělo za východisko aporetický rozvoj implikovaný složeným jazykovým výrazem τότε τι (resp. výrazy typu “P je člověk”), “pohyblivost”, od níž vychází Fyzika nemá žádný *bezprostřední* výraz v jazyku: je spíše rysem fenoménů, o nichž běžně mluvíme, který však má být sám jazykem teprve adekvátně uchopen. Projekt Aristotelova zkoumání přírody by tak bylo možné charakterizovat jako jakousi *opci*, k níž je myšlení vyzváno zkušeností. Výstižně je to vyjádřeno ve větě, od níž Aristotelovo zkoumání přírody začíná: “Naší zásadou však budiž (ἡμῖν ὑποκείσθω), že věci, které jsou od přírody, buď všechny nebo některé jsou v pohybu. Je to zjevné z indukce (ἐπαγωγή).” (Fyz. 185a13-14)³ Co tato první “zásada” znamená pro myšlení a co z ní má pro myšlení vzejít není předem zřejmé.

Pohyblivost jsoucna proto v nejobecnějším smyslu označuje snad právě to, co běžný jazyk uvádí do nesnází, “aporií”, které se přírodní filosofie pokouší *zvýslovnit*. Tím, že Aristotelés jsoucno v pohybu přijímá (ὑποκείσθω) za vlastní předmět přírodní filosofie, vyslovuje zároveň zřejmě vůbec poprvé programově vůli být těmito aporiím práv: tedy nikoli snažit se je

³ Výrazem “všechny nebo některé” si zde Aristotelés nenechává, jak by se snad mohlo zdát, otevřená zadní vrátka v podobě možnosti přírodních jsoucen, která by byla pohybu prosta (ἀκίνητα). Tento výraz spíše předjímá vzájemnost pohybu (κίνησις) a klidu (ἡρεμία), v níž jedno je možností druhého a jejíž souvislý výklad je předmětem Fyz. VI. 8.

“rozetnout” a *oddělit* jsoucno (jako “pravdu”) od pohybu (jako “zdání”), nýbrž vyjít z aporií *jsoucna v pohybu* jako vlastního živlu myšlení o přírodě, jehož Fyzika nemá být sumou, nýbrž způsobem jak do něj vstoupit. Fyziku jako takovou podobně jako přírodu nelze odnikud vyvodit, a tím méně je jí možné vyvrátit: v tomto smyslu představuje snad právě určitou *opci*, v níž myšlení přijímá za svůj nárok dostát mnohosti jsoucnen vstupujících do vzájemných *pohybových* vztahů.

Bližšímu vymezení toho, co Aristotelés míní důrazem na “přírodní” způsob zkoumání (*φυσικῶς*) v kontrastu ke zkoumání pojmovému (*λογικῶς*),⁴ a významu, jaký má pro tento program “hypotéza”, bude podrobněji věnována následující kapitola.

⁴ Srv. zejm. GC 316a10-12 a Met. 1069a25-30.

Část první: Přírodní zkoumání a rozlišení dílčí a prosté změny

2. Hypotéza v přírodním zkoumání

Zkoumání počátků proměnlivého jsoucna

Mezi pohybem (κίνησις) připisovaným jsoucnu nikoli ve smyslu místní změny, ale obecně, a katalogem výpovědí o jeho proměnách (γίγνεσθαι) neexistuje žádná jednoznačná, bezprostředně daná korespondence. To však neznamená, že by výroky o stávání se a vznikání jsoucen byly neplatné nebo že by jejich platnost měla pouze konvenční charakter. Každodenní jazyk se ke skutečnosti a k jejím dílčím celkům nemůže nevztahovat v zásadě správně. Nejednoznačnost korespondence mezi “pohybem” jsoucího a jazykově odlišitelnými způsoby jeho proměn nespočívá v tom, že bychom se o přírodních věcech vyjadřovali nesprávně nebo nepřesně. Tento prostor nejednoznačnosti, v němž se pohybuje přírodní zkoumání, se otevírá proto, že to, co bezprostředně (“nejprve”) označujeme jako jednoduchou skutečnost (například když říkáme, že “P γ A”), je složeným celkem, jehož “prvky a počátky” (τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ ἀρχαί), jeho “z čeho” a “jak”, jsou nám dosud neznámy. “Problémem” každodenního jazyka podle Aristotela proto není jeho nepřesnost (každodenní jazyk v zásadě nemůže nemít pravdu), nýbrž jeho všeobecnost (povšechnost) a neurčitost (nedourčenost): slovo “...označuje totiž určitý celek”, ale pouze “neurčitým způsobem” (ἀδιορίστως). Neurčitost přitom Aristotelés chápe jako nedostatek reflexe, tj. neproblematické užívání výrazů, jejichž význam nejsme s to přesně vymezit: “slovo označuje určitý celek neurčitým způsobem, jako např. ‘kruh’. Teprve jeho pojmové určení jej rozkládá v to, co je jednotlivé (τὰ καθ’ ἕκαστα).” (Fyz. 184b11-13)

Neprojasněná složenost či složitost označovaného jsoucna a povšechnost či nedourčenost jazykového výrazu jsou v případě každodenního poukazování k přírodním věcem dvěma stránkami téže fenomenální skutečnosti. Právě v tom se každodenní jazyk liší například od jazyka matematiky. Zatímco jednotlivá pojmová určení kruhu je možné získat pouhou analýzou, jakmile porozumíme tomu, co slovo “kruh” označuje, rozlišit mezi “otcem” a ostatními “muži” dokáže “dítě” jedině na základě zkušenosti.

Pokud však každodenní jazyk “dospělých” není sám o sobě poznamenán žádnou nepřesností vzhledem k označovaným jsovcům, ale spíše “povšečností” a “nedourčeností” společnou jazykovému výrazu i způsobu, jakým je dán fenomenální “celek”, vzniká otázka, zda vůbec a případně jak je možné “dourčování” výpovědí, tj. reflexivní hledání definic užívaných výrazů, opřít o zkušenost. A dále: je-li povšečnost výrazu vnitřně provázána s nerozlišeným způsobem danosti toho, co výraz označuje, je vůbec možné nejednoznačnost korespondence mezi pohyblivostí jsovců a výpovědí o jeho proměně nějak vykázat?

Způsob, kterým se tato nejednoznačnost ohlašuje, jsou “obtíže týkající se přírody”, do nichž se jazyk zaplétá. Obrací-li se ke jsovcům v pohybu s otázkou po počátcích jeho proměn (po jejich “z čeho” a “jak”), jedna a táž skutečnost se stává přístupnou různým výrokům, které se *jeví* jako stejnou měrou platné, a přitom neslučitelné. Takovým způsobem chápe Aristotelés aporie “starých myslitelů” týkající se γενεσις. Zdá se být oprávněné tvrdit, že to, co vzniká / stává se, ještě není, a že tedy každá γενεσις má počátek v ne-jsovcím. Zároveň však je “společným míněním přírodních badatelů” (Fyz. 187a29) získaným na základě pozorování, že v přírodě se nic neobjevuje “jen tak”, tedy že “z nejsoucího nic nevzniká”.

Tato a jiné aporie proměnlivého jsovců (τὸ γινόμενον) nejsou podle Aristotela o nic méně skutečné než jsovců samo: nejsou pouhým *zdáním* ukrývajícím pravdu, ale *jevovou* skutečností, v níž se ohlašuje nejednoznačnost korespondence mezi pohyblivostí jsovců a jakoukoli izolovanou výpovědí o jeho proměně.

Jsou-li výroky typu “A γ” a “P γ A” vzhledem ke jsovcům v pohybu, k němuž se vztahují, stejnou měrou nedourčené a *ukazuje-li* se tato nedourčenost prostřednictvím aporií, je třeba dále se ptát, jakým způsobem mohou být tyto výroky “dourčeny”. Odpovědí na “obtíže týkající se přírody” je podle Aristotela zkoumání *počátků* (ἀρχαί) proměnlivého jsovců. Pro ně platí, že nemůže postupovat pouhou pojmovou analýzou (λογικῶς), která “počátky” jsovců nachází v jeho obecných (rodových) určeních (např. nalezením počátku člověka v pojmu živočich).⁵ Ve vztahu k výrokům o proměnách jsovců pojmová analýza, jakkoli minuciózní, nepřekračuje úroveň triviality: je bez dalšího zjevné, že “člověk vzniká z člověka”; závěr pojmové analýzy, podle níž má člověk počátek v živočichovi, nás neposouvá o nic dále. Proto zkoumání přírodních

⁵ Srv. Met. 1069a25-29.

jsoucen na rozdíl od pouhé analýzy výroků musí být podle Aristotela především právo přírodě, tj. postupovat “přírodním způsobem” (φυσικῶς). Charakter “přírodního zkoumání” vymezuje Aristotelés na různých místech různě, společnými rysy však jsou ohled na proměnlivou smyslovou zkušenost a na věc v její konkréci jednotlivého jsoucna (τὸ καθ' ἕκαστον).⁶

Je však zřejmé, že proměnlivost (pohyblivost) a nezaměnitelnost zkušenostního jsoucna se nemohou stát *východiskem* přírodního zkoumání, protože takové jsoucno je právě zprvu dáno a označováno pouze povšechně. “Dourčení” výrazu a uchopení “jednotlivých” aspektů jsoucna je teprve *cílem* poznávání (srv. Fyz. I, 1). “Přírodní způsob” zkoumání se proto od “pojmové analýzy” odlišuje spíše svým zaměřením než svým předmětem. Jeho metodou, jak již bylo zmíněno, je zkoumání *počátků*, avšak takových počátků, k nimž nelze dospět analýzou pojmů. Proto také v souvislosti s počátky γένεσις Aristotelés nemluví o “vyvozování”,⁷ nýbrž o “kladení” (ὑποτίθεσθαι), “stanovování” (λαμβάνειν) či “tvoření” (ποιεῖν).⁸ Počátky přírodních jsoucen, o nichž hovoříme, nelze nalézt analýzou výroků, a musejí být proto nejprve *stanoveny*; tím se však nezbytně nestávají *nahodilými*, protože jejich platnost může být ověřována na základě důsledků, které z nich vyplývají. Počátek je “stanovený” špatně, pokud umožňuje formulovat příklady, které jsou v rozporu s každodenní zkušeností.

Hypotéza a její osvědčování

Počátek v přírodním zkoumání je *hypotetický* nikoli v tom smyslu, že by nebylo možné ptát se po jeho platnosti, nýbrž proto, že *slouží* projasňování smyslových fenoménů a reflexi každodenních jazykových výrazů. Být (ve formě důsledků) zpětně konfrontován s fenomény a na nich osvědčovat svou platnost není pouze jednou z možností, ale vlastní *funkcí* počátku. “Hypotetické” přírodní zkoumání má podle Aristotela tímto “návratem k věcem samým” čelit dvěma krajnostem: pouhé “logice”, která se zříká vztahu jazyka ke smyslové zkušenosti, a dogmatické přírodní vědě, která ztrácí jazykovou kontrolu nad svými principy. Příkladem prvního může být “s sofistika”, která – v Aristotelově porozumění – záměrně rezignuje na

⁶ Srv. zejm. Met. 1069a29-30, GC 316a5-10.

⁷ Na jiném místě v souvislosti se zkoumáním živých bytostí v tomto smyslu odmítá platónské dichotomie, srv. PA, 642b21nn.

⁸ Srv. zejm. Fyz. I, 5-6, DC III. 3-8, GC I. 1-2.

rozlišení mezi tím, co je podstatné, a tím, co je pouze druhotné či nahodilé (srv. Met. 1064b26-27). Trochu specifickým příkladem druhého by pro Aristotela byli třeba někteří “první myslitelé”, nakolik za počátky sice správně pokládají dvojice protikladů, ale uznávají je “bez odůvodnění” (ἀνευ λόγου, Fyz. 188b29). Typičtěji by tuto ztrátu jazykové kontroly nad stanovenými počátky představoval pro Aristotela zřejmě Démokritos: přestože jeho hypotézy o počátcích jednotlivých druhů proměn (o jejich “jak”) překračují v Aristotelových očích svou vědeckostí všechny ostatní pokusy, odsuzuje podle něho Démokritos své zkoumání nevědomky k aporetickému vyústění, když “skládání”, kterým se děje vznik, se vznikem ztotožňuje (“vznik je skládání”, GC 315b20).

Tento dvojí požadavek (zkušenostního založení a jazykové kontroly) kladený na zkoumání počátků zároveň Aristotelovi nedovoluje beze zbytku přijmout hypotetickou metodu v té podobě, v jaké s ní pracuje Platón, ačkoli se Aristotelem přijatý postup tomu Platonóvu v hlavních rysech podobá. Také Platónův Sókratés doporučuje s cílem “vskutku nalézt některé ze jsoucen” nejprve položit “předpoklad” a pak zkoumat, zdali “důsledky z něho vzešlé vespolek souhlasí, či nesouhlasí” (srv. Faidón, 101c-e). Způsob, jakým Platón hypotetickou metodu uplatňuje na přírodní jsoucně podřízené proměnám (γίγνεσθαι), však podle Aristotela není nakonec uspokojivý. Nikoli bezvýznamný rozdíl můžeme nalézt již v tom, že podle Tímaia zkoumání “mnohých jsoucen”, jejichž charakteru se nelze dobrat na základě úvah “doprovázených nutností”, si vynucuje resignaci na přesnost (ἀπηκριβωμένους) a vnitřní soulad řeči (αὐτοὺς ἑαυτοῖς ὁμολογουμένους λόγους) (srv. Tim, 29c-d). “Pouze pravděpodobná řeč” tak místo vlastní přesnosti a souladu má být ospravedlněna názorem, že tyto “předpokládané” počátky mají samy jiné počátky, k nimž je možné od těch prvních “vystoupat” (srv. Tim., 53d): například plochy jako počátky v “pouze pravděpodobné řeči” o látkových prvcích jsoucen, tj. o živlech, mají své vlastní počátky, které je již možné zkoumat bez oné “nepřesnosti” a “vnitřního nesouladu” charakteristického pro řeč o proměnlivých jsoucněch.⁹

⁹ K. Gaiser v této souvislosti hovoří o “prostředkující hypotéze”, tedy o hypotéze, na základě níž je od proměnlivého jsoucně možné “vystoupit” k jeho neproměnným počátkům. Srv. *Platons Menon und die Akademie*, in: J. Wipperfurth (ed.), *Das Problem der ungeschriebenen Lehre Platons*, Darmstadt 1972, str. 329-393. K Aristotelově kritice hypotetické metody prezentované v Tímaiovi srv. M. Rashed, *Introduction*, xxi-xxiv.

Teorie živlů je zřejmě vedle hypotézy idejí Platónovou koncepcí, kterou Aristotelés vůbec nejčastěji výslovně komentuje.¹⁰ Bylo by však velmi nepřesné domnívat se, že předmětem jeho kritiky je “hypotetičnost” Platónovy teorie kladená do protikladu k “vědeckosti” Aristotelova vlastního zkoumání. Viděli jsme již, že kladení hypotéz podle Aristotela k přírodní vědě neodmyslitelně patří. Z řady míst skutečně vyplývá, že Aristotelés Platónovu a jiné teorie živlů neodmítá proto, že by byly pouze “hypotetické”, nýbrž proto, že hypotézy kladou nedostatečným způsobem, resp. proto, že hypotézy učiněné ohledně přírodního jsoucna už dále nepřezkušují nebo zkoumají pouze “pojmově” (λογικῶς) – a to navíc pouze dílčím způsobem, s ohledem na “vyšší” hypotézy –, aniž by je zpětně konfrontovaly s fenomenální skutečností (φυσικῶς). “Proto se stává, že hovoříce o fenoménech říkají věci, které se s fenomény neshodují.” (DC 306a5-7)

“Příčinou toho je, že nehledí na to, aby správně stanovili první počátky, nýbrž snaží se převést vše na určité předem pojaté domněnky.” (306a7-9) Aristotelés tedy netvrdí, že by chyba spočívala v samotném *postulování* počátků přírodního jsoucna (přírodní zkoumání podle něho ani jinak postupovat nemůže). Jedná se v jeho očích mnohem spíše o chybu *soudnosti*, resp. o její nedostatek: o ztrátu kontroly nad postulovanými počátky zapříčiněnou převažující snahou *podržet* jisté názory (také tváří v tvář proměnlivé skutečnosti) jako pravdivé. “Pro svou příchyllost k těmto názorům se chovají jako ti, kdo ve slovních zápasech hájí své teze proti všem a proti všemu. Pro své přesvědčení, že mají v držení pravdivé počátky, jsou ochotni akceptovat jakýkoli důsledek. Jako by počátky určitého druhu nebylo právě zapotřebí posuzovat (κρίνειν) podle toho, co z nich vyplývá (ἐκ τῶν ἀποβαιόντων), a především podle jejich cíle (ἐκ τοῦ τέλους).” (306a11-15)

Co se týče důsledků, které by Platónovu teorii živlových ploch měly bývaly korigovat, uvádí jich Aristotelés na různých místech celou řadu. Na právě citovaném místě je to asymetrie mezi zemí a ostatními třemi prvky: fakt, že tyto jsou schopny vzájemné proměny, zatímco země se v ostatní podle Platóna proměňovat nemůže, činí ze země jediný, nepomíjivý prvek par excellence (μάλιστα στοιχείον, 306a17-20), což je podle Aristotela ve zjevném rozporu s tím, o čem nás zpravují smysly. Na jiném místě Aristotelés s jistou nadsázkou argumentuje, že pokud smyslové kvality přírodních látek založíme v geometrických vlastnostech elementárních

¹⁰ Srv. Fyz. I.9, DC III.7, GC I.2, I.3, II.6.

trojúhelníků, není jasné jak se vyhnout důsledku, že “také matematické objekty pálí a ohřívají” (DC 307a19-20). Pokud navíc schopnost ohně ohřívát jiné objekty je vysvětlena na základě “rozkrajování” ostatních částic na částice ohně, jednoduchá analogie podle Aristotela ukazuje, o jak podivnou představu se jedná: “je to, jako by někdo věřil, že nůž rozděluje krájené předměty na nové nože a nůžky stříhají vše do tvaru nůžek” (DC 307a29-31).

Pokud jde o *cíl* kladených počátků přírodní změny, dodává Aristotelés vzápětí, v čem by měl spočívat: “Zatímco cílem poietického vědění je dílo, cílem přírodního vědění je fenomén co do své věčné stránky a v nejvyšší míře odpovídající smyslovému vnímání (τὸ φαινόμενον ἀεὶ κυρίως κατὰ τὴν αἴσθησιν).” (306a16-17)¹¹ Přírodní hypotéza by měla projasňovat fenomény (určitého druhu) tím, že vytkne a zahrne to, co (daný) fenomén *vždy* provází, ačkoli si toho zpravidla nejsme vědomi, když o něm mluvíme. Z přírodní hypotézy proto nesmí pro (dané) fenomény vyplývat závěr, který by byl ve sporu s jejich evidencí. Logická analýza hypotéz zvyšlovňuje jejich důsledky, které mají být *posouzeny*. Tím se hypotéza buďto stává pochybnou, nebo se osvědčuje. Takto dochází k reflexi výrazů, jichž užíváme k označení přírodních změn. Podobně jako stanovování hypotézy, ani její ověřování tak není analytickým procesem. Zda jsou vyvozené důsledky v pořádku, nebo ukazují spor, musí být právě teprve posouzeno. Posuzováno přitom je, zda hypotéza ve všech svých důsledcích projasňuje fenomén takovým způsobem, že to, co se skrze ni ukazuje, beze zbytku odpovídá smyslové evidenci (tj. fenoménu v jeho původní povšechné dannosti, která hypotézou nemá být překročena, nýbrž přivedena k větší určitosti). Pokud některá řada důsledků vstupuje se smyslovou evidencí do sporu, není to podle Aristotela chyba smyslové evidence, ale nesprávné hypotézy. Jestliže daná hypotéza dovoluje formulovat příklady, které jako možná smyslová dannost působí směšně, je s hypotézou něco v nepořádku.

¹¹ Formulace “τὸ φαινόμενον ἀεὶ κυρίως κατὰ τὴν αἴσθησιν” není jednoznačná a připouští různé překlady. Otázkou především je, k čemu vázat ἀεὶ a k čemu κυρίως. Slovosled výrazu se zdá napovídat, že ἀεὶ patří pravděpodobně k τὸ φαινόμενον, o němž je řeč (není vytknuto před výraz, čímž by jeho význam byl patrně oslaben na zdůraznění faktu, že fenomén je *vždy* cílem přírodního zkoumání). Na základě stejné úvahy lze dospět k závěru, že κυρίως se pojí s κατὰ τὴν αἴσθησιν: kdyby “κατὰ τὴν αἴσθησιν” mělo pouze rozvíjet τὸ φαινόμενον (“smyslový fenomén”), není jasné, proč by ἀεὶ a κυρίως mělo být vsunuto *mezi* obě části výrazu “τὸ φαινόμενον – κατὰ τὴν αἴσθησιν”. Tomu, že κυρίως je míněno jako člen rozvíjející “κατὰ τὴν αἴσθησιν” (fenomén “v nejvyšší míře odpovídající smyslovému vnímání”), napovídá také již referovaná kritika asymetrie mezi zemí a ostatními živly v Platónově teorii, která bezprostředně následuje. Zatímco cílem přírodních hypotéz by mělo být projasnění fenoménu tak, aby v co nejvyšší míře odpovídal tomu, co je bezprostředně dáno smyslům, hypotéza neproměnlivé země odporuje elementárním zkušenostem s hořením, táním apod. Pro alternativní překlady srv. P. Moraux, 1965: “ce qui se révèle de manière constant et decisive à la connaissance sensible”; J. Stocks, 1922: “the unimpeachable evidence of the senses as to each fact”; M. Okál, 1985: “to, čo sa javí vždy a zvrchovaně smyslovému poznaniu”.

Rozvrh přírodního zkoumání

Položíme-li důraz na superlativní význam výrazu *κρίως*, vzniká otázka, jakým způsobem je možné tvářit v tvář nároku na to dostat smyslové zkušenosti v *nejvyšší míře* skutečně vystihnout to, co se jeví *vždy*. Jak soudnost pozná, že její práce je *u konce*, že postulované počátky již byly dostatečně posouzeny? Zdá se, že být práv proměnlivé smyslové zkušenosti a její otevřenosti směrem k budoucímu takové završení přírodního zkoumání vylučuje. Jak potom rozumět tomu, když Aristotelés právě tento ohled k smyslové stránce fenoménu označuje za “cíl” (τὸ τέλος) hypotetické metody? Jakou reálnou podobu může mít toto zacílení přírodního zkoumání?

V GC I, 2, kde Aristotelés staví do kontrastu zkoumání *λογικῶς* a *φυσικῶς*, necharakterizuje činnost “přírodních badatelů” jako úkol, se kterým je možné v jednu chvíli začít a pak s ním být jednou hotov. Popisuje ji na základě *zkušenosti*, které se jen pomalu nabývají a která nemá žádnou předem stanovitelnou mez. Aby byl člověk schopen klást správné hypotézy, musí již být do jisté míry “zabydlen” (ἐνῶκῆκασι) “ve” fenoménech přírody: jen za tohoto předpokladu může dospět k počátkům, které dokáží propojit (δύναται συνείπειν) dostatečné množství skutečnosti (ἐπι πολὺ): vystihnout to, co se děje zpravidla, tj. to, co se ve světě proměnlivých jsoucen nejvíce podobá věčnosti.¹²

Avšak “být zabydlen” v přírodních fenoménech jistě znamená víc než bezprostřední povšechnou dannost, jak se odráží v každodenním jazyce. Přírodní badatelé tehdy, když jsou na základě nabyté zkušenosti schopni stanovovat hypotézy, již v přírodních fenoménech bydleli, tj. již pronikli jejich bezprostřední danností a seznámili se s “pohybem” vlastním vědě o počátcích: jejich stanovování, ověřování a korigování. Být schopen klást rozumné hypotézy předpokládá již v jisté míře schopnost vylučovat ty nerozumné. Zkoumat může přírodu jen ten, kdo je v ní již zabydlen, není však jiný způsob, jak se v přírodě zabydlet, než ji prosvětlovat tázáním po jejích počátcích.

Tato kruhová teleologie hypotetického zkoumání přírody je dobře patrná také ze známé pasáže v úvodu *Meteorologik*, v níž Aristotelés rozvrhuje plán přírodního bádání, jehož šíře

¹² Srv. charakteristiku počátků ve Fyz. 189a18-20: „...jedny dvojice protikladů jsou dřívější než jiné a jedny vznikají teprve z druhých, jako sladké a hořké a bílé a černé, počátky však musí trvat stále.“

nemá obdoby u žádného z jeho předchůdců.¹³ Přírodní zkoumání počínající prvními knihami Fyziky, postupující skrze její druhou část, spis O nebi, spis O vzniku a zániku a samotná Meteorologika a které má být završeno biologickými, resp. botanickými spisy, Aristotelés charakterizuje na základě společného *plánu* (μέθοδος) sestávajícího ze všech těchto částí, jednoho přijatého *postupu* (τρόπος),¹⁴ který prochází napříč jednotlivým *rozvrhem* (προαίρεσις) a sleduje dosud nerealizovaný *cíl* (τέλος) stanovený na počátku (ἐξ ἀρχῆς). Přírodní zkoumání je “na počátku” uvedeno do pohybu “rozvrhem” či doslova “předchůdnou volbou” “postupu” k přijatému “cíli”. V případě završení biologických, resp. botanických zkoumání by cíl, který od počátku sledovala “celá proairesis” přírodní filosofie a vědy, “nastal” (ἔν ἐῖη γεγονός). Záměr, který má být naplněn v biologických a botanických spisech, vymezuje přitom Aristotelés takto: “vydat počet (ἀποδοῦναι) o živočiších a rostlinách, všeobecně (καθόλου) a o každém zvlášť (χωρίς)”. Jejich úkolem je vystihnout *společný* charakter živých jsoucen, a to tak, že budou zároveň schopny uchopit každé (druhově) jednotlivé jsoucno *zvlášť*.¹⁵ Jsoucno v pohybu zde má být prosvětleno v jeho nejširší “klasifikovatelné” rozmanitosti, a zkoumání se tak v jistém smyslu vrací na počátek, k “hypotéze” pohybu ve Fyz. I, 2: “Naší zásadou budiž, že věci, které jsou od přírody..., jsou v pohybu. Je to zřejmé z indukce.”

Odkaz ke smyslové zkušenosti pohybu a k soudům o ní (ἐπαγωγή), které však zpočátku, na rovině každodenního vypovídání o proměnách jsoucna, zůstávají pouze povšechné a nereflektované, má nyní nabýt plnějšiho obsahu, když jsoucna v pohybu par excellence, tj. živá

¹³ “V dřívějších spisech jsme pojednali o prvních příčinách přírody, jakož i o veškerém přírodním pohybu, dále pak o hvězdách nad zemí a o uspořádání jejich drah, také o tělesných prvcích, kolik jich je, které to jsou a o jejich proměnách jednoho v druhý, dále o vzniku a zániku společném všem [jsoucňům na zemi a okolo země]. V našem plánu (τῆς μεθόδου) přichází nyní na řadu ta část [zkoumání], kterou předchůdci shodně nazývali meteorologie. Té náleží zkoumat takové jevy, které se sice dějí podle přírody, avšak podle přírody v menší míře pravidelné, než je ta, jež náleží prvnímu prvku těles [tj. éteru]...” [zde následuje plán Meteorologik] “... a dále úderu hromů, vpády tajfunů a hurikánů a jiné periodické jevy, k nimž dochází v těchto tělesech [tj. v živlech] procesem tuhnutí.

Až pojednáme o těchto úkazech, uvidíme, zda budeme schopni stejným způsobem (κατὰ τὸν ὑφηγημένον τρόπον) vydat počet (ἀποδοῦναι) také o živočiších a rostlinách, všeobecně a o každém zvlášť. Neboť kdyby se nám podařilo podat tento výklad, byli bychom u cíle (τέλος) celého rozvrhu, který jsme si na počátku předsevzali (τῆς ἐξ ἀρχῆς ἡμῖν προαιρέσεως πάσης).” (Meteor. I, 1)

¹⁴ Srv. také např. GC 327a30-31: “Zbývá na základě stejného postupu v souladu s naším plánem (κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τῆς μεθόδου) prozkoumat směr.”

¹⁵ Podobný vztah mezi obecným zkoumáním jako „prostředkem“ a “jednotlivým” poznáním jako cílem vyjadřuje Aristotelés také jinde, srv. např. GC 335a25-28: “Je třeba říci říci, kolik je počátků veškeré [prosté] změny bez rozdílu a jaké to jsou, protože tak budeme spíše schopni poznat to, co je jednotlivé, poté co jsme nejprve učinili hypotézy (λάβωμεν) o obecném.”

jsoucná, bude možné zkoumat s ohledem k tomu, co je jim společné, ale přitom každé “zvlášť”. Opce, kterou na počátku Fyziky přijímá myšlení na podnět zkušenosti, by podle nynějšího Aristotelova rozvrhu, mohla být zhodnocena v biologických, resp. botanických spisech.¹⁶

Proairetický charakter přírodní vědy?

Aristotelovo užití výrazu *proairesis* pro rozvrh přírodního zkoumání není samozřejmé. Nelze mu jistě rozumět v doslovném etickém smyslu definovaném v EN III.2-3 na základě výkonu rozvažování (βούλευσις) předcházejícího jednání. Nikdo totiž nerozvažuje “o tom, co je věčné..., ani o tom, co jest v pohybu, co se však děje stále tímž způsobem, buď z nutnosti nebo z přirozenosti nebo z nějaké jiné příčiny, jako obraty slunce nebo jeho východy. Ani o tom, co jest hned tak, hned jinak, například sucha a deště atd.” (EN 1112a21-26) *Předměty* teoretických a empirických věd nejsou přístupny rozvažování, a proto ani “předchůdné volbě”, protože se nedějí “skrze nás” (δι’ ἡμῶν, 1112a34), ani nejsou “v naší moci” (ἐφ’ ἡμῖν, 1113a11). Na rozdíl od “zdraví” nebo “úspěšné plavby”, předmětů lékařského, resp. lodivodského umění, “tento člověk”, jak se na něho ptá *metaphysica generalis*, fyzika a další oblasti přírodní filosofie a vědy, je *dán* bez ohledu na aktuální či možnou *činnost* toho, kdo se táže. Viděli jsme však nad úvodní kapitolou Fyziky, že tato *dannost* je pro Aristotela právě něčím problematickým. To, co je nám

¹⁶ Navzdory explicitním Aristotelovým vyjádřením o jednotě projektu přírodního zkoumání pozdější západní tradice tíhne k tomu jím založené *jednotlivé* vědy přesněji klasifikovat a oddělit *od nich* obecná (tj. “fyzikální”) zkoumání pohybu. Původní jednotný rozvrh filosofie a vědy o přírodě je tak postupně pozapomenut. Tohoto východiska se nedokázaly zprvu zřít ani exegetické proudy 20. století, které jinak záměrně rozrušují ustrnulé hranice mezi jednotlivými Aristotelovými “spisy”, zejména mezi *Metafyzikou* (*metaphysica generalis*) a *Fyzikou*, které v jejich očích spojuje jediný projekt “ontologie” jsoucná-v-pohybu (srv. Heideggerovy, Patočkovy nebo Aubenquovy komentáře *Fyziky a Metafyziky*). Separace mezi obecným zkoumáním pohybu (*Fyzikou*) a “zbytkem” přírodní filosofie, resp. vědy se zde zdá být stejně neproblematická jako v kritizované “tradici”. Obnovení zájmu o jednotu Aristotelova projektu přírodního zkoumání v posledních desetiletích je ve velké míře zásluhou prvního skutečného editora *Historia Animalium* D. M. Balmeho. Balme, který značnou část svého díla věnoval aporii jednotlivé a obecné formy v *Met. Z* a Aristotelově tezi o jednotě formy a látky ve výkonu ze závěru *Met. H 6*, se domníval, že skutečné ohnisko a smysl aporie leží ve zkoumání živých bytostí a že výustění knihy *H* nabízí pouze povšechný klíč k jejímu řešení, o jehož plné rozvinutí se Aristotelés pokusil teprve v *GA*: že aristotelskou formu lze chápat jako jednotlivou, je podle něho “legitimizováno v *Met. H 6* a dokázáno v *GA V*”. Obecnou příčinu mnohých “záhad”, které okolo jednotlivosti formy vznikaly a vznikají, spatřuje pak v tom, že “interpreti nečetli a nečtou *GA* jako součást Aristotelovy filosofie přírody”. Srv. *Human is generated by Human*, str. 29. Dále zejm. *Matter in the definition*, in: *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote*, ed. P. Devereux, P. Pelegrin, Paris 1990; a *Aristotle’s biology was not essentialist*, in: A. Gotthelf, J. G. Lennox (eds.), *Philosophical Issues in Aristotle’s Biology*, Cambridge 2000, 291-312. Obecně k tomu, jakým způsobem biologická zkoumání “dourčují” obecné analýzy *metafyziky generalis* srv. mj. M. Furth, *Aristotle’s biological universe: an overview*, tamt., 21-52.

(ῥῆμῖν) zřejmé a známé, představuje z hlediska přírody (τῆ φύσει) pouze povšechný a konfúzní celek. “Přirozená cesta” (πέφυκε δὲ... ἡ ὁδός), tj. plán postupu (μέθοδος) přírodního zkoumání, má vést právě k projasnění tohoto na rovině každodenního jazyka zřejmého, ale co do *vlastní přirozenosti* nedourčeného celku. Zahájení této “cesty” proto předpokládá “vůli” opustit neproblematickou bezprostřednost každodenního způsobu dannosti. Jejím *cílem* není nic jiného než ono jsoucno v pohybu, o jehož proměnách se dennodenně bez pozastavení vyjadřujeme, jehož vlastní přirozenost nám však zůstává nejasná. Zkoumání přirozenosti jsoucna v pohybu (přirozenosti jich všech bez rozdílu a přirozeností každého z nich) proto nejprve musí přijmout tento cíl za svůj a dále pátrat po “prostředcích”, které by je k tomuto cíli mohly dovést. Touto specifickou “praxí”, jíž se člověk “zabydluje” ve fenoménech přírody, je podle Aristotela věda o *počátcích*. Ta, jak jsme viděli, sestává z kladení hypotéz a jejich osvědčování před smyslovou zkušeností na základě posuzování důsledků, jež je z nich možné vyvodit. Postup této vědy není ani pouze “spekulativní”, ani nespočívá v nepředpojatém “popisu faktů”. Kladení a ověřování počátků jistě není činností (πρᾶξις) ve vlastním slova smyslu, jelikož neusiluje o to něco proměňovat, jedná se však o specifický druh aktivity (ἐνέργεια), která má s činnostmi společné to, že k uskutečnění přijatého cíle musí nalézat správné prostředky a včas rozpoznávat ty nesprávné. Hlavní rozdíl je pak snad v tom, že to, co je cílem přírodního zkoumání, je již “zde” – nikoli ve smyslu μέλλων εἶναι, nýbrž ve smyslu samotného ἐστι – smysl tohoto nepochybného ἐστι ovšem, jak se *ukazuje*, není zprvu o nic zřejmější a jasnější než to, co má teprve být.

O “tom, co jest v pohybu” a “děje se stále tímž způsobem... z přirozenosti” jistě nikdo *nerozvažuje*. *Přemýšlení* o takovém jsoucnu, které v neposlední řadě zahrnuje reflexi výrazů, jimiž se každodenně vyjadřujeme o jeho proměnách, však o nic méně než úvaha o správné plavbě předpokládá “předchůdnou volbu”, rozvrh prostředků, resp. kladení hypotéz, které se mají teprve osvědčit. Počátky, jež zkoumá přírodní filosofie a věda, jsou tím, co je “vzato / zvoleno před jinou věcí” (EN 1112a17), v tomto případě “před” zkušenostním jsoucnem v pohybu; skrze ně má být prosvětlen zprvu pouze povšechný způsob jeho dannosti.

Z toho je patrné, jak významná je pro Aristotelovo chápání přírodního zkoumání fáze ověřování hypotéz, jejich zpětná konfrontace s (možnou) smyslovou zkušeností. Aby hypotéza nebyla pouze tím, co na základě své libovůle “klade” poznávající, *cíl* (τέλος) *zkoumání* – pohybující se jsoucno v jeho zkušenostním projasnění – musí (moci) spadat v jedno s vlastním

cílem přírody. O cílech a prostředcích přírody však právě nelze získat vědění odjinud než ze smyslové zkušenosti, jakkoli jsou v ní zprvu uchopeny pokaždé pouze povšechným a nedourčeným způsobem.

V úvodu k Meteorologikám Aristotelés chápe přírodní zkoumání směřující od obecné filosofie přírody k jednotlivým přírodním vědám jako teleologický proces, jehož dvě stránky – myšlení aporií, skrze něž se *ukazuje* nejednoznačnost korespondence mezi jsoucnem v pohybu a každodenními způsoby vyprávění jeho proměn, a “empirické” poznávání skutečnosti – se nevyklučují, ale vzájemně podmiňují. “Spontaneita” zkoumání se nevyčerpává stanovením počátků, nýbrž musí přírodní filosofii a vědu v podobě ověřující a korigující soudnosti provázet až k jejímu eventuálnímu završení.

Tato procesuální charakteristika zkoumání přitom nevyjadřuje pouze epistemické obtíže, které se kladou do cesty tomu, kdo se pokouší poznávat *přírodu*, tedy něco, co má svá vlastní kritéria jasnosti a zřejmosti, jež se neshodují s prvotními kritérii poznávajícího. Rozvrh přírodního zkoumání z Meteor. I. 1 pozoruhodným způsobem pojmově koresponduje s teleologickým porozuměním přírodě vyloženým nejsouvisleji ve Fyz. II. 8-9 a PA I. 639b11-642b4. Aristotelovu vymezení *zkušenostního jsoucna v pohybu*, které má být prosvětleno v postupu přírodního zkoumání, odpovídá definice *přírodního jsoucna* z Fyz. II. 8: “Přirozené je všechno, co jest spojitě pohybováno nějakým vnitřním počátkem (ἀπό τινος ἐν αὐτοῖς ἀρχῆς) a dospívá k určitému cíli (τὸ τέλος). Tento je ovšem u jednotlivých jsoucnů různý, jak to odpovídá tomu kterému počátku, ale není něčím nahodilým...” (199b16-17). Nejen poznávající, ale také “příroda” k jsoucnu, s nímž máme zkušenost, dospívá pohybem vycházejícím z počátků, které nelze odnikud odvodit, a přesto nejsou nahodilé.

Tento pohyb navíc, podobně jako “postup” zkoumání, má podle Aristotela charakter jakéhosi kladení “hypotéz”: přirozený pohyb k cíli je odkázán na “volbu” vhodných prostředků a “nutnost”, jíž jsou přírodní jsoucna podle Aristotela podřízena, má právě podobu této odkázanosti. Aby stoličky mohly sloužit k rozmělnění potravy, *musejí* být tvrdé, široké, zaoblené atd. Podobně jako proairetickému postupu kladení a ověřování hypotéz náležejí *počátky* proměny, ale nikoli samo zkušenostní jsoucno v pohybu, ani tato nutnost v přírodě se podle Aristotela nevztahuje na to, *čím* to které jsoucno *je* (na jeho vlastní přirozenost, která je

zároveň jeho cílem), nýbrž pouze na to, z čeho a jak musí dané jsoucno být a proměňovat se (γίνεσθαι), aby mohlo přetrvávat jako to, čím je či má být.¹⁷

Hypotetické zkoumání přírody, jak mu rozumí Aristotelés, proto není nebo alespoň nemusí být vydáno nahodilé libovůli poznávajícího, pokud je vedeno cílem *dostát* teleologickému pohybu přírodních jsoucna samých.

První částí postupu přírodního zkoumání podle Aristotela je stanovení obecných počátků proměny (γένεσις) jako takové. K tomu se musíme obrátit v následující kapitole, abychom v dalším postupu práce byli schopni uchopit naši výchozí otázku po vztahu mezi stáváním se a vznikem v odpovídajícím kontextu Aristotelova rozvrhu přírodní filosofie a vědy, pro něž hypotéza obecných počátků γένεσις (jíž je vymezen předmět Fyziky) představuje první a nezbytný krok na cestě k projasnění přirozenosti zkušenostního jsoucna v pohybu.¹⁸

Podobně jako výroky každodenního jazyka věda o obecných počátcích změny, která již představuje jeho reflexi sloužící k nejobecnějšímu projasnění jsoucna v pohybu, o němž jazyk vypovídá, neobsahuje nebo nemusí obsahovat žádnou nepřesnost, a přesto – jak se pokusíme doložit na případu naprosté, resp. dílčí γένεσις – svébytnost jejího zkoumání je možná jen na základě jisté nedourčenosti jejích hypotéz.

¹⁷ K rozlišení "hypotetické" a "prosté" nutnosti viz podrobněji poslední část šesté kapitoly.

¹⁸ Skutečnost, že obecná zkoumání Fyziky a GC jsou od počátku v určitém smyslu "namířena" k biologickému zkoumání, vyzdvihuje mezi komentátory GC zejm. M. Rashed: "Les opérations considérées par le physicien se réalisaient, on l'a vu, dans les êtres biologiques; les causes étudiées par le physicien s'y appliquent." (*Introduction*, clxii)

3. Počátky “veškeré změny”

Dva, nebo tři počátky změny?

Stanovení obecných počátků změny, z jejichž hlediska má být ve Fyzice prosvětleno jsoucnost v pohybu, jsou věnovány kapitoly Fyz. I. 6-9. V rámci úvahy o jejich počtu, která prochází napříč druhou polovinou první knihy, můžeme rozlišit dva kroky, z nichž první nachází základní dvojici počátků v protikladech, zatímco druhý se ptá po “něčem třetím”, co by mezi dvojicí protikladů prostředkovalo, jako kandidátu na případný další počátek.

(1) Stanovení protikladů za počátky proměny je možné chápat jako odpověď na střet konstatujících výroků typu “ $A \gamma$ ”, resp. “ $P \gamma A$ ” s technickou či epistemickou otázkou po tom, z čeho, $\acute{\epsilon}\xi \omicron\upsilon$ (P) $\gamma\acute{\iota}\nu\epsilon\tau\alpha\iota$ A. Hypotéza, podle níž se každý pohyb odpovídající výrokům o proměnách ($\gamma\acute{\iota}\nu\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$) jsoucnosti děje z protikladu do protikladu, umožňuje všechny konstatující výroky převést na výroky typu “ $A \gamma \acute{\epsilon}\xi B$ ”, resp. na prázdnou formu těchto výroků “ $A \gamma \acute{\epsilon}\xi \text{non } A$ ”. Tím je alespoň formálně překonána asymetrie mezi konstatujícími výroky, které je jednoduše možné převrátit na výroky typu “ $A \gamma \acute{\epsilon}\xi B$ ”, a těmi, u kterých to bez dalšího možné není. Tak například výrok “souchotinář se uzdravil (tj. stal se zdravým)” je možné převést do formy “ze souchotináře se stal zdravým (člověkem)”, zatímco výroky typu “tento člověk / tento spisovatel / atd. se uzdravil” tímto způsobem převrátit nelze, protože nelze říct, že se někdo stal zdravým “z člověka” nebo “ze spisovatele”. Díky hypotéze protikladů je tato asymetrie formálně odstraněna, protože každý výrok typu “ $A \gamma$ ” či “ $P \gamma A$ ” je nyní možné přepsat do podoby “ $A \gamma \acute{\epsilon}\xi \text{non } A$ ”, resp. “ $P \gamma A \acute{\epsilon}\xi \text{non } A$ ”. Pro uvedený výrok “tento člověk se uzdravil” by například takový přepis zněl: “tento člověk se z nezdravého stal zdravým”, příp. “z nezdravého člověka se tu stal zdravý člověk”.

Aristotelés přitom výslovně zdůrazňuje hypotetický, a nikoli pouze analytický charakter tohoto kroku. Non A, ze kterého vzniká / stává se A, není pouhou jazykovou negací “A”, nýbrž skutečným protikladem A. Platí zároveň, že tento pojem protikladu není odvozen z jazykové antinomie, jakkoli se s ní ve většině případů překrývá. Dokladem toho jsou přirozené dvojice

protikladů, z nichž jazyk disponuje jménem pouze pro jeden (srv. např. Met. 1033a13-16).¹⁹ Hypotéza protikladů jako základní dvojice počátků každé proměny tak není jazykovým vývodem, nýbrž vodítkem pro reflexi každodenních výroků, již má být zároveň prosvětleno zkušenostní jsoucnost v pohybu, k němuž se tyto výroky obracejí.

(2) Komplikovanější je otázka případného třetího počátku proměny: “zda dva, nebo tři [počátky], právě obsahuje mnohou obtíž” (189b29). Nabízí se, že třetím počátkem proměny by mohl být podmět (ὕποκειμενον) výpovědí, jemuž podle spisu o kategoriích (4-5) odpovídá “bytnost” (οὐσία). Avšak Aristotelés na tomto místě opakovaně zdůrazňuje, že zkoumání γένεσις, o něž tu běží, musí být vůči kategoriálnímu rozlišení podstaty a případku indiferentní. Má se týkat “veškeré proměny” (περὶ πάσης γενέσεως, 189b30) a mnohoznačnost výrazu pro vznikání / stávání se (πολλαχῶς δὲ λεγομένου τοῦ γίνεσθαι, 190a31), tj. syntaktické rozlišení mezi γίνεσθαι τι (stáváním se *něčím*) a γίνεσθαι ἀπλῶς (*prostým* vznikáním), má prozatím zůstat stranou. Namísto kategoriálního rozlišení podstaty a případku Aristotelés za východisko volí opatrnější a zpočátku čistě jazykovou distinkci mezi jednoduchým a složeným vypovídáním proměny z něčeho v něco (ἢ τὰ ἀπλᾶ λέγοντες ἢ τὰ συγκείμενα, 189b34). *Jednoduše* o témže pohybu vypovídáme tehdy, když říkáme “člověk se stává zdravým” nebo “nemocný se stává zdravým”, *složeně* pak, když říkáme “nemocný člověk se stává zdravým člověkem”. Otázku uplatnitelnosti této distinkce na případy “prostých” výpovědí γένεσις musíme prozatím spolu s Aristotelem nechat stranou a vyjít z případů složených výpovědí o dílčích proměnách (γίνεσθαι τι).

Říkáme-li, že “nemocný člověk se stává zdravým člověkem”, můžeme si všimnout, že o jedné části složeného výrazu “nemocný člověk” lze v jednoduchém výroku vypovídat jako o tom, z čeho se stává, i co se stává (z nemocného zdravým; nemocný zdravým), zatímco o druhé části vazba “z čeho” nepřipadá v úvahu (o člověku lze “jednoduše” říci pouze, že se stává zdravým). Přitom si dále můžeme všimnout, že výrazu γίνεσθαι je v obou syntakticky totožných “jednoduchých” výpovědích (nemocný se stává zdravým; člověk se stává zdravým) užito *ve dvojím rozdílném smyslu*, přestože se v nich jedná pokaždé o *jeden a tentýž pohyb*. Zatímco

¹⁹ Srv. také Fyz. 189a9-12: “Stejně je tomu také v ostatních případech, poněvadž v témž poměru jsou také věci, které nejsou jednoduché, nýbrž jsou složené; tu se však stává, že toho nepozorujeme, poněvadž protikladné vlastnosti nemají vlastního jména...”

“člověk” se “stává zdravým” tak, že jako uzdravený nepřestává být člověkem, “nemocný” se “stává zdravým” jen za předpokladu, že nemocným právě být přestává.

O jaký *rozdíl smyslu* se jedná, je nasnadě: “jedno se stává / vzniká, ale přitom trvá (ὑπομένων), kdežto druhé netrvá” (190a10-11). Od “zahlédnutí” tohoto rozdílu polarizujícího vždy jeden a tentýž pohyb (rozdílu, který v nereflektovaných výpovědích proměn zůstává skryt) je jen krok k hypotéze třetího počátku: “Po těchto rozlišeních, pohlédne-li někdo na věc (ἐπιβλέψῃ) tak, jak říkáme (ὡσπερ λέγομεν), bude moci pochopit / přijmout hypotézu (λαβεῖν), že to, co se stává / vzniká (τὸ γινόμενον), musí pokaždé v určitém ohledu zároveň přetrvávat jako podklad [proměny] (τι ὑποκεῖσθαι).” (190a14-16)

Z postupu, jakým Aristotelés k hypotéze třetího počátku dospívá, je přitom zřejmé, že ve výrazu ὑποκεῖσθαι došlo od spisu o kategoriích k nezanedbatelnému významovému posunu. Význam “přetrvávání pod” zde již není *odvozen* z gramatické vazby mezi podmětem a přísudkem. Trvání jako třetí počátek “veškeré změny” je něčím, co “zahlížíme” (ἐπιβλέψῃ) na jsoucnu v pohybu prostřednictvím jazykové reflexe (ὡσπερ λέγομεν), která rozkrývá *rozdíl smyslu* procházející, zprvu nepostřehnutě, každou (potenciálně vždy složenou) výpovědí změny.

Poznamenejme zatím jen na okraj, že hypotézou třetího počátku “obtíže” obsažené v otázce po počtu počátků změny, nejsou zcela odstraněny. “Trvající” totiž nepředstavuje vůči dvěma protikladům třetí člen ve stejném smyslu jako jeden protiklad představuje druhý člen vzhledem k protikladu zbývajícím. Uzdravující se “člověk” je “co do počtu” (ἀριθμῶ) *totožný* jak (zprvu) s “nemocným”, tak (později) se “zdravým”. Proto je stále oprávněně říci, že počátky (i spolu s oním “třetím”) jsou v jistém smyslu vlastně pouze dva (totiž člověk, jemuž schází zdraví, a zdraví, kterého nabývá), jakkoli je v jiném smyslu nadále potřeba rozlišovat počátky tři (tj. člověk, nemoc a zdraví). Pokud jsou jednoduchý i složený způsob vypovídání proměn (tj. “člověk se uzdravuje” i “nemocný člověk se stává zdravým člověkem”) svému předmětu právy stejnou měrou, pak je také stejně smysluplné mluvit o dvou i o třech počátcích “veškeré změny”. Právě v pochopení toho, v jakém smyslu jsou počátky dva a v jakém tři, spočívá podle Aristotela rozhodující výchozí krok přírodního zkoumání, kterým se na nejobecnější rovině “řeší aporie dřívějších myslitelů” (191a24-25), tj. aporie, podle níž nic nevzniká / nestává se ani ze jsoucího, ani z nejsoucího. Předpokladem tohoto pochopení je podle Aristotela “zahlédnout”, že rozdíl smyslu (trvání a netrvání) procházející každou jednotnou proměnou nespočívá v

libovolném rozhodnutí, zda tuto proměnu vypovídáme jednoduše, nebo složeně, nýbrž ve věci samé, tj. ve jsoucnu v pohybu, které je svou vlastní přirozeností přístupné oběma druhům náhledu. Prvním úkolem přírodního zkoumání je “zviditelnit” tuto přirozenost (αὐτὴ ὀφθεῖσθαι ἢ φύσις, 191b34) natolik, aby se stalo zřejmým, proč má “veškerá změna” v jistém ohledu dva a v jiném tři počátky.

“Veškerá změna” a změna “prostá”

Aristotelés je přesvědčen, že správný (“přirozený”) způsob zkoumání změny (γένεσις) musí nejprve projasnit to, co je společné (τὰ κοινά), a teprve poté přistoupit k tomu, co je specifické pro jednotlivé druhy změn (τὰ περὶ ἕκαστον ἴδια) (189b30-33). Avšak vícestupnost výrazu stávat se / vznikat (πολλαχῶς δὲ λεγομένου τοῦ γίνεσθαι, 190a31), a především dvojice jeho syntaktických podob (γίνεσθαι τι – γίνεσθαι ἀπλῶς), sahá příliš hluboko na to, aby do obecného zkoumání nezasahovala a nevnášela určité pochybnosti.

Aristotelovi se částečně daří význam tohoto rozdílu neutralizovat tím, že odmítá chápat třetí počátek změny jako jazykové ὑποκείμενον (podmět) a jemu odpovídající bytnost (οὐσία). Takový výklad třetího počátku by obecnou analýzu γίνεσθαι “rozlomil” v tom smyslu, že její výsledky by měly nadále platnost pouze pro výroky typu “P γ A” zahrnující neměnný podmět P, zatímco na změny vypovídané ve formě “A γ” by se hypotéza třetího počátku nemohla vztahovat, protože podmět těchto výpovědí, resp. odpovídající “podstata” je právě tím, co v těchto změnách *netrvá*.

Viděli jsme však, že ὑποκείμενον jako počátek “veškeré proměny” nemá smysl gramatického podmětu ani toho, co by mu mělo odpovídat (bytnost), čímž se Aristotelés této obtíži vyhýbá. Zároveň však je jeho úvaha o třetím počátku problematická, nakolik si za východisko bere *případ* složeného a jednoduchého vypovídání *dílčí* proměny. Vzniká tak totiž otázka, zda výroky typu “A γ” takto neupadají zpět do povšechné bezprostřednosti každodenního jazyka, a neunikají tak obecnému zkoumání Fyziky.

Aby k tomu nedošlo, musí Aristotelés *tvrdit*, že hypotéza tří, resp. dvou počátků změny platí také pro děje (jsoucna v pohybu) odpovídající výrazům typu “A γ”, přestože s nimi úvaha výslovně nepracuje. To také Aristotelés činí a toto tvrzení opírá o smyslovou evidenci: “tomu,

kdo věc zkoumá blíže” (ἐπισκοποῦντι), by mělo být zřejmé, že také proměny, které se vypovídají “prostě”, tj. ty, ve kterých se *přímo jedná* o podmět výpovědi, se dějí z nějakého trvajících základu (ἐξ ὑποκειμένου τινός), který s tímto podmětem ani s jemu odpovídající bytostí co do smyslu nemůže být totožný, přestože γένεσις vypovídána o tomto podmětu a trvání onoho základu označuje pokaždé tentýž a co do počtu jediný děj. Evidence, kterou Aristotelés toto tvrzení podkládá, sestává z několika příkladů *instrumentální vazby* mezi “prostou” a dílčí změnou: “Z toho pak, co ‘prostě’ vzniká, jedno vzniká přetvořením (μετασχηματίσει), jako socha, druhé přidáním (προσθέσει), jako to, co se zvětšuje, jiné odebráním (ἀφαιρέσει), jako z kamene hermovka, a jiné zase skládáním (συνθέσει), jako dům, nebo kvalitativní přeměnou (ἀλλοιώσει), jako věci, které se mění v látce. Je však zřejmo, že všechno, co takto [tj. “prostě”] vzniká, vzniká / stává se z trvajících základu (ἐξ ὑποκειμένων).” (190b5-11)²⁰

Rozdíl smyslu demonstrováný Aristotelem na případu dílčí proměny, tak u proměny “prosté” nejen že nemizí, ale, jak mají dokládat uvedené příklady, je ještě nápadnější, když prosté změně podmětu (vzniku domu) odpovídá co do počtu *tatáž*, avšak co do smyslu *odlišná*, neboť pouze *dílčí* proměna základu (skládání cihel). Je přitom důležité mít na paměti, že cílem těchto příkladů není objasnit, v čem tento vztah odpovídání si mezi prostou a dílčí proměnou spočívá nebo jak je vůbec možný, ale pouze na základě každodenní evidence ospravedlnit záměr Fyziky, kterým je zkoumání “veškeré změny”. Toto zkoumání je založeno na *analogii* jednotlivých významů γένεσις, především mezi γένεσις τι a γένεσις ἀπλῶς, která umožňuje v nejširší obecnosti uchopit přirozenost jsoucna v pohybu jako podklad, který *trvá* napříč *přechodem* z protikladu do protikladu (191a8-9).²¹ Otázka po charakteru této analogie a po jejích mezích už do Fyziky nepatří a Aristotelés jí bude opakovaně odkládat²² pro zkoumání věnované “specifickým vlastnostem jednotlivých druhů proměn”. Jak se ve zbytku této kapitoly ještě pokusíme doložit, k tomuto zkoumání Aristotelés nepřikročí dříve než ve třetí knize spisu *O nebi* v souvislosti se “sestupem” z nebeských sfér dokonalých kruhových pohybů do “podměsíčné” oblasti vzniku a zániku (γένεσις καὶ φθορά), které zde poprvé v kontrastu k

²⁰ Srv. také Fyz. 260b11-13: „Zhušťování a zředování pak jsou slučování a rozlučování, podle nichž je pojmenován vznik a zánik podstat.“

²¹ K výslovné analogii mezi dílčí a prostou srv. také Met. 1033a13-20.

²² Srv. např. Fyz. 193b20-22: “O tom však, zda i v prostém vzniku je zbavenost a určitý protiklad, či není, bude třeba uvažovat později.”

věcnému otáčení nebeských těles musejí být chápány na základě významové polarity “prostého” a “díličího” vypovídání proměn.

Nedourčenost Fyziky vzhledem k syntaktické polaritě γένεσις

Záměrná nevšímavost vůči rozlišení, které jazyk denně provádí mezi stáváním se a vznikem, provází většinu analýz prováděných ve Fyzice. To platí také pro zkoumání vztahu mezi kontinuitou a náhlostí proměny v šesté knize.²³ Zjištění Platónova Parmenida, že “jestliže se něco do něčeho dostává, je jistě nutné, aby to v tom ještě nebylo, když se tam teprve dostává (γίγνεται), a zase aby to již nebylo zcela vně toho, když se již do toho dostává,” (Parm. 138d) přejímá Aristotelés v jeho filosoficky plodné ambiguitě, pokud jde o mnohoznačnost odpovídajícího výrazu pro změnu (γίγνεσθαι - μεταβάλλειν): všechno, co se proměňuje, musí jaksi “v okamžiku, kdy se poprvé změnilo, být již v tom, v co se změnilo” (235b8-9), avšak ne docela. Jinými slovy, veškerá vypovídaná změna bez ohledu na její syntaktickou valenci obsahuje moment náhlosti, k němuž poukazujeme výrazem “stalo se” / “vzniklo” (γέγονεν - μεταβέβληκεν) a jemu odpovídajícími tvary jiných sloves. Tento moment, jak ukazuje Aristotelés, ale také již Platón, je konstitutivní pro fenomén změny jako takové a nemůže být “rozpuštěn” v procesuálním popisu, tj. v popisu změny jako plynulého proměňování (γίγνεσθαι) či přecházení (μεταβάλλειν). Pokud se to, co se mění (τὸ γιγνόμενον), již také nezměnilo (γέγονεν), tj. pokud pohybující se jsoucno již jaksi není v *tom*, k čemu se pohybuje, není ani jasné, v čem by se to, co se skutečně mění (γίγνεσθαι), mohlo lišit od toho, co se sice měnit může, ale zůstává samo v sobě.

Na druhé straně však náhlost proměny není myslitelná bez její kontinuity, pokud spolu s Aristotelem předpokládáme, že mezi každými dvěma lišícími se stavy (mezi protiklady) musí existovat časová souvislost. Vzhledem k tomu, že bezrozměrný okamžik není součástí času, cokoli, co se má v *čase* odehrát, každá završená proměna, musí mít určitou (časovou) extenzi. Jinými slovy, “to, co se změnilo (τὸ μεταβεβληκός), musí se nutně dříve měnit (μεταβάλλειν)” (237a19).

²³ Obecným jménem pro změnu v této knize není γίγνεσθαι, ale μεταβάλλειν, které zde zahrnuje také vznik a zánik, tedy γίγνεσθαι v užším smyslu “prosté změny”.

Náhlost provázející každou změnu je tak podle Platóna a Aristotela pokaždé dvojí: ta, která proces měnění podmiňuje, započíná ho, a ta, která je jím podmíněna, završuje ho či prostě “ukončuje”. “Mezi pohybem a klidem leží tato podivná náhlost; nejsou v žádném čase, a ta jest *cílem i východištěm* změny pohybu v klid i klidu v pohyb.” (Parm., 156d-e). Že se něco mění, *vidíme* na základě toho, že je jaksi již “v tom”, v co se mění. Tento přechod, krok od “ještě v tom nebýt” k “být už v tom” je však nepostižitelný: to, co vnímáme, je pokaždé již probíhající proměna, nikdy její “počátek”, který jak se Platón s Aristotelem shodně domnívají, “není v žádném čase”; a přesto by časová změna bez “východiště” v tomto počátku, bez toho, aby to, co se mění, “bylo již nesčetněkrát proměněno” (237a12), nikdy probíhat nemohla. Něco podobného pak platí také o konci či završení proměny, které rovněž nemůžeme postřehnout, “uchopit”, ale pouze zpětně, tj. z hlediska následného klidu nebo jiné probíhající změny, konstatovat.

Toto přitom má podle Aristotela platit o člověku, který nabývá bílé barvy (což může znamenat, jak to, že se uzdravuje, tj. získává “přirozenou” barvu, tak i to, že stárne), stejně jako o domu, který je teprve stavěn (236b4-10, resp. 237b13). Zatímco však v případě dílčí proměny – stávání se něčím – je náhlost počátku od náhlosti završení odlišitelná na základě trvání zbavenosti (tj. ne-bílé barvy), které proměně předchází, a trvání kvalitativního určení (tj. bílé barvy), které je jejím výsledkem, v případě proměn vyvídaných ve formě “A ψ ” se toto rozlišení zdá být problematičtější, protože jednak není předem jasné, k jakému *trvání* je třeba vztahovat zahájenou proměnu, jednak může v řadě případů vznikat otázka, co pro zahájenou proměnu tohoto typu znamená její *završení*. K těmto otázkám se budeme moci vrátit teprve v závěrečné kapitole.

Podobná nedourčenost, tentokrát však zvláště zvláště, provází také Aristotelovu definici pohybu na počátku třetí knihy: “Poněvadž se pak všechno v každém rodu [jsoucna, tj. v každé kategorii] dělí podle možnosti a skutečnosti, jest právě pohyb uskutečňováním toho, co jest v možnosti, pokud jest takové, jako například uskutečňování toho, co je schopno kvalitativní přeměny, pokud jest jí schopno, je kvalitativní přeměna,... a toho, co jest schopno [“prostého”] vznikání a zanikání, [“prostý”] vznik a zánik...” (201a10-15)

Mezi příklady, kterými Aristotelés tuto definici dokládá, jsou také oba zmiňované později v souvislosti s náhlostí a kontinuitou, tj. stavění domu a uzdravování. Jak však máme rozumět klíčovému výrazu “to, co jest možné, pokud jest možné” (201b5) v obecnosti, jakou předpokládá zkoumání “veškeré změny”? Není možnost uzdravit se náležející člověku, který onemocněl, něčím zcela, a nejen druhotně odlišným od možnosti stát se domem připisované kameni, takže by analogii mezi oběma procesy nebylo na čem reálném založit? V prvním případě je schopnost pohybu připisována něčemu, co při jeho uskutečnění nadále trvá jako jsoucí. Ve druhém případě však uskutečnění možnosti odebírá bytnost tomu, čemu tato možnost původně náleží: v procesu stavění kámen právě přestává být pouhým kamenem (coby materiálem vhodným mj. ke stavbě) a stává se částí zdi. Není to však paradox, aby “uskutečnění toho, co jest v možnosti, *pokud jest takové*” spadalo v jedno se zánikem toho, čemu je tato možnost připisována? Jak může být dílčím způsobem (co do jedné z jeho možností) uskutečněno to, co zároveň “prostě” zaniká, tedy jak to, že spolu s ním nezaniká i ona možnost, a tím se její uskutečnění neznemožňuje ve stejnou chvíli, kdy k němu má dojít?²⁴

Podobné otázky ale samozřejmě těžko někomu zabráni postavit dům. Problém tedy, jak je bez dalšího zřejmé, nespočívá ve věci, ale spíše ve způsobu, jakým o ní mluvíme, konkrétně v tom, že nemáme jasno, co v *jednotlivých případech* míníme, když říkáme “to, co jest schopno kvalitativní přeměny / zvětšování / prostého vzniku / místního pohybu atd.” Pokud se nám však v předchozí kapitole podařilo správně vystihnout charakter Aristotelova projektu přírodní filosofie a vědy, je zřejmé, že tuto nedourčenost nelze chápat jako vadu. Fyzika jako nejobecnější část zkoumání jsoucna v pohybu musí být do značné míry nevšímavá vůči rozmanitosti pohyblivých jsoucenc, resp. vůči mnohoznačnosti vypovídání jejich proměn. Tato nevšímavost sama o sobě ještě neznamená, že jsou analýzy prováděné ve Fyzice nedostatečné. Znamená to jen, že v sobě nesou aporie, které samy dokáží zvést pouze z části, a tedy, že se jejich výsledky musejí teprve osvědčit na jednotlivých případech, jejichž rozdílnost je zpočátku překlenuta výchozí analogií. Snad právě v tom spočívá proairetický charakter přírodního

²⁴ Aporie by mohla být formulována také takto: podle Aristotelova rozlišení na ř. 201a30-35 být skutečným kamenem a být stavěným domem v možnosti není totéž, přestože se obojí vypovídá o téže věci. To druhé (možnost stavění) je přitom bezprostředněji podmíněno tím prvním (skutečností kamene): kdyby kameny byly sice možné, ale žádný by ve skutečnosti neexistoval, zmizela by také možnost stavět (kamenné) domy. Stavění domu však (byť v dosud nevyjasněném smyslu) implikuje zánik (spotřebu) kamenů, které toto stavění svou skutečností umožňují. Jak se možnost může uskutečňovat, pokud zároveň zaniká to, v jehož bytí tato možnost spočívá?

zkoumání, pro nějž obecná “ontologie” Fyziky²⁵ není v sobě uzavřenou disciplínou, ale její svébytnost se stvrzuje teprve tím, že vede k porozumění “mnohým jsoucnům”, které se může osvědčovat, a tedy v jistém smyslu teprve uskutečňovat, “završovat” jen v “empirickém”, zkušenostním vztahu k nim.

V souvislosti s definicí pohybu stojí v naší souvislosti ještě za zmínku, že problém zanikajícího nositele uskutečňované možnosti se patrně netýká výlučně případu “prostého” vznikání, jakkoli je to právě ten, který problém dovoluje zvést.

Významový rozdíl mezi “být možný” a “být možný”, na jehož základě se definice pohybu teprve stává smysluplnou, vysvětluje Aristotelés bez výraznějšího přechodu na příkladu prostého vznikání (sochy z kovu) a na příkladu kvalitativní proměny (uzdravování). Ukazuje se tak mimo jiné to, že symetrie mezi protiklady může být pouze zdánlivá. “Moci být zdravý a moci být nemocný” patrně není lidskou možností ve stejném smyslu: zatímco je-li člověk zdravý, *může* sice také onemocnět, je-li nemocný, *usiluje* na základě své přirozenosti o to, aby se uzdravil. Zdraví a nemoc mu nenáleží tímž způsobem, a mohlo by se proto zdát, že jeho onemocnění nepředchází žádná možnost být nemocen, přinejmenším ne ve stejném smyslu, v jakém nabytému zdraví předchází možnost uzdravit se. V tomto ohledu se případ člověka upadajícího do nemoci podobá stavěnému domu: zatímco v druhém případě se uskutečňuje možnost, jejíž nositel zaniká, v prvním případě se uskutečňuje něco, čeho možnost je ve sporu s přirozeností jeho nositele.

Asymetrie zdraví a nemoci neohrožuje v Aristotelově výkladu obecnou platnost definice pohybu jen proto, že to, čemu obojí jako možnosti náleží, není něčím, co by *jednoduše* korespondovalo s podmínkou výpovědi. K tomu, čemu se obě možnosti připisují, je možné odkazovat přinejmenším dvojnásobným způsobem. Tak Aristotelés zprvu ne zcela srozumitelně připisuje zdraví a nemoc jednou “člověku”, jednou jakémusi humorálnímu podkladu (“nějaká vlhkost nebo krev”, 201b2, podobně také Met. 1032b18-21). Na mysli má zřejmě to, že zatímco vlastní lidskou možností je pouze jeden z protikladů, každému člověku

²⁵ Jak Aristotelovu zkoumání v Heideggerových stopách rozumí např. Aubenque, srv. zejm. kapitolu “Physique et ontologie ou la réalité de la philosophie, in: *Le problème de l'être chez Aristote : Essai sur la problématique aristotélicienne*, Paris 1962, 412-484.

náleží jako možnost také druhý z nich, nakolik zdraví stojí ve vztahu podmíněnosti k poměrům určitých humorálních kvalit, jak předpokládá “staré” i “nové” lékařství.²⁶ Člověku náleží možnost být nemocen nikoli jako jeho vlastní, ale přesto pokaždé, nakolik jeho zdraví je čímsi podmíněným.

Tímto poukazem k humorálním teoriím zdraví tak Aristotelés předjímá otázku prosté změny a živlů jako jejích “prvků”. Fyzika k její tematizaci neodkazuje pouze tím, že má vznik a zánik spadat pod “veškerou změnu”, ale také proto, že způsob polarizace dílčích změn bude úzce souviset s charakterem změn prostých.²⁷

²⁶ Názor, že zdraví je podmíněno rovnováhou protikladných kvalit, je v podání autora hippokratovského spisu O starém lékařství společný modernímu a tradičnímu přístupu, který tento autor hájí. Rozdíl spočívá v tom, zda je za rozhodující kvality brána – podle autora pouze “hypotetická” – čtveřice teplé-studené-suché-vlhké, nebo zda se lékařství přidržuje méně ostře vymezené palety kvalit, jako je sladké, slané, kyselé, hořké atp. (srv. Hippocrate, *De l'ancienne médecine*, kap. 15).

²⁷ K obecné formulaci vyjadřující asymetrii protikladů srv. Fyz. 192a23-25: “Ale takto směřuje právě látka [roz. jsoucno jako látkové]..., jako ošklivé ke krásnému, leč není o sobě ošklivá, nýbrž pouze nahodile.” Na základě ní by naznačený problém bylo možné rozšířit takto: Jestliže přírodní (látková) jsoucna jsou takovým způsobem, že samy ze sebe směřují k tomu, co je pro ně dobré, jak jim – coby stále týmž jsoucnům – zároveň může *náležet možnost* nabývat opačných určení? Tato otázka bude blíže tematizována v následující kapitole v souvislosti s přechodem od obecného zkoumání změny k jednotlivým přírodním “vědám” v DC a GC.

4. Vznik proměnlivých jsoucen

Vlastní a nevlastní možnosti jsoucná v pohybu

Asymetrie protikladů – tj. evidence o tom, že jedna ze vzájemně protikladných možností náleží jsoucnu v pohybu vlastnějším způsobem než druhá, – na níž jsme narazili v závěru předchozí kapitoly věnované obecnému zkoumání počátků změny ve Fyzice, bude Aristotelem zvýslovněna a stane se jedním z témat procházejících napříč šesti knihami, které podle rozvrhu z Meteorologik po Fyzice bezprostředně následují a které byly prvními editory Aristotelova díla rozděleny do dvou samostatných celků: spisu O nebi a spisu O vzniku a zániku. Cílem této kapitoly nebude komentovat Aristotelovo učení o pohybu a přirozenosti nebeských těles. Jejich charakterizaci se budeme zabývat jen do té míry, do jaké kontrast s nimi Aristotelovi pomáhá v prvním kroku “dourčit” počátky změny (právě s ohledem na zmiňovanou asymetrii), a tak blíže uchopit povahu pozemských proměnlivých jsoucen.

V závěrečných kapitolách osmé knihy Fyziky Aristotelés v jednom bodě koriguje zkoumání “veškeré změny”, které se na tomto místě uzavírá. Hypotéza protikladů jako obecných počátků každého vzniku / stávání se a vzájemná odkázanost jejich kontinuity a náhlosti platí, jak se nyní ukazuje, s jednou důležitou výjimkou: “žádná změna není ani neomezená (ἄπειρος), ani [prostě] spojitá (συνεχής), mimo místní pohyb v kruhu (κύκλω φορά)” (265a11-12). Tedy jinými slovy: každá změna je ohraničena dvojicí protikladů, mezi nimiž se děje, a její spojitost je podmíněna náhlostí začátku a konce, ovšem s výjimkou místního pohybu v kruhu. Pouze místní pohyb v kruhu má mezi všemi změnami podle Aristotela takovou povahu, že jeho zacílení (τέλος), výkon (ἔργον), který je mu vlastní na základě jeho určení (ὁρισμός), neklade před něj žádnou mez (πέρας), na níž by dříve nebo později muselo dojít k obratu (ἀνακάμπτειν), tj. na níž by možnost být jedním z protikladů přešla v prozatimní klid jeho držení, resp. – po kratším nebo delším uplynulém čase – v proces nabývání možnosti opačné. Jelikož nemá žádnou mez, nemá místní pohyb v kruhu ani žádný střed (τὸ μέσον), který by jako co do počtu týž, co do smyslu však pokaždé dvojí moment náhlosti odděloval jednu kontinuální změnu od jiné, coby její začátek, resp. konec (srv. 262a20-b9).

Zatímco podle zkoumání “veškeré změny” stávání se / vznikání A a stávání se / vznikání protikladu A musejí představovat dva časově oddělené děje, z nichž každý, co do počtu týž, má pokaždé dvojí smysl současného (ἄμα) stávání se / vznikání A – zanikání non A, resp. stávání se / vznikání non A – zanikání A (srv. 264b1-3), místní pohyb v kruhu představuje právě v tomto ohledu výjimku, jelikož “tu se to, co se pohybuje od A, bude zároveň (ἄμα) pohybovat k A podle téhož počátečního určení (πρόθεσις); k čemu totiž přijde, k tomu se také bude pohybovat; ale nebude se pohybovat zároveň (ἄμα) protikladnými nebo rozpornými pohyby...” (264b10-13), “...neboť protikladné jsou [pohyb od A a pohyb k A jen] na přímce” (264a18).

Stejný závěr o výjimečném postavení kruhového pohybu vzhledem k počátkům veškeré změny konstatuje Aristotelés v DC I, 4 a znovu ve II, 5: “Avšak místní kruhový pohyb (φορά) z A do B není protikladný (ἐναντία) pohybu z A do C, neboť pohyb (κίνησις) se zde děje z téhož do téhož, zatímco protikladný místní pohyb (ἡ ἐναντία φορά) byl určen (διωρίσθη) jako pohyb z protikladu do protikladu.” (271a19-22) Také pro úseky oběhů nebeských těles, které běžně chápeme jako protikladné (například východ a západ slunce), platí, že tvoří součást jediného místního pohybu, v němž je tato – zdánlivá – protikladnost jakoby překonána širší, samotnému tělesu vlastní perspektivou: “ať začíná odkudkoli, vede místní kruhový pohyb pokaždé stejnou měrou do všech ‘protikladných’ míst” (271a24-25). Je těžké ubránit se dojmu, že Aristotelův výklad o pohybu nebeských těles se také sám vymyká zásadám hypotetického zkoumání přírodních fenoménů: závěry učiněné o povaze jejich pohybu na rozdíl od toho, co Aristotelés požaduje u počátků přírodních jsoucenců obecně, už nemají být vztaženy zpět k smyslové evidenci a na základě ní posouzeny.

Již ve Fyzice se Aristotelova úvaha o proměně (μεταβολή), která se vymyká počátkům “veškeré změny”, bezprostředně dotýká otázky po věčnosti světa (srv. Fyz. 260b7-8: “Jestliže tedy nutně musí být pohyb, musí nutně vždy být místní pohyb jako první pohyb, a z místního pohybu zase první [totiž právě pohyb v kruhu]...”). Z detailnějšího podání v DC I, 10-12 je však patrné, že nemožností připsat světu jako celku a každé nebeské sféře zvlášť “vzniklost”, resp. “schopnost vzniknout” (γένητον) Aristotelés nemá na mysli pouze odmítnutí představy časového počátku a konce světa proměn a kruhového pohybu nebeských těles. Vzniklost / schopnost vzniknout a pomíjivost (γένητον καὶ φθάρτον) se jako schopnost být a nebýt (δύνασθαι καὶ εἶναι καὶ μὴ) vypovídá “podle všech kategorií” (DC 281a27-33) a již v této

nedourčenosti zahrnující “veškerou změnu” odlišuje jsoucna v pohybu “podměsíčního” světa od pohyblivých nebeských sfér. Zatímco člověk může sedět, jen nakolik mu zároveň (ἄμα) náleží schopnost stát (tj. v nejširším smyslu schopnost nesedět), aniž by však kdy mohl obojí naráz (ἄμα) také činit (281b15-17), slunce klesající vpravo dolů (tj. pohybem, při kterém říkáme, že svítá) již zároveň (ἄμα) stoupá vlevo nahoru (tj. pohybem, kterým nám začíná noc), protože obojí *pro ně* představuje jeden a týž pohyb bez začátku, konce a středu (asi v tom smyslu, jako když ten, kdo jde do města, prochází *zároveň* po předměstské cestě). Když klesá vpravo dolů, není tento pohyb provázen (ἄμα) *schopností* neklesat, tj. například schopností stoupat vlevo nahoru, protože slunce “klesá” věčně a protože “stoupání” pro ně není *protikladem* klesání.

Na rozdíl od podměsíčných jsoucenc, jejichž pohyb je uskutečňováním možného, pokud je možné, tj. nakolik jako možnost náleží něčemu, co jako jiné tímto možným (ještě) není ve skutečnosti, pohyb nebeských sfér není ničím víc a ničím míň než jejich vlastním výkonem (ἔργον), proti němuž nestojí žádná protikladná možnost (δύναμις) ani nic “jiného”, co by pod tento výkon již nespadlo. Jejich pohyb nikdy nemůže dospět ke svému cíli, protože vždy již u cíle (ἐν τέλει) jakoby je. Nebeské sféry ve svém pohybu sledují vlastní přirozenost (φύσις), aniž by podléhaly jakémukoli cizímu působení, tj. aniž by jejich přirozenosti mohlo cokoli odporovat (παρὰ φύσιν). Jejich tělo (σῶμα) se nemůže stát něčím jiným než tím, čím ve věčné cyklické proměně svých poloh vždy již je. (Srv. 286b7-12) Díky tomu, že jejich vlastní pohyb *v žádném ohledu* nezapočal (ἀγένητα), nebeská tělesa mají svou φύσις, tj. schopnost být v souvislém výkonu sebou samými, ale žádnou δύναμις, tj. schopnost stávat se vůči své přirozenosti jinými a proměňovat jiné:²⁸ nepodléhají žádnému působení (πάσχειν), ani sama nemohou nic působit (ποιεῖν).

Podměsíčný svět, svět vzniku a zániku, je právě naopak světem vzájemného působení a jeho jsoucna, jejichž pohyby jsou ve všech ohledech *započaté*, mají svou vlastní přirozenost *jen v souvislosti* působení na jiné a podléhání působnostem jiného. Právě v tom, že jim vždy *náležejí* také možnosti, které nejsou jejich *vlastními* možnostmi, se pozemská jsoucna odlišují od nebeských těles. To platí již pro jsoucna “elementární”, jako je například oheň (srv. Fyz. 192b36): pohyb vzhůru představuje pro něj směřování k “vlastnímu místu”, tj. proměnu, v níž se uskutečňuje jeho vlastní přirozenost (κατὰ φύσιν), zatímco dolů se oheň pohybuje jen

²⁸ Srv. GC 335b1-2: pro nebeská tělesa je nemožné nebýt, “protože nemají schopnost být jinak než podle nutnosti”.

působením jiného, tj. “z donucení” (βίαια), je-li jeho přirozenost “přemožena” jinou silou (δύναμις). Takové přemožení ale neznamená zánik původní přirozenosti: nepředstavuje pro oheň, přirozeně stoupající vzhůru, žádnou principiální nemožnost. Může-li být oheň “přemožen” v tom smyslu, že ho lze snést na zem, pak jen proto, že jemu samému *náleží* možnost (δύναμις) být takto odvrácen od *vlastního* směřování.

V souvislosti s novým vymezením předmětu přírodního zkoumání na počátku třetí knihy spisu O nebi, podle něž se přírodní filosofie a věda zabývá jsoucný v pohybu z hlediska jejich *vlastních výkonů* (ἔργα), *vlastností* podmíněných působením jiného (πάθη) a později (v III. 8) doplněných *sil* působit změny v jiném (δυνάμεις), se do ohniska Aristotelova zájmu²⁹ poprvé dostává rozdíl mezi vlastní a nevlastní možností, definovaný pak v DC III. 2: “Zatímco přirozenost (φύσις) je počátkem pohybu přetrvávajícím ve věci samotné, síla (δύναμις) je počátkem pohybu přetrvávajícím v jiném nebo [ve věci samotné] jako v jiném. Všechny pohyby se přitom děje buď podle přirozenosti, nebo z donucení, a zatímco přirozený pohyb může být působením síly urychlen..., pohyb proti přirozenosti je působen jen a pouze jí.” (301b17-21)

V souvislosti s tímto rozlišením se také poprvé do středu zájmu přírodního zkoumání dostává změna ve své významové polaritě prostého vzniku a dílčí proměny. Když Aristotelés na počátku třetí knihy bere za předmět následujících analýz (ve skutečnosti příštích čtyř knih) vznik / stávání se a zánik (περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς), nerozlišuje sice zatím mezi oběma syntaktickými významy výslovně,³⁰ je však patrné, že v chápání pojmu γένεσις došlo oproti Fyzice k určitému posunu. Zatímco ve Fyz. 265a11-12 spadal kruhový pohyb nebeských těles dosud mezi změny obecně (μεταβολή) a o jeho částech bylo, alespoň pro kontrast s pohybem na přímce, možné říci, že “nastávají” (srv. 262a7-12), v DC 298b6-12 poté, co bylo vysvětleno, v jakém smyslu nebe musí být ἀγένητον, je otázka po γένεσις, po tom, zda a jak je možná (srv. DC 302a10-11), spojena nadále výhradně s podměsíčním světem jsoucn, která se mají nejen proměňovat (γινώμενα), ale být zároveň v každém ohledu γένητα.

²⁹ Tohoto rozlišení se samozřejmě úzce dotýká první kapitola druhé knihy Fyziky, která rozlišuje mezi tím, co je (jsoucnu) přirozené a co je proti (jeho) přirozenosti, a přirozenost definuje jako “počátek pohybu v tom, čemu původně náleží” (192b21-22). Otázka po tom, jak přirozenému jsoucnu náležejí nevlastní možnosti tu však zvýslovně není.

³⁰ Γένεσις ve smyslu prostého vzniku bude poprvé výslovně kontrastován s dílčími změnami (konkrétně s ἀλλοίωσις a αὐξήσις) na počátku první kapitoly spisu O vzniku a zániku (314a1-6).

Jsoucno, které má vlastní možnost “v jiném”

Jestliže schopnost působit na jiné (δύναμις) a přijímat působení jiného (πάθος) mají jsoucna v pohybu, jen nakolik jim zároveň náleží určitý vlastní výkon (ἔργον),³¹ svou přirozenost v podměsíčním světě mají opět pouze “v jiném” (srv. Met. 1033b5-9: přírodní jsoucna stejně jako výtvořiny umění vznikají “v jiném”). Nejsnáze je to patrné na “elementárních” tělesech, která jsou vůči ostatním “vydělena” na základě “určitých rozdílů” a “přijímaného působení” (πάθεισιν), jako například zem, která je přirozeně “těžká a tvrdá” (srv. GC 315a8-15). To, co jí náleží jako její vlastní možnost (klesat coby těžké těleso dolů), je zároveň jen jedním z pólů univerzálního podměsíčního protikladu klesat – stoupat: jsoucno, které přirozeně klesá, může být také proti své přirozenosti vyneseno vzhůru, resp. určitým působením (např. teplem), které jeden z protikladů přirozeně převádí v druhý, být své přirozenosti zbaveno. “Proto jsou-li tyto rozdíly odebrány (neboť je možné odebrat je, když vznikly / staly se, γενόμενα), je zřejmé, že musí vznikat na jedné straně země z vody, na druhé straně voda ze země a podobně také u každého z ostatních..., když se proměňuje působení, které přijímá.” (GC 315a11-15)

Komplexnější, ale nikoli nepodobný je případ neelementárních jsoucn, tj. jsoucn, jejichž vlastní možnosti nepředstavují bezprostředně jednu z dvojice univerzálních protikladů. Zdraví člověka, ačkoli není prostým opakem žádné elementární vlastnosti (jednoduchá tělesa, jako země, sama o sobě nejsou ani zdravá, ani nemocná), je, jak se Aristotelés domnívá v úzké návaznosti na “staré” i “nové” lékařství, přesto “v” protikladech. Pohyb vzhůru a pohyb dolů jsou, jako možnosti, asymetrické jen ve vztahu k tomu kterému elementárnímu jsoucnu, pro něž je jedno vlastní a druhé proti přirozenosti, zároveň je však mezi nimi symetrie, nakolik obě představují (jednou pro jedno, jednou pro druhé jsoucno) pohyb přirozený. “Být nemocen” naproti tomu k přirozenosti žádného jsoucna nepatří. Přesto tato možnost náleží člověku, totiž nakolik svou vlastní možnost být zdravý má “v jiném”, tj. v protikladech. Zatímco však možnost klesat dolů vlastní zemi se uskutečňovala takřikajíc na úkor opačné možnosti, tj. jako převládnutí jednoho protikladu nad druhým, možnost být zdravý je podle Aristotela podmíněna určitým, “kvalifikovaným” *vyvážením* protikladů. Že se jedná o různý vztah je zřejmé již z toho,

³¹ “Má-li proto být jeden prvek od jiného pohybován z donucení (βίβ), je také nezbytné, aby každému z nich náležel nějaký pohyb přirozený, vůči němuž by první pohyb byl pohybem z donucení.” (DC 300b11-13)

že zatímco přemožením jednoho protikladu bezprostředně *je* protiklad opačný, vyvážení protikladů je podmínkou, za které *jedině může* nastat něco jako zdraví, co však samo o sobě není dostatečným důvodem zdraví: “*má-li* někdo být zdrav, *musí* být šťávy v těle vyrovnány (ὁμαλυθῆναι)” (1032b18). Vyvážení určitých protikladů je “hypoteticky” nutnou podmínkou kvality, jakou je zdraví: její opak (nemoc) je pak již přímým důsledkem *jakéhokoli* narušení takové rovnováhy.

Všeobecné počátky změny stanovené Fyzikou proto musejí být blíže určeny tak, aby zohlednily přirozenou polarizaci protikladů a dokázaly vystihnout dvojí smysl trvání ve změně podle toho, zda se jedná o změnu “podle” nebo “proti” přirozenosti. V podměsíčním světě, k němuž se přírodní zkoumání třetí knihou spisu *O nebi* obrací, dvojice protikladů může a zpravidla (ἐπὶ πολὺ) také skutečně náleží jsoucnu v pohybu asymetrickým způsobem: jedna z nich pro ně představuje vlastní, zatímco druhá pouze nevlastní možnost. To znamená, že také způsob, jakým jsoucno v odpovídajících proměnách přetrvává, je pokaždé jiný: zatímco jednou je především ono samo počátkem a cílem pohybu, když se proměnou “rozvíjí” jeho vlastní přirozenost,³² jindy trvá převážně jako podléhající cizímu působení a jako předávající své působení jinému (asi jako když kvality “šťáv”, až doposud vyvážené *s ohledem na* zdraví, znovu do jisté míry nabývají *své vlastní* moci na úkor zdraví).

Z Aristotelovy charakterizace vztahu mezi přirozeností a silou přitom vyplývá, že oba způsoby trvání ve změně od sebe nelze oddělit jako prosté protiklady. Vlastní výkon podměsíčního jsoucna, které má své možnosti vždy “v jiném”, musí být spjat s působením na jiné a s podléháním působení jiného, asi jako u ohně, jehož přirozeností je hřát (jiné) a vynášet (ostatní spolu se sebou) vzhůru. Na druhé straně, jak Aristotelés vysvětluje v DC III.2, podléhat *působení jiného* je jsoucno schopno právě jen natolik, nakolik mu nepřestávají náležet jeho vlastní možnosti, jakkoli mohou být zrovna “ovládnuty” možnostmi nevlastními, tj. silami se zdrojem mimo jsoucno samé: asi v tom smyslu, v němž oheň může být snesen na zem, jen pokud při tom není uhašen.

³² Srv. Fyz. 261a13-14: “Vůbec se však zdá, že [přirozeně] se proměňující jsoucno (τὸ γινόμενον) je nezavršené a spěje k počátku, takže to, co je pozdější co do procesu proměny (τῆ γενέσει), je dřívější co do přirozenosti (τῆ φύσει).” Nebo Fyz. 193b14: “Přirozenost vyprávěná jako proměna je spěním k přirozenosti (ἡ φύσις ἢ λεγομένη ὡς γένεσις ὁδός ἐστιν εἰς φύσιν).”

Takto dourčené počátky ozřejmují, jak je charakter *dílčích proměn* vypovídáných o podměsíčním jsoucnu v pohybu určen tím, že tato jsoucná mají svou přirozenost pokaždé v *jiném* a že, jsouce *úplná*, jsou zároveň *částí* světa, to znamená tím, že “prostě” vznikají z látkových prvků společných všemu jsoucímu.

V souvislosti s obecným vymezením počátků nicméně i nadále zůstává nezodpovězena otázka, zda a jak je prostý vznik z těchto prvků, k němuž se bližší zkoumání (asymetrické) dílčí změny vždy jistým způsobem odkazuje, *sám myslitelný coby druh změny*, tj. děje z protikladu do protikladu, v němž “to, co se proměňuje (*τὸ γιννόμενον*), musí pokaždé v určitém ohledu zároveň přetrvávat jako podklad [proměny]” (Fyz. 190a14-16).

V následující kapitole uvidíme, že podobně, jako dílčí proměna podměsíčních jsoucen získává svůj specifický asymetrický charakter teprve na základě prosté vzniklosti jsoucen jako těch, která mají vlastní přirozenost v jiném, bude se Aristotelés při zodpovídání otázky po možnosti *prosté změny* snažit vyzdvihnout podobný vztah podmíněnosti také na druhé straně, tj. u prosté změny, která, jak bude znít ústřední argument GC I.3, jsouc co do smyslu odlišná od každé změny dílčí, je zároveň pokaždé co do počtu s určitou dílčí změnou totožná. Náznak podobné úvahy se již ostatně, bez bližšího vysvětlení, objevil ve Fyz. I.7, kde Aristotelés analogii “veškeré změny” opíral o smyslovou evidenci instrumentální vazby mezi prostou a dílčí změnou (“dům vzniká *skládáním*”). Nevyjasněno zůstalo především, jak v tomto procesu, ve kterém cihly *již* zanikají ve prospěch domu, zatímco dům *dosud* nevznikl, přetrvává možnost domu být postaven z cihel.

Od “obecného” zkoumání změny k “jednotlivým” vědám

To, co jsme dosud sledovali, totiž položení otázky po rozdílných způsobech, jakými jsoucnu v pohybu může náležet schopnost proměňovat se, a v souvislosti s tím první zproblematizování analogie mezi syntakticky odlišnými typy vypovídání γένεσις, představuje v Aristotelově rozvrhu přírodní filosofie a vědy zároveň první krok přechodu od obecného zkoumání počátků veškeré proměny k *jednotlivým vědám* o úkazech přírody a o živých jsoucnech.

O počátcích, které Aristotelés nachází pro jednotlivé “jevy v ovzduší”, si dnes můžeme myslet leccos. Jisté však je, že způsob, jakým zde, tj. v Meteorologikách, rozvíjí “první” přírodní

vědu, na niž mají vzápětí navázat spisy, jež položí první základy biologie, nemá u předchůdců a po dlouhou dobu ani u nástupců obdoby. Bezprecedentní se na první pohled zdá být především Aristotelův záměr popsat počátky všech fenoménů dané oblasti podměsíčního světa, jehož “případky” představují (srv. 346b16-20), každý zvlášť a v jejich celkové souvislosti s ostatními, a při tom neztratit ze zřetele, jak se nám ten či onen úkaz každý den dává, tj. jak o něm běžně hovoříme (srv. 347a8-12).

I zde tak jako ve Fyzice hypotézy počátků podléhají přezkušování a soudu, jak to Aristotelés demonstruje na příkladu “pneumatické” teorie meteorologických jevů (I. 13), která atmosferické vlhkosti a větrům připisuje jednu a tutéž přirozenost a jednotlivé větry (s jejich rozličnými *jmény*) chápe jako části jediného a stále téhož pohybu vzduchu: “Proto někteří z těch, kdo chtějí vypadat chytře, prohlašují, že všechny větry jsou jedním větrem.” (349a20-22) Takové tvrzení je však v Aristotelových očích příkladem hypotézy, jejíž zastánci se nechávají od společného jazyka odvést vlastními předem pojatými názory, takže jejich vysvětlení ztrácí souvislost s každodenní daností toho, co chtějí vysvětlit: “Stavějí se k věci podobně jako někdo, kdo by věřil, že všechny řeky jsou jedinou řekou...” “Proto se lépe než oni vyjadřují běžní smrtelníci (οἱ πολλοί), kteří žádné zkoumání nepodnikli (ἄνευ ζητήσεως)...” (349a25-27)

Nelze se asi vyhnout pochybnostem o tom, do jaké míry by Aristotelovo vlastní vysvětlení větrů na základě rozlišení vlhkých a suchých výparů země (II. 4) před podobnou kritikou samo obstálo. Ty by však neměly zastínit jedinečnost projektu, který Meteorologika jako “první” vědecký spis přírodního korpusu představují a který bude později rozvinut v biologických zkoumáních. Žádný dílčí výsledek, jakkoli bizarní, nemůže sám o sobě diskvalifikovat záměr poznávat počátky každodenních fenoménů co do nenapodobitelné smyslové povahy každého z nich i co do opakování, které je jim vlastní a o němž podává bezprostřední (byť právě dosud nereflektované) svědeckví jazyk, jenž o nich stále znovu tímtéž způsobem hovoří.

V předchozí kapitole jsme v několika vybraných ohledech sledovali, jak tento projekt vyrůstá z obecného zkoumání “veškeré změny”, jehož počátky klade “první” přírodní filosofie. Od Fyziky, která se ptá po protikladech bez ohledu na původ jejich asymetrie a po trvajícím základu bez přihlídnutí k tomu, jak jsou v něm provázány vlastní možnosti s nevlastními, je k “završení” přírodní vědy ve zkoumání “jednotlivého” ještě daleko: dělí ji od něj šest knih, z nichž

čtyři poslední jsou výslovně věnovány otázkám spojeným s jazykovou polaritou prosté a dílčí proměny a jejího fenomenálního založení.

Tak je téma druhé poloviny spisu O nebi a spisu O vzniku a zániku uvedeno v DC III.3. Poté, co bylo v předchozím odstavci zproblematizováno “prosté” vypovídání γένεσις závěrem, že “prosté” výpovědi nemůže žádné jsoouco v pohybu odpovídat v tom smyslu, že by vznikalo “prostě” z ničeho, “zbývá,” podle první věty třetí kapitoly, “probrat γένεσις z hlediska toho, čemu náleží (τίων), a z hlediska toho, skrze co (διὰ τί) jest” (301b10-11). Toto rozlišení mezi *co* a *jak* dosud jen povšechně pojmenovaných fenoménů změny, které mají být dalším zkoumáním prosvětleny, se znovu vrací ve dvojí otázce po λόγοι a αἰτιαί (prostého) vzniku a zániku na počátku GC (314a2-3).³³ Podvojnost hypotetického zkoumání, které přijímá počátky jako východiska jen proto, aby z nich dospělo zpět k tomu, co má již před sebou, resp. aby, nakolik je to možné, svým postupem bylo právo procesu, kterým před ně dospívá na základě své vlastní přirozenosti jsoouco samo, je nyní výslovněji opřena o charakter podměsíčných jsooucen, v nichž je vždy “něco pro něco” (Fyz. 194b12). To znamená: *aby* bylo / vznikalo to, čemu náleží λόγος, ke kterému se zpočátku jen povšechně obracejí slova našeho jazyka (srv. GC 314a6),³⁴ *musí* být / proměňovat se takovým a takovým způsobem “něco jiného”, přičemž “to” i “jiné”, “vznikání” i “proměňování se” je zde co do počtu jedním a tímtéž jsooucnem, resp. dějem.

Podměsíčná jsoouca, která jsou podle úvodní analogie DC I.1 *úplnými* tělesy a zároveň *částmi* světa, vždy již “zmnožovanými” vzájemným působením mezi jimi a “částmi” ostatními, mají jako taková svou přirozenost “v jiném” a mohou se v jiné “rozkládat” (tak jako se “zdravé”, ale nikoli “zdraví”, může “rozložit” v jednotlivé převáživší kvality “šťáv”). Teprve v této podvojnosti, která má být nyní blíže charakterizována, může být každé z nich uchopeno “jednotlivou” vědou.

Možnost rozkladu v jiné ale podle Aristotela nemůže jít do nekonečna. Musí se zastavit u jsooucen, ve která se všechno rozkládá, která už však sama nemohou být v jiné *rozložena*, nýbrž

³³ A znovu na začátku druhé knihy GC (328b26-28). Totéž rozlišení se objevuje také v PA I. 1, kde Aristotelés klade důraz na teleologický charakter toho, čím (τί, λόγος) jsoouco je, v jeho odlišení od toho, “skrze co” k tomuto cíli dospívá (640a10-641a14). Nezbytnost přecházet mezi oběma ohledy odpovídá charakteru přírodního zkoumání.

³⁴ V tomto smyslu také Aristotelés někdy hovoří o tom, že zkušenostní jsoouco prostřednictvím aporií, které jsou dány spolu s ním, “hledá nějaké vysvětlení (λόγος)” (GC 318a31) nebo že to, co je spoludáno s určitým typem fenoménu (v tomto případě růstu a ubývání), “je třeba zachránit v logu (τῷ λόγῳ)” (GC 321a17).

vznikají z jiného *stejně*, jako toto jiné vzniká z nich. Tak je podle Aristotela definován *prvek* (τὸ στοιχεῖον): “Budiž prvkem těles to, v co se ostatní rozkládají a co v nich přetrvává, ať už v možnosti, nebo skutečně (neboť to je otázka, která má být teprve zodpovězena), co se však již samo co do svého určení v jiné rozkládat nemůže.” (DC 302a15-18) Prvky proto nemohou tak jako jiná jsoucna vznikat skládáním, ale jedině přímo “jeden z druhého, jako ze vzduchu oheň” (302a3-4).

Vzájemná přeměna prvků / vznik jednoho z druhého (ἄλλο ἐξ ἄλλου) se proto pro Aristotela stává do jisté míry modelem “prostého” vzniku vůbec, totiž nakolik v krystalické podobě představuje aporii vzniku “z jiného”, resp. aporii možnosti *jiného v jiném*, jak jsme se s ní již setkali nad definicí pohybu u případu vzniku domu a zániku cihel, v nichž spočívá jeho možnost, která proto nesmí zanikat spolu s nimi. V DC III.2 Aristotelés tutu aporii znovu staví před oči: vznik “jiného z jiného” znamená “vznik z určitého tělesa, které je v možnosti” (možného domu). Toto jsoucí v *možnosti* musí však zároveň (skutečně) *být*, tj. v tomto případě jedině “být *jiným* aktuálním jsoucnem” (cihlami) (302a6-10). Otázka, která udává směr následujících čtyř knih, zní: jak (διὰ τί, τίς ὁ τρόπος: 305a33) je děj odpovídající výpovědím tohoto typu možný, tj. jakého charakteru jsou jeho přirozené počátky (αἰτίαι, ἀρχαί)? A dále: co díky této reflexi každodenních výpovědí můžeme “postřehnout” o vlastní povaze toho (τί, λόγος), co takovému ději *podléhá*?

Prvky proměňující se jeden v druhý přitom nejsou pouze modelem prostého vzniku, ale zároveň také jedním z jeho počátků (ἀρχαί), totiž právě *prvkem* (στοιχεῖον) vznikajícího jsoucna. Zatímco jejich φύσις, tj. především schopnost pohybu směrem k vlastním místům,³⁵ je takového druhu, že pouhým převrácením v protiklad tu vzniká jsoucno jiné přirozenosti (např. z klesající vody stoupající vzduch), jejich δυνάμεις (tj. dvojice protikladů vlhké-suché, chladné-teplé) jim dávají nejen schopnost nabývat převahy nad jinými a podléhat jejich působení (a to až k mezi vlastní existence): představují zároveň možnost *vyvážení pro jiné*, resp. možnost “asimilace” protikladů představujících jejich přirozenost jsoucnem přirozenosti odlišné. Každé podměsíčné jsoucno ve svém trvání (ať už je jeho vlastní povaha jakákoli) podle Aristotela vždy určitým způsobem “vyvažuje” chlad teplem, vlhko suchem a naopak (srv. GC 335a3-9).

³⁵ „Přirozenému pohybu“ (κινεῖσθαι φυσικῶς) elementárních jsoucnen je věnována poslední kniha spisu O nebi, srv. 307b31-32.

Z obou důvodů výklad o prvcích a zkoumání prostého vzniku a zániku musí postupovat společně (ἄμα συμβήσεται), neboť “γένεσις buď vůbec není, anebo je jen v *těchto* prvcích a v tom, co je z *těchto* prvků” (DC 298b8-11), “z *těchto* [prvků], když se slučují a rozlučují nebo proměňují ve vzájemném působení, nastává věcem vznik a zánik” (GC 329a3-5). Právě na poli tohoto dvojího zkoumání bude nyní možné spolu s Aristotelem si položit naši hlavní otázku.

Část druhá: Zkoumání vzniku a zániku

Poté, co jsme v obecnosti charakterizovali Aristotelův projekt přírodní filosofie a vědy, pokusili se shrnout některé hlavní výsledky zkoumání “veškeré změny” a vyzdvihnout jako přednost jejich “nedourčenost” vzhledem k syntaktické polaritě výpovědi γένεσις, a nakonec v poslední kapitole sledovali přechod od obecného zkoumání přírody k jednotlivým vědám zahájený spisem O nebi a vymezením *úplného* tělesného jsoucna jako *části* světa, můžeme nyní s Aristotelem přistoupit k otázce *prosté změny* v její odlišnosti od změny dílčí a vztahu, jaký má tato každodenní jazyková distinkce k proměnlivé smyslové zkušenosti, tj. k otázce po počátcích, které by odpovídaly tomuto rozdílu a zároveň mohly být počátky smyslově daného jsoucna v pohybu. Jak vyplývá z Aristotelova rozvrhu přírodního zkoumání, zodpovězením této otázky (spisem O vzniku a zániku) má být završen přechod od obecné “fyziky” k jednotlivé vědě.

Aby se potvrdilo, že každodenní jazyk ve svém užívání výrazu γίγνεσθαι nemůže v zásadě nemít pravdu, jakkoli snadno podléhá zdání a zaplétá se, kdykoli má na svou praxi reflektovat, tj. určit počátky jsoucna podléhajícího proměnám, je třeba spolu s Aristotelem, poté, co byla prozkoumána “veškerá změna”, tj. γένεσις z hlediska toho, co jí náleží vždy bez ohledu na ten který způsob jejího vypovídání, ptát se, jak takto nalezené počátky mohou být právy každodennímu rozlišování mezi (syntakticky) “prostými” a “dílčími” změnami, resp. jaký má toto původně nereflektované rozlišování fenomenální základ ve skutečnosti jsoucna v pohybu, jehož “bytnost”, jak dosud odhalilo obecné zkoumání, spočívá ve schopnosti přecházet z protikladu do protikladu takovým způsobem, že v tomto přecházení trvá, ať už spíše ve smyslu rozvíjení vlastní přirozenosti, nebo podléhání cizímu působení a působení na jiné.

Na počátku GC I. 3 si Aristotelés bere „prostou“ změnu za předmět, jako by všechno, co bylo k tomuto tématu až doposud řečeno, považoval jen za předběžné poznámky: “Po těchto rozlišeních je nejprve třeba zkoumat, zda je něco takového, co ‘prostě’ vzniká a zaniká, nebo zda ve vlastním smyslu nic takového není” (317a32-33). Teprve nyní má být odpovězeno na otázku, zda specifické formě výroků, v nichž γίγνεσθαι stojí bez přívlastku, odpovídá něco na jsoucnu v pohybu, k němuž se tyto výroky vztahují, nebo zda, jak chtěl Platónův Sókratés,

“všechno vzniká / stává se takto, totiž odnikud jinud nežli opačné z opačného” (Faid. 70d-e), tedy “z něčeho a jako nějaké” (GC 317a34).

Víme už, že podle Aristotela není myslitelné, aby tak běžná a pravidelná figura, jako je “prosté” vypovídání γένεσις, byla založena na pouhém zdání nebo krátkozrakosti mluvčího, který nedohlíží, že takovými výroky “ve skutečnosti” jen neúplně poukazuje k výrokům typu “P γ A”. Víme už také, s jakými “starými” aporiemi se vypovídání tohoto typu musí v reflexi potýkat, má-li být jeho odlišnost vzata vážně. V GC I. 3 je Aristotelés ještě jednou staví před oči. Je především zřejmé, že korespondence mezi formou výroku a jsoucnem v pohybu není přímočará. “Prostě” vznikat nemůže znamenat vznikat “prostě” z nejsoucího. Pokud však představu, které se “nejvíce báli” staří myslitelé (317b29-31), odmítneme, následuje řada otázek týkajících se “jsoucna”, z něž se prostý vznik děje, předně: jak by mohlo jsoucí teprve vznikat, když to, z čeho vzniká, již jsoucím je? Jako odpověď se zprvu nabízí kategoriální rozlišení: jsoucno, z něž se vznik děje, není jsoucnem ve smyslu *podmětu* nějaké výpovědi, nýbrž jinak. To ale může znamenat jedině: je jsoucím jako to, co se vypovídá o jiném, tj. jako πάθος: určení, které jsoucnu náleží na základě vzájemného působení mezi jím a jinými jsoucnými. Má-li však to, z čeho se vznik děje, být jsoucí *výhradně* jakožto určitý pathos, znamená to, že budou existovat “oddělené vlastnosti” (χωριστὰ πάθη, 317b10-11), tj. výsledky působení bez toho, co by mohlo působit nebo působení podléhat, protiklady jako meze změny bez toho, co by napříč touto změnou mohlo trvat. Odtud je zřejmé, že charakter “jsoucího”, resp. “nejsoucího” není tomu, z čeho se prostá, ale stejně tak i dílčí změna děje, připsatelný na základě kategoriálních distinkcí, protože takováto distribuce vede k obtížně přijatelným závěrům. Aristotelés proto konstatuje (317b13-14),³⁶ že aporii “starých myslitelů” v obecnosti vyřešil již jinde, a to rozlišením dvou ohledů, skutečnosti a možnosti, na základě něž se bez ohledu na kategorii, jíž se daná změna týká, vypovídá o tom, z čeho k dané změně dochází, vždy v jednom ohledu (co do možnosti) jako o jsoucím a v jiném ohledu (co do skutečnosti) jako o nejsoucím. Ať se změna vypovídá o čemkoli, je možné složenou výpověď rozložit na dvě jednoduché, v nichž výraz γίνεσθαι má pokaždé jiný smysl podle toho, zda se připisuje tomu,

³⁶ Obvykle se má za to, že Aristotelés zde odkazuje na Fyz. I. 7, přestože v této kapitole rozlišení mezi možností a skutečností není probíráno, ale opět odkázáno na “jiné pojednání”, kterým je zřejmě Met. Θ. Algra (*Substantial Change*, 113) uvádí jako další možnosti: Δ 7, Z 7-8, Λ 2.

co v proměně trvá (člověk se stává zdravým), nebo tomu, co v ní netrvá (nemocný se stává zdravým). Jsoucí, z něhož se proměna děje, je v možnosti tím, čím se stává / co z něj vzniká, a v tomto smyslu zároveň určitým “nebytím” vznikajícího, tj. jeho zbaveností. Tímto způsobem nemocný člověk představuje zbavenost zdraví v tom smyslu, že o ně usiluje, a cihly, z nichž může být postaven dům, jeho určité (a nikoli “naprosté”) nebytí.

Jak jsme však již viděli nad Fyzikou a jak nyní Aristotelés výslovně podotýká, pokud se necháme vést syntaktickou odlišností dvou způsobů vypovídání γένεσις, pak “i poté, co jsme učinili tato rozlišení, přetrvává zde podivuhodná aporie, k níž se nyní musíme vrátit” (317b18-19). Zatímco jsoucno, z něž se děje dílčí změna, je “jiným” než vznikající ve smyslu jinak určené (nikoli zdravé, ale nemocné), a proces dílčí změny je tak možné popsat jako přechod z protikladu do protikladu, v němž to, co odpovídá podmětu výpovědi, trvá buď spíše jako naplňující svou přirozenost, nebo spíše jako podléhající cizímu působení a působící na jiné, v případě prosté změny je “jiné” jsoucno, v němž spočívá její možnost právě jiné “naprosto”: to bez dalšího znamená přinejmenším tolik, že na rozdíl od případu dílčí změny jazyk zde bezprostředně nepoukazuje k ničemu, co by v této změně přetrvávalo: “v prostém ‘stávání se / vznikání’ a ‘zanikání’ něčeho *nic netrvá* (οὐχ ὑπομένει),” (321a22-23), tzn. *nic netrvá* v tom smyslu, že by mohlo stát jako podmět dané výpovědi. Obecné řešení Fyziky, jak bylo v DC III. 2 uplatněno na případ prosté změny (“z určitého tělesa v možnosti vzniká těleso skutečné; ... přitom toto těleso v možnosti je jiným skutečným tělesem”, 302a6-9) si – podobně jako u asymetrické změny dílčí – žádá jistého dourčení, má-li jako zkoumání počátků obstát jednak před smyslovou zkušeností (jak ještě uvidíme), jednak před každodenními způsoby jejího zvyšlovňování nejen všeobecně, ale také co do jednotlivých případů, jako je právě “prosté” vypovídání γένεσις .

Proto je podle Aristotela třeba ptát se, “*jak* je prostá změna, zda z podstaty jsoucí v možnosti [jíž je jiná skutečná podstata], nebo zda *ještě nějak jinak* (καὶ πῶς ἄλλως)” (317b19-20). V této větě se skrývají celkem čtyři otázky: (1) zda aplikace obecných počátků na případ prosté změny podle vzoru v DC III. 2 může obstát; dále (2), zda může obstát sama o sobě, nebo (3) zda jen v souvislosti s určitým komplementárním výkladem (καὶ πῶς ἄλλως); a nakonec (4), jaký by tento výklad byl.

Že na druhou otázku zní odpověď “ne”, jsme mohli vidět již nad případem vznikajícího domu ve Fyzice: pouhá “analytika” možnosti a skutečnosti nedokáže adekvátně vysvětlit procesuální aspekt vznikání: je nejednoznačná, pokud jde o rozumění fázi, v níž dům *ještě* nestojí, ale cihly *už* v jistém ohledu přestaly být cihlami, tj. stavebním materiálem, v němž spočívala možnost tohoto (i jiných) domů. Jakým způsobem máme *rozumět* smyslově evidentní kontinuitě časového trvání, v němž dům *již* není (pouze) možný, a zároveň *ještě* není skutečný, tj.: *jak* tato proměna *trvá*?

V GC I. 3 Aristotelés navíc připojuje ještě dva jiné důvody, proč s analýzou na základě možnosti a skutečnosti ani u prosté změny nelze být bez dalšího spokojen.

(a) První důvod má zdroj ve smyslové zkušenosti, konkrétně v tom, že tam, kde konstatujeme prostou změnu (jako vznik ohně ze zapáleného dřeva) je zpravidla možné zároveň sledovat také změny dílčí (jako je vzrůstání teploty, proměna “těžkého” v “lehké” atd., srv. 319a30-32), resp. trvání některých kvalit napříč těmito změnami (dřevo i oheň jsou suché; při přeměně vzduchu ve vodu přetrvává “průhlednost”, mezi zemí a vodou zase “chlad”, srv. 319a21-24). Proto “by někdo mohl být na rozpacích, zda [jak se zprvu vyjadřujeme] je nějaký vznik podstaty a tohoto zde, a přitom mu neodpovídá žádná proměna kvality, kvantity ani místa” (317b20-22), resp. zda to, v čem spočívá možnost vznikajícího může být zcela prosto dílčích určení, z nichž některá napříč vznikem přetrvávají (srv. 317b26-28). Pokud ve smyslové zkušenosti nikdy nedochází k separaci prosté změny od změn dílčích, je právě na místě ptát se, “jak jinak” se ještě prostá změna děje, tj. v jakém smyslu je pokaždé *provázena* dílčími proměnami.

(b) Druhý důvod je více spekulativního rázu a spíše než ke smyslové evidenci se odkazuje k úvahám osmé knihy Fyziky, konkrétně k důkazu věčnosti pohybu.³⁷ Má-li syntaktickému rozdílu mezi prostým zánikem a dílčí ztrátou určení odpovídat něco na jsoucnu v pohybu, je otázka, jak je tímto způsobem prosvětlená zkušenost slučitelná s důsledkem obecné úvahy, podle níž pohyb jsoucna nikdy nezačal a nikdy nemůže skončit. Pokud totiž věčně trvá také naprostý

³⁷ Stručnější argument pro to, že “veškerá změna” nemůže mít absolutní počátek, nalezneme také v DC III. 2 (301b31-302a3), k němuž znovu odkazuje GC 317b11-13. Absolutní počátek změny je nemyslitelný, ať už by se měl týkat vzniku veškerého jsoucna, nebo všech aspektů kteréhokoli jsoucna jednotlivého. Předpokládá totiž, že místo, na kterém jsoucno vzniká, bylo prázdné, tj. nebylo vymezeno žádnými prostorovými možnostmi, což je v rozporu s definicí místa ve Fyz. IV. 4.

zánik, a pokud v něm věci “prostě” mizí, zdálo by se, že všechno jsoucí, tj. všechna možnost trvání v proměnách, bez níž není myslitelné ani přecházení z protikladu do protikladu, už dávno muselo zmizet, popř. – v rafinovanější variantě téže úvahy – musí všechno jsoucí limitně ztrácet svou velikost, což však, jak nás Aristotelés ujišťuje, není ten případ (srv. 318a13-23). Zdá se proto, že mezi procesy vznikání a zanikání musí na kosmické úrovni existovat nějaký druh rovnováhy. Tím opět vzniká otázka, zda tato provázanost nemusí mít svůj přímý fenomenální odraz v každém případě prosté změny, tedy zda každý jednotlivý vznik nemusí být v určitém vztahu s nějakým zánikem a naopak, to právě znamená: zda tentýž děj, o němž vypovídáme jako o vzniku “z podstaty v možnosti”, resp. o zániku se nemusí dít “ještě nějak jinak”, tj. právě jako určitý zánik, resp. vznik.

Všechny tři úvahy tak vedou k témuž závěru, že uplatnění obecných počátků změny na případ vzniku a zániku, tj. jejich vysvětlení jako přechodů ze jsoucna v možnosti k jsoucnu skutečnému a naopak, může obstát jen v souvislosti s určitým komplementárním výkladem *téhož* děje. Zbývá tedy ptát se, jaký by tento výklad měl být. To bude obsahem následující kapitoly.

5. Řešení aporie prosté změny (GC I. 3)

Dvojí smysl prosté změny

Když Aristotelés na ř. 317b33-35 znovu formuluje otázku po zprvu nevysloveném “komplementárním” smyslu prostých změn, tj. změn “z podstaty jsoucí v možnosti” v podstatu skutečnou a naopak, splývají oba výše uvedené důvody v jediné větě: “Jaká je příčina toho, že změna je *vždy* jak prostá, tak podle části (τίς αἰτία τοῦ γένεσιν ἀεὶ καὶ τὴν ἀπλήν καὶ τὴν κατὰ μέρος)” (317b34-35).³⁸ Výraz “vždy” (ἀεὶ) v této větě může mít dva na první pohled různé významy, z nichž každý, jak jsme viděli, je v kontextu otázky po komplementárním smyslu prosté změny stejně dobře motivovaný: každá prostá změna je *vždy zároveň* změnou dílčí; veškerá změna, prostá i dílčí, trvá *věčně*.³⁹ V následujícím zkoumání půjde o to dostat každodennímu jazyku, který hovoří o zániku “prostě”, a přitom se v této reflexi nedostat do sporu s obecnými závěry o věčnosti veškeré změny. Stejně tak bude ale cílem uplatnit trojici, resp. dvojici obecných počátků změny na případ změny prosté takovým způsobem, aby se zde hypotetické zkoumání nedostalo do rozporu se smyslovou zkušeností, která konstatuje, že tentýž děj, o němž vypovídáme jako o prosté změně, je vždy zároveň možné v dílčích aspektech tematizovat jako proměnu, resp. trvání kvalitativních, kvantitativních, místních a jiných určení. Ve třetí kapitole tak před Aristotelem stojí otázka, *jak* musejí být dourčeny počátky prosté změny, aby to obojí – jak *věčnost*, tak *trvalá* provázanost prosté změny s dílčími fenomenálními procesy – bylo možné, tj. aby bylo možné “vydat počet” z procesuálního charakteru dějů, jako je stavba domu.

³⁸ Výraz „podle části“ (κατὰ μέρος) je vysvětlen v Ref. 166b37-167a4 a APo 89b39-90a5. Komentátoři se většinou shodují, že jeho význam zde odpovídá dílčím změnám, tj. změnám, v nichž se jedná pouze o “část” složeného výrazu (ve změnách typu P (non A) γ P(A) se proměňuje pouze “část” výrazu P (non A), tj. “non A”, zatímco “P” trvá jako totéž). Srv. Joachim, str. 94-95; Williams, str. 98; Rashed, str. 114 (pozn. 4).

³⁹ Ačkoli se komentátoři zpravidla přidržují významu druhého, který je více nasnadě i proto, že v následujících odstavcích je výrazu ἀεὶ dvakrát užito způsobem již jednoznačně odkazujícím k věčnosti pohybu (srv. 318a10, 318a16), není důvod první čtení vylučovat, tím spíše ne, že mezi oběma významy je úzká věčná souvislost, jak se ukáže v dalším postupu GC I. 3.

Rozhodujícím krokem k řešení aporie prosté změny je hypotéza, k níž Aristotela dovádí úvaha o “prostém” zániku ve vztahu k věčnosti γένεσις: “Změna nikdy nemůže ustát z toho důvodu, že zánik *tohoto* je pokaždé zároveň vznikem *něčeho jiného* a vznik *tohoto* zánikem *něčeho jiného*” (318a23-25). Řešení má spočívat v tom, že *jeden děj*, o němž vypovídáme např. jako o prostém vzniku, má pokaždé *ještě jiný smysl* (tj. v tomto případě smysl určitého zániku). Tato podvojnost není nepodobná té, se kterou jsme se již setkali u asymetrických dílčích proměn (nabývání “zdraví” se vypovídá jak o nemocném člověku, tak – v nevlastním smyslu – o živlových “šťávách”). Změna, jíž se někdo uzdravuje, má pokaždé dvojí smysl, pokud v ní něco trvá (člověk se stává zdravým) a něco naopak zaniká (stává se zdravým z *nemocného*). Tomu, co trvá, se navíc zdraví připisuje dvěma různými způsoby: jednou jako člověku, k jehož přirozenosti patří být zdrav, jednou (v nevlastním smyslu) jako “šťávám”, které *musejí* být “vyváženy”, *aby* zdravý být mohl. Nyní Aristotelés navíc předpokládá, že všechno, co prostě vzniká, nevzniká “prostě” z ničeho, ale jen pokud *zároveň* určitým způsobem zaniká něco jiného. Tam, kde vzniká podpalem (jiskrou) oheň, vzniká patrně tak, že zprvu “uchvátí” určitý kus dřeva, který pak “stravuje” (tzn. jeho zánik je *souběžný* se vznikem ohně). Jiným příkladem by byl vznik “homoioimer” popisovaný v GC II. 7: *aby* vznikla například kost, *musejí* podle Aristotela δυνάμεις vlastní živlům být “vyváženy” (ισάζειν) takovým způsobem, že právě přestávají být živlům *vlastní* a stávají se jako “kvalifikovaná” směs tím, co hypoteticky podmiňuje bytí té které tkáně. Teplo ohně je vyváženo chladem vody tak, že vlastním výkonem jsou složeno z výsledné směsi není ani hřát, ani chladit, nýbrž něco *jiného*: to, co je určeno přirozeností vznikajícího homoioimera, takže jak voda, tak oheň při jeho vzniku, co do vlastní přirozenosti pomíjejí.

Poté co byla hypotéza dvojího smyslu *vzniku-zániku* dostatečně odůvodněna, je podle Aristotela třeba klást si otázku, z jaké příčiny o některých z těchto dějů vypovídáme spíše jako o vzniku a o jiných spíše jako o zániku (318a27-31), ačkoli každý vznik je zároveň zánikem a každý zánik vznikem.

Aristotelés tuto asymetrii na úrovni jazyka dokládá několika příklady (srv. 318a27-35), jejichž smysl bohužel není zcela zřejmý. Na jedné straně podle něho stojí výroky jako “φθείρεται vův” (snad nejpřiléhavější překlad, který navrhuje M. Rashed, by tu zněl “hle, zaniká!”), na

druhé straně pak výroky typu “τοδὶ φθείρεται” (“zaniká to a to”). Jisté je, že nám při výkladu toho, jakou asymetrii má Aristotelés na mysli, příliš nepomůže závěrečné rozlišení mezi “stávat se vzdělaným” a prostě “vznikat”, protože *oba* typy výroků, o něž nyní především jde (tj. φθείρεται νῦν, resp. τοδὶ φθείρεται), spadají pod ἀπλή γένεσις, tedy pod vyprovádání proměny bez přísudku. Aristotelés chce říci, alespoň to se zdá být jisté, že také uvnitř této skupiny výroků je možné vést rozlišení mezi těmi, ve kterých sloveso může stát “prostě”, tj. v tomto případě *bez podmínky*, a prostými (bezpřívlastkovými) výpověďmi, které jsou nějak úžeji vázány na podmět: v jednom případě je možné říci prostě “vzniká!”, ve druhém případě je třeba dodat, *co* vzniká, jinak výrok nebude dávat smysl.

Aristotelés bohužel neposkytuje žádná další vodítka. I proto bychom se přikláněli k názoru M. Rasheda (srv. str. 116, pozn. 5), že polarita, o níž tu jde, není charakteristikou každodenního jazyka, ale vystihuje spíše napětí mezi ekvivalencí každodenních výroků na jedné straně, kterým k vyslovení fenoménu vzniku-zániku často stačí samotné sloveso, protože není žádných pochyb o tom, ke kterému podmětu se vztahuje, a odborného jazyka či jazyka “vědy” na straně druhé, který dokáže a ze svého titulu má být schopen vidět také *druhou stránku* skutečnosti: když k ní však chce poukázat, neobejde se již bez zvládnutého podmětu, protože tam, kde každodenní jazyk vidí prostě “zánik”, on vidí zároveň vznik *něčeho jiného*, a proto musí pokaždé říci čeho, aby neříkal pouhý nesmysl.

Aristotelovo rozlišení mezi γένεσις ἀπλή a γένεσις τουδί lze však vysvětlit ještě jiným (nikoli neslučitelným) způsobem, který zároveň poskytuje určitý výklad toho, proč Aristotelés tuto distinkci spojuje s rozlišením zcela jiného druhu učiněným na obecnější rovině mezi prostou a dílčí změnou. Jak se pokusíme blíže osvětlit, prostá γένεσις jako ἀπλή a prostá γένεσις jako τουδί není odlišná jen na základě konvence (jako by bylo možné každodenní jazyk “poučit” tak, aby bezprostředně vyslovoval jinou stránku skutečnosti než dříve, tj. aby tam, kde říkal “zaniká!”, říkal nyní “vzniká!”), nýbrž poukazuje pokaždé k *co* do smyslu různé a odlišitelné stránce téhož děje.

Vezměme si za příklad oblíbený vznik domu skládáním. Co zde prostě “vzniká”, je dům; co jako “to a to” zaniká (je spotřebováváno), jsou cihly ve smyslu stavebního materiálu: o stavění domu mluvíme jako o vzniku, a nikoli jako o zániku (řekneme “postaveno!” a nikoli “spotřebováno!”); o tom, jak se ten který stavební materiál (který je uskutečněním stavby jako

materiál nadále znehodnocen v tom smyslu, že z něj už není – alespoň bezprostředně, dokud *tento dům* stojí –, možné nic dalšího postavit) podílí na vzniku domu, o tom, jak způsob jeho upotřebení ovlivňuje úspěch, či neúspěch realizace stavby, uvažuje a mluví “stavitel” (srv. Fyz. 194b1-8).

Zahájením stavby je materiál již určen pro tento dům, ačkoli ten ještě nestojí. V průběhu stavby dům vzniká, zatímco cihly ve smyslu stavebního materiálu jsou spotřebovávány. Mezi oběma smysly děje je však patrná asymetrie: zatímco je zřejmé, že dům jako vznikající dosud nestojí (ještě není postaven), spotřebovávané cihly v jistém smyslu nadále trvají jako materiál, dokud dům (popříp. jedna jeho stěna atp.) není dokončen: jsou to *cihly*, a nikoli dům, které jsou spojovány maltou, omítány atd. Nabízí se proto závěr, že *průběh* stavby (“skládání”) se týká spíše cihel, ačkoli zároveň podmiňuje budoucí existenci domu, zatímco oba momenty *náhlosti*, tj. zahájení a dokončení stavby se týkají spíše domu, ačkoli zároveň od počátku dávají směr dílčím procesům, které podstupují cihly jako spotřebovávaný (ale nikoli dosud spotřebovaný) stavební materiál. Je-li proces stavění od počátku určen jako vznikání domu, tj. staví se poté, co byly položeny *základy domu*, a nikoli jako “zánik” cihel (coby stavebního materiálu), k němuž dochází spíše mimochodem, nabízí se říkat, že dokud stavba probíhá, cihly *trvají* jako (zpracovávaný) stavební materiál, tj. jako dům “v možnosti, který je jiným skutečným jsoucnem”. Teprve zakončením tohoto procesu, tj. od chvíle, kdy dům *již stojí*, cihly už nadále nepředstavují stavební *materiál*, nýbrž společně *tvoří* stěny “tohoto domu zde”.

Z toho už by mělo být zřejmější, proč Aristotelés distinkci ἀπλή / τουδί opakovaně staví do souvislosti s rozdílem dílčí a prosté změny, ačkoli se zjevně jedná o dvě různá rozlišení (srv. znovu 319a3-8). Jelikož prostá změna je vždy polarizována, tzn. vypovídá se pokaždé bezprostředně buď jako vznik, nebo jako zánik,⁴⁰ zatímco výpověď o druhé stránce děje je nezbytné kvalifikovat (τουδί, τινος), výraz “γένεσις / φθορά τινος” tu neznamena pouze, že vzniká / zaniká *něco* – což platí samozřejmě stejně dobře i pro nekvalifikovanou výpověď –, ale zároveň, že vznik-zánik *jako kontinuální proces* je možné tomuto něčemu *připsat*, tzn. že toto něco představuje podklad, který trvá v procesu změny, v níž to nekvalifikované až do samého konce (jako rozestavěný dům) ještě “není hotovo”, resp. od samého počátku – který jako

⁴⁰ “...nepřipisujeme ‘vznikání’ a ‘zanikání’ proměňujícím se věcem bez rozdílu (ὁμοίως)” (319a7-8).

každou náhlost je možné konstatovat teprve *ex post* – už není tím, čím mělo být (asi jako chátrající ruina domu, jehož stěny se znovu stávají potenciálním materiálem nových staveb).

Vznik-zánik jako kontinuální proces, jak jej tematizují kvalifikované výpovědi, má bezprostředně *podobu dílčích proměn*. K tomu Aristotelés poukazoval již ve Fyz. I, 7 pomocí instrumentální vazby konstatované mezi prostou a dílčí proměnou (socha vzniká *odebráním*, dům *skládáním* atp.). Skládání, *jímž* vzniká dům, nepodstupuje dům, který v té době ještě nestojí, nýbrž stavební materiál, který má v souladu se záměrem stavby kvalifikovaným způsobem pozbyt své vlastní povahy. Dokud je však dům rozestavěn, materiál jako “dům v možnosti” je dosud “skládán”, tzn. jeho zánik je kvalifikovaný také v tom smyslu, že se bezprostředně děje jako dílčí proměna podkladu a smysl zániku má spíše mimochodem. Rozdíl oproti skutečné dílčí změně popsané v její “hypoteticky nutné” stránce (vyvažování šťáv za účelem zdraví) spočívá v tom, že završením kvalifikovaného vzniku-zániku je “substanciální” proměna toho, co napříč tímto procesem trvalo. To, co bylo jako rozestavěný dům dosud skutečným, trvajícím materiálem, je jím po dokončení stavby už jen jako vzdálená možnost: místo materiálu je tu teď dům. To, co dosud připadalo v úvahu jen jako eventuální zdroj staviva (stržená stěna domu), se při rozebrání stává skutečným materiálem: místo domu jsou tu teď cihly.

Tímto způsobem může být zkoumání počátků “veškeré změny” uplatněno na změnu prostou. Prostá změna, která má podle smyslové evidence dvojí stránku *přeměny* podmětu v jiný podmět a *trvání* dílčích kvalit, resp. jejich *plynulých proměn*, a podle úvahy o věčnosti pohybu musí mít vždy dvojí smysl vzniku – zániku, se děje pokaždé “prostě” jako vznik *a zároveň* jako “kvalifikovaný” zánik *toho a toho*, resp. “prostě” jako zánik a kvalifikovaný vznik *toho a toho*. Kvalifikovaná stránka prosté změny má přitom bezprostředně podobu dílčích proměn. V případě “prostého” vzniku jsou tyto proměny od počátku nasměrovány k tomu, co vzniká, a v jeho vzniku se také završují. Podmět těchto proměn, jsoucno, z *něžž* k vzniku dochází, tak napříč proměnou trvá jako naplňovaná možnost vznikajícího jsoucna: teprve jeho uskutečněním toto trvající mimochodem zaniká.

A přesto: je-li náhlost “substanciálního” přechodu (resp. změny podmětu dílčích fenomenálních změn) tímto způsobem odkázána až k *završení* prosté změny, není tím dosud odpovězeno na otázku, jak je tento druh náhlosti slučitelný se (smyslově evidentní) kontinuitou těchto změn. Jinými slovy: může pro takto vyloženou prostou změnu nadále platit analýza kontinuity a náhlosti, k níž dospělo zkoumání změny “veškeré”, a podle níž “*to, co vzniklo, muselo vznikat*”? Pokud je procesuální stránka *vzniku* “opřena” o to, co kvalifikovaným způsobem *zaniká*, může náhlost vzniku nalézt v tomto procesu, který se děje *s něčím jiným*, svou nutnou podmínku stejně jako u dílčích změn?

Kromě toho – za předpokladu, že rozdíl mezi “prostou” a “kvalifikovanou” stránkou prosté změny není pouze konvencionální – zbývá objasnit, jaký počátek má tato přirozená *polarizace*, tj. *jak* jí odpovídá jsoouco v pohybu. Právě těmto dvěma otázkám bude věnován zbytek kapitoly.

Polarizace a kontinuita prosté změny

Obě výše naznačené otázky, k nimž dospívá řešení aporie prostého vzniku, formuluje Aristotelés v GC I. 3.

(1) “Díky čemu (διὰ τί) jedno je vypovídáno jako ‘vznikající’ prostě, druhé nikoli prostě, ačkoli přece vznik jednoho spadá v jedno se zánikem druhého a zánik jednoho se vznikem druhého?” Tedy jinak řečeno: jaký fenomenální základ, jaký *počátek* má polarizace prostého vzniku / zániku a kvalifikovaného zániku / vzniku strukturující běžný, resp. odborný jazyk?

“Když hovoříme, běžně děláme rozdíl mezi tím, co označuje *určité toto zde*, a co nikoli,“: zde Aristotelés opět nemá na mysli kategoriální distinkci podmětu a přísudku, nýbrž případy polarizace prosté změny na vznik “prostě” a vznik “něčeho”, “jako například proces, kterým vzniká oheň, je vznikem *prostě* a zánikem *něčeho*, třeba země” (srv. 317a35-318b6). Tato jazyková evidence sama o sobě však nemůže sloužit jako *vysvětlení* asymetrie prosté změny: teprve *reflexí* na to, jak se běžně vyjadřujeme, lze podle Aristotela dospět k porozumění jevové skutečnosti, s níž se každodenní jazyk nemůže v zásadě míjet, která se v něm však neodráží bezprostředním způsobem. Proto také Aristotelés zdůrazňuje, jak je postoj “mnohých”, v němž

se prostá změna polarizuje podle toho, co je (pro ně) smyslově názornější (μᾶλλον αἰσθητόν), v neustálém ohrožení, že podlehe bezprostřednosti zdání a ztratí ze zřetele pravdu jevícího se jsoucna v pohybu: “neboť se stává, že prosté ‘proměňovat se’ a ‘zanikat’ se má jinak podle zdání a jinak podle pravdy” (318b27-28).

“Mnozí” by tu však právem mohli Aristotelovi položit otázku, na jaké půdě stává “prosté ‘proměňovat se’ podle pravdy” proti γίγνεσθαι, které se jednoduchým *pouze zdá*. Vodítka, která Aristotelés uvádí v předchozích třech odstavcích (kromě “smyslové názornosti”, ještě větší míra “bytnosti” a menší míra “zbavenosti” na straně látky, srv. 317a35-318b24), připomínají spíše jakýsi pel-mel filosofických, vědeckých a každodenních názorů na vztahy mezi jednotlivými živly než jasnou odpověď na otázku po počátcích polarizace. Nejistota ohledně správného určení směru prosté změny však není něčím, co by nás mělo překvapovat. Porozumět pohybu na základě *cíle*, který je mu *vlastní*, jak jsme se pokusili vyzdvihnout ve druhé kapitole, je právě tím, co zprvu není nasnadě a k čemu má podle Aristotela teprve dospět přírodní zkoumání. Určení jednotlivých přírodních “cílů” bude teprve předmětem dílčích věd, především zkoumání o částech živočichů.⁴¹ Otázka, která má bezprostřední význam pro spis O vzniku a zániku, je tak pouze polarizace vzájemných přeměn *živlů*: které z nich jsou spíše vznikem a které spíše zánikem, a proč?⁴² V GC I. 3 Aristotelés zatím žádné zkoumání tohoto druhu nepodniká. Předmětem této kapitoly není určit, co je prosté a co kvalifikované v tom kterém procesu vzniku-zániku: formuluje pouze obecný princip, podle nějž se u jednotlivých prostých změn sice můžeme mýlit co do jejich *směru*, každodenní jazyk nám však poskytuje spolehlivé vodítka, pokud jde o skutečnost jejich *nasměrování*. Proto ti, kdo se o směru prostých změn vyjadřují na základě toho, co je (pro ně) smyslově názornější, “určitým způsobem následují pravdu, ale to, co říkají, není samo o sobě pravdivé” (318b26-27).

⁴¹ Srv. PA 642a9-14: “Tato nutnost má hypotetický charakter. Neboť tak jako sekera musí být tvrdá, aby bylo možné s ní sekat, a má-li být tvrdá, musí být z bronzu nebo ze železa, tak také, jestliže tělo je určitým nástrojem (vždyť každá část je kvůli něčemu, stejně tak jako celek), je nezbytné, aby bylo takovou a takovou věcí vytvořenou z toho a toho, pokud má dospět k svému cíli.” A 645b11-14: “Jelikož každý nástroj má svůj účel, také každá část těla má svůj účel a tímto účelem je nějaká aktivita, je zřejmé, že také tělesný celek jako jednota mnoha částí je tu za účelem nějaké aktivity.”

⁴² Zřejmě nejsystematičtějším pokusem zdůvodnit “substanční” hierarchii živlů země – voda – vzduch – oheň je odvození čtveřice základních smyslových kvalit v GC II. 2-3.

Tím, že ve svém dvojím smyslu vzniku a zániku prostá změna musí mířit jedním, *nebo* druhým směrem, podobá se podle Aristotela všem změnám ostatním, neboť “γένεσις se ve všech případech (έν πᾶσι) vypovídá s ohledem k tomu, co je v *jedné* z obou řad, jako například u podstaty, když vzniká oheň, ale nikoli když vzniká země, nebo u kvality, když se někdo stává vzdělaným, a ne když se stává nevzdělaným” (319a14-17).

(2) Co je to na jsoucnu v pohybu, díky čemu (αἰτία δι’ ἧν) prostý vznik je pokaždé kvalifikovaným zánikem, tj. děje se zároveň *jako* dílčí proměna, a proto vznik ani zánik “nikdy neopouští přírodu” (318a8-10)? Aristotelés přitom upřesňuje, že ho nyní nezajímá počátek ve smyslu zdroje pohybu (ὄθεν ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως),⁴³ nýbrž to, díky čemu *může* mít každá prostá změna dvojí smysl vzniku a zániku, tj. *materialita* jsoucna: skutečnost, že každý dům je z určitého materiálu, který jeho bytí předchází a může ho přetrvat. Díky materialitě jsoucna, díky tomu, že jeho vznik je možné chápat jako utváření materiálu, Aristotelés dokázal, že také prostá změna je změnou: až na jednu nejasnost, kterou je náhlost završení proměny charakterizované jako substanciální přechod (místo materiálu je tu teď dům). Tuto nejasnost týkající se charakteru látky (na ř. 318a9 je řeč dokonce o “formě látky”, εἶδος τῆς ὕλης) Aristotelés pojmenovává v závěru GC I. 3. Otázka zní, zda látka prvků, mezi nimiž dochází k přeměně, je *táž* (ἡ αὐτή), nebo *jiná* (ἡ ἕτέρα). Předpokládáme-li, že také cihly jako podměsíčné jsoucno jsou z určité látky, je zřejmé, že Aristotelés by stejnou otázku mohl formulovat obecně: je kupříkladu látka cihel *táž*, nebo *jiná* než látka vznikajícího domu? Závěr GC I. 3 nepřináší žádnou jednoznačnou odpověď. Na jedné straně je zřejmé, že látka jednoho a druhého musí být pokaždé *jinou látkou*: zatímco látkou hotového domu je tak a tak poskládaný stavební materiál, za látku cihel by Aristotelés zřejmě označil určitou směs živlů. Podobně u živlů: zatímco látka ohně je určena jako jeho schopnost přijímat takové a takové působení (srv. 324b4-6), např. být ochlazován, látkou země je naopak její schopnost být ohřívána až k mezi vlastního zániku výparem nebo vzpláním. Na druhé straně však, kdyby látka ohně byla *prostě* jiná než látka země, nemohla by být počátkem vzájemné přeměny těchto prvků: “nemohl by pak vznikat jeden z druhého, ani přechodem z protikladu do protikladu” (319a33-b1). Jinými slovy: kvalifikovanému zániku země (např. ohříváním) by nemohl *odpovídat* vznik ohně: nebyl by

⁴³ K tomu se vrací až v závěru GC II. 9-11, který bude předmětem následující kapitoly.

způsob, jak vysvětlit, že oheň vzniká *ze země*, takže by se opět, jako na začátku, zdálo, že prostý vznik lze chápat jedinečně jako vznik “prostě” z *ničeho*. Proto, uzavírá Aristotelés, látka země a ohně musí být “v určitém ohledu táž a v určitém ohledu zase jiná” (319b2-3). Následující věta spíše rekapituluje, proč tomu tak *musí* být, než že by vysvětlovala, jak je to *možné*: “cokoli jí jakožto tehdy a tehdy jsoucí dovoluje být trvajícím základem změny, je totéž; její bytí je však pokaždé jiné (ὅ μὲν γὰρ ποτε ὄν ὑπόκειται τὸ αὐτό, τὸ δ' εἶναι οὐ τὸ αὐτό)” (319b2-3).⁴⁴ Aristotelés zde neříká více, než že látka je schopnost ve změně trvat a proměňovat se bez narušení kontinuity, přestože dochází k náhlé proměně bytostného určení, tedy toho, o čí látku se jedná. Ačkoli látkou cihel, ze kterých se staví dům, je určitá směs živlů, zatímco látkou domu je užitý stavební materiál, je přesto fenoménálně zřejmé, že k tomuto přechodu dochází prostřednictvím kontinuity dílčích proměn.

Sine prima materia

Látka jako počátek změny pojmenovává nikoli pouze schopnost jsoucna přijímat působení jiného (na základě svého bytí “v látce” je jsoucno jako působící na jiná jsoucna zároveň τὸ παθητικόν, 324b4-6), ale také možnost přenášet v proměně, kterou jedno jsoucno vzniká a jiné zaniká, výsledky působení (πάθη) z jednoho jsoucna na druhé (průhlednost ze vzduchu na vodu, chlad z vody na zem atp.). Tato schopnost jsoucna dílčím způsobem trvat napříč svým zánikem nazývaná jejich látkovostí vyvolává dodnes mnoho otázek mezi komentátory Aristotelova díla. Asi nejslavnější z nich je spor o takzvanou “první látku”. Ve zbytku této kapitoly se pokusíme nastínit, odkud se pojem “první látky” v rámci přírodního zkoumání bere a co do něj přináší. Naše závěry ohledně druhé otázky budou bohužel vesměs negativní.

Budeme hájit názor,⁴⁵ že otázka, zda Aristotelés předpokládá nějakou formu *jednoty* vsí látky, případně zda je tato jednota podle něho věcného,⁴⁶ nebo spíše logického⁴⁷ charakteru,

⁴⁴ Tato pasáž bývá často překládána tak, jako by na Aristotelově straně implikovala teorii jednotného neměnného podkladu všech jsoucna, tzv. “první látky”. Kupř. Williamsův překlad zní: “For the substratum, *whatever it may be*, is the same, but the being is not the same.” K důvodům, proč takovou interpretaci odmítnout se dostaneme v následující části této kapitoly.

⁴⁵ Ve dvacátém století tradiční koncepci “první látky” odmítli mj. H. R. King, *Aristotle without Prima Materia*, in: *Journal of the History of Ideas*, 17 (1956), 370-389; D. E. Stahl, *Stripped away: Some contemporary obscurities surrounding Mepahysics Z 3* (1029a10-26), in: *Phronesis* 26, 1981, 177-180. M. Furth, *Substance, Form, and Psyche*:

nemá pro postup přírodního zkoumání valného smyslu. Hypotéza první látky buď jen jiným, avšak málo přínosným, způsobem poukazuje k dvojímu smyslu látkovosti každého přírodního tělesa (jako když je první látka stavěna do kontrastu s látkou toho kterého jsoucna coby “logický předmět”: “to, co trvá ve změně”)⁴⁸, nebo uvádí mezi počátky změny nadsmyslovou entitu: jednu a touž trvající látku, z níž jsou “udělány” všechny elementy.⁴⁹ Není však zřejmé, čím a zda vůbec takováto hypotéza může přispět k projasnění fenomenální změny, jak si je klade za cíl Aristotelův projekt přírodního zkoumání.

Výraz “první látka” (πρώτη ὕλη) se vyskytuje v několika pasážích Metafyziky a Fyziky, typicky například v Δ 4 a H 4, kde Aristotelés pojmem “látky”, která je mezi všemi látkami “první”, odkazuje bezprostředně k presokratickým teoriím vody, vzduchu či ohně jako jednotné φύσις kosmu:⁵⁰ “každá látka je a trvá proto, že se zachovává *první látka*. Neboť v tomto smyslu se mluví také o přirozenosti prvků přírodních věcí, čímž jedni míní oheň, druzí zemi, jiní zase vzduch, jiní vodu nebo něco takového, a konečně jedni některé z nich, druzí všechny dohromady.” (1014b31-35) “Pro totéž je také více látek, jestliže jedna látka je látkou druhé; tak sliz vzniká z toho, co je mastné a sladké, mastné však samo zase z toho, co je sladké; ze žluči

An Aristotelian Metaphysics, Cambridge 1988, 221-227, M. L. Gill, *Aristotle on Substance*, Princeton 1989, kap. 2; M. Rashed, *Introduction*, xcii-ciii

⁴⁶ Proti kritice „první látky“ jako novému sensus communis se staví např. D. Bostock, *Aristotle on the Transmutation of the Elements in De Generatione Et Corruptione I. 1-4*, in: *Space, Time, Matter, and Form: Essays on Aristotle's Physics*, Oxford 2006, 20-29. Klasickým a zřejmě vůbec prvním proponentem hypotézy první látky je Jan Filoponos. Mezi překladateli a komentátory spisu O vzniku a zániku patří mezi její zastánce H. Joachim, C. J. F. Williams, J. Tricot nebo M. Migliori.

⁴⁷ Najít “střední” cestu tak, že pojem první látky uchopí jako nikoli věcné, ale pouze logicky obsažný pojem, se pokusili např. D. O'Donoghue, *Aristotle's Doctrine of 'The Underlying Matter'*, in: *Philosophical Studies* 1953, 16-39; D. Charles, *Simple Genesis and Prime Matter*, in: *Aristotle's On Generation and Corruption I*, 151-169; B. Hinton, *Elemental Matter and the Problem of Change in Aristotle*, in: *Ancient Philosophy*, 25, 2005, 365-382, pro niž je první látka “principem komplexity” (381). Nejumírněnější variantou tohoto výkladu představuje zřejmě chápání “první látky” jako všeobecného, “rodového” označení pro všechny živly (srv. např. King nebo Rashed). Pozoruhodnou interpretaci nabízí S. Broadie, *On Generation and Corruption I. 4: Distinguishing Alteration – Substantial Change, Elemental Change, and First Matter in GC*, in: *Aristotle's On Generation and Corruption I*, 123-150, která se pokouší pojem první látky vyloučit jako “kontextuálně” vázaný: každý prvek je první látkou pro ostatní, nakolik z něj mohou ostatní vznikat (tak například “fire is first matter for the air and earth into which it can change”, 146). Proto “jsou čtyři první látky” a jejich jednota spočívá teprve v celku cycklické živlové proměny, jejímž momentem každá z nich je (“the only real unitary change in all this is an entire turn”, 145).

⁴⁸ Srv. D. Charles, *Simple Genesis*, 166.

⁴⁹ Srv. D. Bostock, *Aristotle on the Transmutation*, 19.

⁵⁰ Srv. dále Met. 1023a25-29; 1049a25-29; Fyz. 193a28-30. Kromě těchto míst jsou doklady teorie první látky často nalézány také ve Fyz. 192a25-32 (látka, která nevzniká a nezániká), ve Fyz. 217a20-25 nebo v DC 312a30-33 (jedna látka společná teplu a chladnu, suchu a vlhku).

však vzniká tím, že se žluč rozpouští v *první látku*. To a to vzniká / stává se totiž z toho a toho dvojím způsobem, buď je ono cestou [k tomuto], anebo se [toto] rozkládá ve svůj počátek.” (1044b21-25)

Oběma pasážím je navíc společné, že s pojmem “první látky” v nich Aristotelés bezprostředně spojuje dvě otázky: (1) zda to, co se blíže neurčeným způsobem ve všech proměnách “zachovává”, je jednoduché, nebo spíše představuje společenství více rozdílných látek: tak v Aristotelově referátu jedni míní “první látkou” jeden z živlů, jiní “všechny dohromady”; a dále: “...všechno pochází z téhož prvního [počátku] nebo z týchž prvních [počátků]” – ať už tak, nebo onak, “tataž látka je počátkem všeho” (1044a16-17). Odpověď samozřejmě zní, že počátků ve smyslu látkových prvků je více než jeden. Nejasností, která se vrátí nad některými pasážemi DC a GC, však zůstává, zda výroky o “první látce” pouze povšechně poukazují k později vypracované teorii živlů, nebo obsahují nějaký nezávislý vhled do látkové povahy jsoucna.

Druhá otázka (2) zní, jak se látka jakožto “první” a všemu společná – ať už jedna nebo mnohá – má k látce, která náleží vždy výhradně tomu kterému jsoucnu (tj. k tzv. látce “poslední”, srv. Met. 1045b18-20). Aristotelés totiž ani v pasážích zmiňujících “první látku” nenechává žádné pochybnosti o tom, že schopnost trvat napříč proměnami “látce” připadá jen natolik, nakolik se zároveň stává vždy jinou a jinou látkou: “tataž látka je počátkem všeho, co vzniká / stává se, přece však každá věc má svou vlastní látku.” (1044a17-18)

Je nápadné, že přechodem od Fyziky k DC a ke zkoumání čtyř živlů⁵¹ výraz “první látka” z Aristotelova slovníku prakticky mizí.⁵² Roli látkového základu společného všem jsoucnům tu přebírá méně vágně definovaný pojem “prvku”, tj. *jsoucna*, které nemůže být co do svého určení rozloženo v jiná jsoucna. Když pak v GC II. 2-3 Aristotelés dokazuje, že takových prvků musejí být čtyři druhy, zdá se, že pojem “první látky” je tím “dourčen” v tom smyslu, že k

⁵¹ Jehož součástí je také obsáhlá kritika látkového monismu v DC III. 5 a GC I. 1, který se podle Aristotela zavazuje k “přemoudřelému” tvrzení, že “prostý vznik a zánik je kvalitativní proměnou, neboť stále trvá jeden a týž základ – a taková je definice kvalitativní proměny.” (314b2-4)

⁵² Jedinou výjimku představuje GC 329a23-24, kde však výraz πρώτη ὕλη stojí opět nikoli jako Aristotelův vlastní pojem, nýbrž jako opis, tentokrát pro Platónovu chóru.

látkovému základu jsoucnen v pohybu poukazoval dříve jen povšechně, jako “rodový” pojem.⁵³ Nárok, že látka musí napříč prostou *změnou*, jako je přeměna jednoho prvku v druhý, *zůstávat táž*, tím není nijak oslaben, jak jsme viděli v GC I. 3.

Tradiční spor o “první látku” se pak odvíjí od tvrzení, s nímž v dějinách jako první, pokud víme, přišel Filoponos, že tento pojem známý z Fyziky a Metafyziky není v postupu přírodního zkoumání nahrazen méně vágní definicí prvku a zkoumáním přirozenosti a vzájemných proměn čtyř živlů jako “prvního” látkového základu všech podměsíčných jsoucnen, nýbrž že Aristotelés dochází v DC a znovu v GC k závěru, podle nějž čtveřice prvků předpokládá jednotnou a trvalou látku, *jejímž* určením je bytí každého z nich⁵⁴ (nebo v jadrnějším Bostockově slovníku: *ze které* je každý z nich “udělán”).

Podle Filopona⁵⁵ je taková koncepce implikována v GC I. 3, když Aristotelés rozlišuje mezi dvěma ohledy, v nichž je to, z čeho se děje prostá změna, zároveň jsoucí i nejsoucí. Podle jeho argumentu, který nachází zastánce dodnes,⁵⁶ Aristotelés dospívá k předpokladu “první látky”, když obecné zkoumání změny ve Fyz. I. 7 uplatňuje na změnu prostou, jako je vznik jednoho prvku z jiného: „Neboť říká, že určitým způsobem [je vznik] z nejsoucna vůbec (látka totiž, ze které je naprostý vznik, není ničím ve skutečnosti, a když ji chápeme jako zbavenost, může se zdát, že je nejsoucnem vůbec), jiným způsobem však ze jsoucna, totiž jako z toho, co je jsoucnem v možnosti. Taková je totiž látka.“⁵⁷ Filoponos klade důraz na Aristotelovo přesvědčení, že zbavenost jsoucna, „jsoucno v možnosti“ jako počátek prosté změny, nemůže být „prostě“ nejsoucnem, ale musí být nějak jsoucí. Nesleduje však již Aristotelovu úvahu z DC III.2, podle níž toto jsoucno v možnosti musí být „jiným skutečným jsoucnem“, a počátek prosté změny interpretuje jako *bytí, které není ničím skutečným*: „prohlásil, že takovýto vznik je z toho,

⁵³ Pojem první látky vykládá mezi komentátory GC jako rodové označení pro čtyři živly především M. Rashed: “Ce qui est designé ici comme ‘matière’ ne renvoie dans le monde des objets aristotéliens, qu’aux quatre corps premiers. Ceux-ci sont cependant alors considérés sous l’angle, non pas de leur spécificité formulaire, mais de leur fonction substratique commune. Chacun est le substrat dont les autres sont engendrés.” (*Introduction*, ic-c)

⁵⁴ V tomto smyslu bývá překládána předposlední věta GC I. 3: látka “...quanto al sostrato, comunque sia, essa rimane identica, quanto all’ esistere invece no” (Migliori)

⁵⁵ Srv. J. Filoponos, *On Aristotle’s On Coming-to-be and Perishing 1.1-5*, trans. C.J.F. Williams, Ithaca 1999, odst. 48.

⁵⁶ Srv. D. Bostock, *On the Transmutation*, 19: “On my account he [i.e. Aristotle] is committed to this doctrine [i.e. doctrine of prime matter] by his analysis of change in Physics I. 7, together with his belief that the four elements can change into one another.”

⁵⁷ J. Filoponos, 48, 6-9: τρόπον γάρ τινα, φησίν, ἐκ μὴ ὄντος ἀπλῶς (ἢ γὰρ ὕλη, ἐξ ἧς ἡ ἀπλή γένεσις, μηδὲν οὐσα ἐνεργεία καὶ τὴν στέρησιν ἔχουσα ἐν ἑαυτῇ θεωρουμένην, ἀπλῶς μὴ ὄν δόξει ἂν εἶναι), τρόπον δὲ ἄλλον ἐξ ὄντος, τῷ ἐκ δυνάμει ὄντος· ἢ γὰρ ὕλη τοιαύτη.

co v žádném ohledu není skutečné (ἐνεργεία), nikoli však z toho, co by nebylo v žádném ohledu vůbec“.⁵⁸ Jako odpověď na otázku po látce prosté změny tak nachází tuto zvláštní formu bytí, která je odlišná od každého bytí v aktu, která trvá a přijímá do sebe, cokoli vzniká: jako „prostě jsoucí“ (ἀπλῶς ὄν) „možnost všeho“ (ἢ δυνάμει πάντα).⁵⁹

Filoponos samozřejmě nezpochybňuje Aristotelovu analýzu vzniku jednoho jsoucna z jiného *skutečného* jsoucna. Domnívá se však, že hypotézou první látky proniká k hlubší rovině problému, na které teprve je možné zkoumání prosté změny založit. Teprve pojmem první látky je podle něho určen počátek *trvání* v prosté změně.

Proti této pozici se staví dvě řady námitek. V první z nich se ukazují nemalé konceptuální obtíže při myšlení něčeho takového jako je Filoponova první látka v širším rámci Aristotelovy filosofie. Byl by Aristotelés ochoten přistoupit na to, že pouhá „možnost všeho“ prostá jakéhokoli aktu je něčím jsoucím, o čem je možné vypovídat trvání a čemu lze jako podmětu připisovat bytostná určení jednotlivých živlů? Bylo by to jediné aristoteléské „jsoucí“, které nespadá pod pojem substance ani pod jinou kategorii. Jak je hypotéza první látky slučitelná s naukou o primátu aktu před potenci? Takové problémy by nás však odvedly příliš daleko od tématu této práce. Bezprostředněji se nabízí otázka, čím a zda vůbec může hypotéza první látky přispět k objasnění prosté fenomenální změny. Právě k té se nyní obrátíme.

Zastánci této hypotézy se vedle DC IV.5, kde je podobně jako v závěru GC I. 3 řeč o čtyřech základních „látkách“ a zároveň o „jedné [látce] společné všem“, jejíž „bytí je [pokaždé] různé“ (312a30-33), opírají především o GC I. 4 a GC II. 1. Ve čtvrté kapitole první knihy, jejímž tématem je odlišnost dílčí proměny vlastností (ἀλλοίωσις) a prosté změny (γένεσις καὶ φθορά), Aristotelés charakterizuje vznik jako děj, v němž „se proměňuje celek a nepřetrvává nic smyslového (μὴ ὑπομένοντος αἰσθητοῦ τινός) jako vlastní trvajících podklad (ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ)“ (319b14-16). Přitom však na smyslové evidenci staví pozorování, že „v těchto

58 J. Filoponos, 48, 15-16: ἐκ γὰρ τοῦ πάντη μὴ ὄντος ἐνεργεία εἶπε τὴν τοιαύτην γένεσιν εἶναι, οὐχ ἀπλῶς ἐκ τοῦ πάντη μὴ ὄντος.

59 J. Filoponos, 44, 21-25: ἢ μὲν γὰρ ἐνεργεία οὐδὲν ἐστίν, ἀπλῶς μὴ ὄν· ἢ δὲ δυνάμει πάντα ἢ ὕλη ἐστίν, ἀπλῶς ὄν ἂν εἶη. καὶ οὕτως ἡ γένεσις ἐξ ὄντος. ὅταν δὲ λέγω ἐνεργεία ὄν, τὸ ἐν ὑπάρξει ἀκουστέον, ἐπεὶ καὶ ἡ ὕλη δυνάμει τᾶλλα οὐσα ἐνεργεία ἐστίν ὕλη· εἰ γὰρ καὶ ὕλη δυνάμει ἐστίν, οὐκέτ' ἂν εἶη ὕλη. Názor, že „první látka“, ačkoli neexistuje „odděleně“ od věci je přece jen něčím od nich odlišným je častý také mezi soudobými komentátory GC. Sr. Tricot, str. 29, pozn. 3: existence naprostého vzniku je vysvětlena na základě první látky; Migliori, str. 31: „...la prima materia come essere reale...“

procesech“ může „přetrvávat určitá vlastnost (πάθος) jako jeden z protikladů“, jako když při vzniku vody ze vzduchu je to, co touto proměnou prochází od začátku do konce průhledné. Chápat vlastnosti, které se v průběhu vzniku proměňují (teplé se stává chladným), jako vlastnosti těchto přetrvávajících vlastností je logicky nepřípustné. Principem jejich přetrvávání je tak podle Aristotela látka: „Látka je trvajícím základem schopným přijmout v nejvyšší míře a ve vlastním smyslu vznik a zánik, a jistým způsobem je látka [počátkem ve stejném smyslu] také pro ostatní změny, neboť každý trvajícím základ je právě tím, co je schopno přijmout určité protiklady.“ (320a2-5) Zastánci první látky budou tvrdit, že „látka“, o níž je zde řeč, nemůže být ničím jiným než filoponovským mimosmyslovým bytím bez aktu, neboť principem trvání v přechodu z jednoho prvku v jiný nemůže ex definitione být žádný smyslově vnímatelný prvek.

V GC II. 1 Aristotelés zase předpokládá, že „existuje určitá látka smyslových těles,“ a že tato látka „není oddělitelná, ale existuje vždy s určitou protivou (μετ' ἐναντιώσεως), z níž vznikají (ἐξ ἧς γίνεται) takzvané prvky“ (329a24-26).⁶⁰ Prvky stejně jako jiná smyslová tělesa tedy mají „určitou látku“ a také pro ně „je třeba určit první počátek, kterým je neoddělitelná látka tvořící podklad protikladů, neboť látkou studenému není teplé, ani studené teplému, nýbrž něco jiného, co tvoří základ obou. A tak je prvním počátkem [prosté změny] možné smyslové těleso (τὸ δυνάμει σῶμα αἰσθητόν) a druhým počátkem jsou protiklady.“ (329a29-34)⁶¹ Podle filoponovské interpretace zde Aristotelés „neoddělitelnou látkou“ jako jedním z počátků trvání ve vzájemných proměnách živlů opět nemůže mít na mysli nic jiného než „možnost všeho“, která sice neexistuje „odděleně“ od jednotlivých smyslových jsoucen, je od nich však „odlišitelná“⁶² a jako jeden, všemu společný základ „zajišťuje“ kontinuitu prosté změny.

⁶⁰ Řecký text je zde stejně dvojnásobný jako Křížův překlad: ἐξ ἧς (z níž) může odkazovat jak k „protivě“ (tj. k protikladu), tak k látce. Tomu, že by zde Aristotelés mohl mít na mysli „první látku“, odpovídá více druhá z možností, podle níž by prvky vznikaly „z látky“. Ani toto čtení však není jednoznačné: „látkou“, z níž prvky vznikají, by i tak mohl být míněn pokaždé ten který prvek chápaný jako možnost prvku jiného. Vztahujeme-li výraz ἐξ ἧς k „protivě“, říká se ve větě spíše to, že vznik prvku je pokaždé zároveň přechodem z protikladu do protikladu, tj. například vznik vzduchu z vody je přechodem chladného v teplé, přičemž v této změně přetrvává vlhkost.

⁶¹ Výraz τὸ δυνάμει σῶμα αἰσθητόν by poukazoval k „první látce“ pouze tehdy, pokud by z věty vyplývalo, že „smyslové těleso v možnosti“ je samo něčím mimosmyslovým, což by jednak představovalo značný posun vůči pasáži v DC III. 2, jednak to odporuje zásadě, kterou Aristotelés formuluje pro přírodní zkoumání a podle níž hledané počátky smyslových jsoucen musejí být samy smyslové povahy, srv. DC 306a9-11: „Neboť počátky smyslových jsoucen musejí být samy smyslové povahy, počátky věčných věčné a pomíjivých pomíjivé“.

⁶² Srv. Williams, str. 218, podle něhož první látka „...je v důležitém smyslu odlišná od země, ačkoli ji od ní nelze oddělit...“

Hlavním argumentem zastánců „první látky“ je, že bez tohoto předpokladu Aristotelés nedokáže vysvětlit, jak vznik a zánik odpovídají obecným počátkům změny, protože na rozdíl od výpovědí změn dílčích jazyk zde bezprostředně neodkazuje k ničemu, co by napříč „prostou“ změnou bez přívlastku přetrvávalo. Jistě právem poukazují na to, že Aristotelův výklad vzniku z DC III.2 není zcela uspokojivý, protože „jiné jsoucno“, v němž má spočívat možnost toho, co vzniká, v proměně právě zaniká, a proto očividně nemůže být jejím počátkem ve smyslu „trvajícího základu“. Když Aristotelés v GC I. 3 upřesňuje, že počátkem trvání je *látka* „jiného jsoucna“, *nakolik se stává* látkou vznikajícího, filoponovští interpreti odtud dospívají k závěru, že „látka“, aby mohla být tu látkou jednoho jsoucna, tu látkou druhého, musí představovat jeden, vždy trvajíc a všemu společný základ. Kdyby toto *společné* neexistovalo, jak by si dvě jsoucna mohla *mezi sebou* „vyměnit“ svou látku, a tím spíše: jak by napříč touto výměnou mohl přetrvat nějaký πάθος?

Již nad *formou* této otázky nás může napadat pochybnost, zda poněkud nevybočuje z rámce přírodního zkoumání, jak je ve Fyz. I. 1 a Meteor. I. 1 charakterizuje Aristotelés. Takto položená otázka se již neptá po počátcích změny (jaké počátky změny je třeba předpokládat, aby bylo projasněno jsoucno v pohybu a každodenní výpovědi dourčeny reflexí pojmů?), ale spíše po tom, jak jsou nalezené počátky změny vůbec možné, a tedy potažmo, jak je vůbec možná prostá změna. Nechtějí zastánci první látky přírodu místo jejího zkoumání *dokazovat*? (srv. Fyz. 193a2-9)

I když ale na formu této otázky přistoupíme, zůstává nejisté, v jakém smyslu na ni vlastně hypotéza první látky vlastně odpovídá. Pokud má první látka jako všemu společný základ vysvětlovat, jak vznik a zánik mohou spadat pod obecné počátky změny, mělo by být také možné osvědčit explikativní sílu této hypotézy na jednotlivých případech prosté změny.

Když toto dřevo zde přechází v oheň, máme mnohačetnou smyslovou evidenci o kontinuitě této proměny, přestože o ní bezprostředně vypovídáme jako o prosté změně („rozdělal oheň“, „dřevo shořelo“). Zatímco v případě proměny s přívlastkem kategoriální rozlišení podmětu a přísudku poskytuje jednoduchý nástroj, jak poukázat jednou k „tomu, co v proměně trvá“, podruhé k protikladům, které děj ohraničují, u prosté změny není zprvu vůbec zřejmé, jak by trojici počátků bylo možné jazykově vykázat. Představuje pojem první látky nástroj, který by k takovému cíli mohl posloužit? Evidence o kontinuitě prosté změny má podobu přetrvávajících

vlastností (dřevo i oheň jsou „suché“, obojí je stále na témž místě atd.) a postupných dílčích proměn z protikladu v protiklad (dřevo se ohřívá, těžké se stává lehkým atd.). Zastánci první látky tvrdí, že obojí – trvání i postupný přechod napříč „substanciální“ změnou – lze vysvětlit předpokladem, že přetrvávající suchost, místní určení, postupně stoupající teplota a nakonec také „dřevo“ a „oheň“ jsou vlastnostmi (πάθη) a určeními látky společné všemu.

Toto vysvětlení se může zdát uspokojivé, dokud ke společnému základu odkazujeme jednu konkrétní změnu probíhající před našima očima. Stačí si však představit,⁶³ že ve stejnou chvíli na jiném místě dochází k jiné prosté změně, například k tomu, že v Holandsku klíčí tulipány: také přechod od semene k výhonku je možné pozorovat a také zde se jedná o prostou změnu (vznik tulipánu), v níž některé vlastnosti trvají (teplota, vlhkost) a jiné se proměňují (velikost, barva). Pokud také tato změna má mít za počátek první látky, budeme muset říci, že v *témže základu* ve stejnou dobu přetrvává vlhkost i sucho a že *jeho* teplota zůstává neměnná a zároveň stoupá. Námitka, že jedno a druhé se přece děje na různém místě, neobstojí, protože identitu / proměnu místa musejí zastánci první látky stejně jako trvání a změnu jiných „kategoriálních“ určení odkázat k jedinému společnému základu („podmětu“). Takový základ, který měl být počátkem veškerého vzniku a zániku, však ve skutečnosti nedokáže „unést“ ani dvě prosté změny probíhající v témže čase.⁶⁴

Namítat lze následující: pokud Aristotelés v DC ani v GC s žádnou takovou představou společného základu nepracuje, co má pak na mysli „látkou smyslových těles“, látkou, která je „táž“ pro zemi a oheň, tzn. látkou jako počátkem ve smyslu trvání tam, kde „se mění celek a nepřetrvává nic smyslového“? V první řadě je třeba se ptát, co Aristotelés míní tím, že „nepřetrvává nic smyslového“. Nemá jistě na mysli, že by proces prosté změny postrádal smyslovou evidenci kontinuity v podobě trvání a postupné proměny vlastností: takovému

⁶³ Na paradox numerické jednoty první látky podobným způsobem upozorňuje S. Broadie, *Distinguishing Alteration – Substantial Change*, 125.

⁶⁴ Podobný argument nalezneme už v „pražské“ polemice M. Marciho s R. Arriagou. Na Arriagovu úvahu, která říká přibližně: při substanciálním vzniku přetrvávají numericky totožné vlastnosti, a proto musí přetrvávat také totožný subjekt, kterým nemůže být nic jiného než první látka, Marci odpovídá, že jde sice o skutečný problém aristotelské teorie vzniku (pro který měl sám vymyšleno vlastní řešení), že ho však hypotéza první látky nemůže nikam posunout: „Vždyť první látka, která je ve všech věcech táž, nemůže do nich uvést žádnou rozdílnost. Všechna rozdílnost se drží na straně formy.“ Podobně uvažuje také H. R. King: „such a theory would make the notion of proximate matter absolutely useless, for since the first matter, insubstantial stuff that it is, must be the same in every body, anything on such a theory could generate anything.“ (*Without Prima Materia*, 377)

závěru, jak jsme viděli, na jiných místech sám protiřečí. Aristotelés říká doslova, že „netrvá nic smyslového *jako vlastní trvající podklad* (ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ)“ (319b14-16). Tím však zřejmě nemíní nic než to, co už víme: možností vznikajícího je *jiné* skutečné jsoucno, a proto v prosté fenomenální změně netrvá nic, čemu by od začátku do konce *náležela* jednotlivá dílčí určení. Z toho však ještě nevyplývá, že by proto muselo jako totéž trvat něco mimosmyslového, čemu je tato určení v každém okamžiku možné připsat. Takový závěr navíc mnoho neosvětluje. Pokud „první počátek“ prosté změny, „možné smyslové těleso“, pochopíme nikoli jako jiné skutečné těleso, ale jako „možnost všeho“, je tato „látka“, jak jsme viděli, stejně dobře počátkem každé jako žádné změny.

Podobná opatrnost je na místě také ve vztahu k Aristotelově výroku o „látce smyslových těles“ jako „trvajícím základu schopném přijmout vznik a zánik“. V závěru výkladu o teorii živů (II. 5) Aristotelés zdůrazňuje, že látka jako společná oběma mezím každé prosté změny nemůže být ani pouze jedním z prvků, ani „něčím jiným mimo ně“, a to nikoli pouze v tom smyslu, že nemůže *odděleně existovat* jako skutečné jsoucno: toto „jiné“ mimo prvky nelze podle Aristotela vůbec *uchopit jako cosi jednotného* (οὐκ ἐνδέχεται μονοῦσθαι) – ať už ve smyslu „neomezeného“ (ἄπειρον) nebo „vše obsahujícího“ (περιέχον) –, protože zbaveností protikladu, jíž je určen ten který prvek, není „něco uprostřed“ (μέσον τι), ale pokaždé „druhý z protikladů“ (srv. 332a18-25). Pro cokoli jednotného, v čem by se všechny prvky jako ve společném, věčně trvajícím podkladu vždy již stýkaly, nezbyvá v podměsíčním světě pohybu, jak ho osvětluje přírodní zkoumání, místo.

6. Nevratnost a opakování (GC II. 9-11)

Cyklická přeměna živlů

Poté, co jsme probrali důvody, proč hypotéza první látky nemůže uzavírat Aristotelovo přírodní zkoumání počátků prosté změny, zbývá položit si ještě jednu otázku. Spočívá ve dvojmí charakteru látky – látky jako *téže*, trvající napříč prostou změnou a umožňující přechod přetrvávajících $\pi\acute{\alpha}\theta\eta$ ze zanikajícího jsoucna na jsoucno vznikající i plynulost proměn, kterými se vznik-zánik uskutečňuje, a látky jako *různé*, tj. nejprve látky jednoho a poté látky druhého jsoucna, určené či “vyvážené” jednou tou, podruhé jinou přirozeností – spočívá zde konečná Aristotelova odpověď na otázku po počátcích vzniku a zániku? Má *kontinuita* prosté změny, *trvání* napříč náhlostí začátku a završení – na rozdíl od změny dílčí, jejíž plynulost dokáže jazyk “kontrolovat” v kteroukoli chvíli možným poukazem k témuž “podmětu” přívlaskových výpovědí $\gamma\acute{\epsilon}\nu\epsilon\sigma\iota\varsigma$ – zůstat počátkem, který je sice nezbytné předpokládat, který však není možné žádným způsobem blíže určit?

Podle Aristotela tomu tak není, protože tázání po charakteru či “tvaru” látky, které více méně udávalo směr zkoumání GC I. 3 – II. 5 je pouze jedním ze dvou způsobů, jak lze tematizovat počátky kontinuity a trvání napříč každým jednotlivým vznikem-zánikem. Vzpomínáme si, že v GC I. 3 Aristotelés odložil na později otázku po počátku trvání prosté změny ve smyslu *zdroje pohybu* ($\delta\theta\epsilon\nu\ \eta\ \acute{\alpha}\rho\chi\eta\ \tau\eta\varsigma\ \kappa\iota\nu\acute{\eta}\sigma\epsilon\omega\varsigma$, 318a1-10). Právě k té se po přípravných úvahách v II. 6-8 vrací ve třech závěrečných kapitolách spisu O vzniku a zániku. Jestliže látkovost jsoucna představuje *možnost* trvání napříč změnou podmětu, pak je třeba dále se ptát, zda a jak se toto “trvání” napříč hranicemi trvání jednotlivého jsoucna *uskutečňuje*.

Určitou potíží těchto kapitol je, že se řadí spíše k “spekulativní” části Aristotelovy fyziky a opírají se bezprostředně o závěry Fyz. VIII a DC I-II o povaze pohybu nebeských těles. Kontinuita vzniku-zániku je v nich v určitém smyslu “odvozena” z dokonalého kruhového pohybu nebe, jemuž je podle Aristotela jako prvnímu působícímu podmětu třeba *připsat* kontinuální pohyb světa jako celku.⁶⁵ Otázka, v jaké míře si Aristotelovy závěry v GC II. 9-11 o kontinuitě prosté

⁶⁵ Srv. 337a25-33: “Je pohyb kontinuální proto, že je kontinuální to, co je pohybováno, nebo proto, že je takové to, v čem k pohybu dochází, např. místo nebo $\pi\acute{\alpha}\theta\omicron\varsigma$? Je zřejmé, že kontinuální musí být to, co je pohybováno, neboť

změny mohou podržet svou platnost také mimo tento spekulativní astronomický rámec, bude muset v této práci zůstat otevřená.

Jestliže látka podměsíčných jsoucen nemá jednotu trvalého podkladu, tzn. jestliže je *stejnou měrou* počátkem trvání v prosté změně (tj. její kontinuity), jako její přetržitosti (tj. stávání se látkou jiného a opět jiného), pak je tím odůvodněnější Aristotelovo přesvědčení, že musí existovat ještě jiný počátek nepřetržitosti proměn, v nichž netrvá nic, co by odpovídalo podmětu výpovědi.

Počátkem v tomto smyslu je podle GC II. 10 “místní pohyb celku”: “Příčinou (αἰτία) nepřetržitosti [γένεσις] je místní pohyb celku (ἡ τοῦ ὄλου φορά).” Na základě tohoto pohybu se každá vznikající věc stává součástí řádu (τάξις), “každé trvání a každý život” je *měřen* (μετρεῖται) tímto pohybem (336b10-13).

Aristotelés tak v závěrečných kapitolách GC vyzývá čtenáře, aby pohyb jsoucna, k němuž se vztahují každodenní výpovědi γένεσις, byl schopen do jisté míry vyvázat z kontextu konkrétní situace a uchopit jej jako součást “pohybu celku”. Teprve na základě takového kroku k “dynamickému” chápání vztahu jsoucna a světa – tj. nikoli pouze úplného tělesa jako části tělesného světa, ale také jeho pohybu jako součásti pohybu celku, který jen takto představuje jednotný řád všech věcí – je podle Aristotela možné uzavřít zkoumání prosté změny, tj. “dourčit” její počátky a osvědčit na ní obecné závěry ohledně nepřetržitosti a náhlosti proměn.

Věčný pohyb, má-li být pohybem jednotným, musí mít podle Aristotela, jak jsme již viděli nad Fyz. VIII, podobu pohybu v kruhu (κύκλω φορά). V GC II. 9-11 se Aristotelés už více nezabývá povahou nebeských těles a zaměřuje se spíše na to, jak se kruhový pohyb sfér odráží v cykličnosti, resp. nevratnosti proměn podměsíčního světa. Na rozdíl od nebeských těles, která se nepohybují *v jiném*, nýbrž (a to doslova) pouze sama v sobě (podle Aristotela se neotáčejí planety, ale celé sféry),⁶⁶ cyklické proměny živlů jsou “článkovány” protikladnými pohyby “na přímce”, tj. v první řadě pohybem dolů a pohybem vzhůru (jimiž je vymezena přirozenost jednotlivých prvků). Mezi nimi existuje podle Aristotela pouze náhlý, a proto nevratný přechod

jak jinak by mohl být kontinuální πάθος, když ne na základě toho, že je kontinuální věc, které připadá? (...) Odtud je zřejmé, že tím, co způsobuje, že pohyb je kontinuální, je těleso pohybované v kruhu...”

⁶⁶ Srv. důkaz v DC II. 8.

(srv. Fyz. 262a8-19). Tím se cyklické proměny v podměsíčním světě svou povahou odlišují od kruhového pohybu nebeských těles.

Aby pohyb podměsíčního světa mohl probíhat nepřetržitě a věčně, musí proto moci nějak zahrnout v *jednotu* náhlé změny směru, “obraty”: “Příčinou nepřetržitosti je místní pohyb celku, příčinou přicházení a odcházení je sklon (ἔγκλισις).” (336b2-4) Sklon (osy otáčení) je tím co “způsobuje” přibližování a vzdalování slunce obíhajícího (fenomenálně) zemi po proměňujících se drahách. Jako ve vzdáleném “působícím činiteli” je v jeho dokonalém kruhovém pohybu a v naklánění osy jeho otáčení zpředmětněno a spekulativně zdůvodněno to, co důvěrně známe z podměsíčního světa: “obraty” v živlových proměnách opisují kruh a odcházejícím létem se *již* přibližuje léto následující. Jen tak je podle Aristotela zodpovězena otázka, která “pro některé představuje nesnáz”, tj. “proč se tělesa v průběhu nekonečného trvání neoddělila jedna od druhých, když každé z nich směřuje k vlastnímu místu” (337a8-10).

V “dynamickém” pohledu na vzájemné proměny prvků je každou z nich třeba chápat zároveň jako moment pohybu celku a bezprostředně jako součást toho kterého cyklu, vedoucího např. od vody k vzduchu a k ohni a odtud zpět k vodě. Proto však ještě nelze bez dalšího říci, že by celý cyklus představoval jednu jedinou změnu.⁶⁷ Nedovolují to “obraty”, které každý cyklus v podměsíčním světě musí zahrnovat a které jej “čláknoují” na jednotlivé ohraničené děje vzniku-zániku. Jednota cyklu na jedné straně a jednota změny na straně druhé proto nemohou spadat v jedno, přestože se navzájem podmiňují: každý cyklus se může završit jen díky “obratům” v mezích, k nimž každá jednotlivá změna v podměsíčním světě nutně dospívá; jednotlivá (prostá) přeměna jednoho prvku v druhý zase představuje změnu plynulou jen jako součást cyklu, který v *ní* trvá napříč jejími mezemi.

Je-li prostá změna jednoho živlu v druhý pochopena jako součást cyklu, pak každý nevratný posun vpřed v čase, v němž probíhá, je zároveň návratem (ἀνακάμπτειν). Živly ve svých přeměnách “napodobují místní pohyb v kruhu” (337a3-4). Toho není žádný z nich schopen sám o sobě, nýbrž pouze “skrže” druhé: nevratná přeměna vody ve vzduch je součástí trvajících cyklu, nakolik se skrže ni zanikající voda zároveň již v určitém smyslu vrací sama k sobě. Vzduch je pro vodu tím “druhým”, tj. jsoucnem stejného rodu (druhým látkovým prvkem podměsíčního světa), nakolik je sám schopen proměňovat se v oheň a ten opět ve vodu. Tímto

⁶⁷ Srv. S. Broadie, *Distinguishing Alteration – Substantial Change*, 143-150.

způsobem každý z proměňujících se živlů, který má svou přirozenost v jiném, tj. v protikladech, čímž je jeho vlastní bytí omezeno, *skrže druhé* přesto napodobuje (věčný) kruhový pohyb: “neboť kdykoli se z vody stává vzduch, ze vzduchu oheň a z ohně opět voda, říkáme, že γένεσις probíhá v kruhu (κύκλω), protože [voda/vzduch/oheň] se vrací zpět [k sobě] (διὰ τὸ πάλιν ἀνακάμπτειν).” (337a4-6)⁶⁸

V tomto smyslu je “každé trvání (χρόνος), každý život měřen oběhem (περίοδος)” (336b12-13), tzn. trvání, *čas*, v němž změna probíhá odněkud někam, a to právě *tímto*, a nikoli opačným směrem, je možný jen jako součást cyklického *návratu*.⁶⁹ Zároveň ale také platí, že každý takový oběh je “měřen” časem nevratným změn: “...také pro pohyb bytí v čase znamená bytí měřen časem, jak on sám, tak jeho bytí, neboť čas měří zároveň pohyb i bytí pohybu, a toto je pro pohyb bytí v čase, totiž že je měřeno jeho bytí.” (Fyz. 221a1-9)

Sama látkovost živlů, skutečnost, že každý z nich má svou přirozenost v jiném a vzniká z jiného (tj. z jiného skutečného jsoucna jako z nositele protikladu své vlastní možnosti), trvání i přechod v prosté změně sice *připouští*, ale ani jedno ze sebe *nenaplnuje*: látka netrvá napříč prostou změnou jako táž proto, že je (jednou všemu společnou) látkou, nýbrž proto, *aby se* touto změnou to a to mohlo *skrže stávání* se něčím jiným “vracet k sobě”. Látka sama o sobě také není počátkem odlišnosti v prosté změně: látkou jednoho a druhého se stává teprve na základě odlišné přirozenosti, kterou “v ní” to a ono po řadě rozvíjí.

γένεσις formy – forma γένεσις

Fenomén prosté změny tak zvládně skutečnost, že vlastní přirozenost, kterou má jsoucno ve své látce (tj. v polarizovaných možnostech působit v rámci protikladů na ostatní a přijímat jejich působení), nemá zprvu samo ze sebe, ale *skrže druhé*.

⁶⁸ K cyklu vody – vzduchu, v němž však nevystupuje oheň, srv. také Meteor. 346b32-36: „Výpar z vody je pára, přechodem ze vzduchu ve vodu vzniká mrak. Co se týče mlhy, ta je pozůstatkem kondenzace mraku ve vodu. Proto je také znakem spíše dobrého počasí než blížícího se deště. Mlha je jakoby neplodný mrak. Tento kruh se děje tak, že napodobuje oběh slunce.“

⁶⁹ Srv. Fyz. 223b31-33: “A tak řekneme-li, že se vznikající a vyvíjející se věci dějí kruhem, znamená to tolik co říci, že jest jakýsi kruh času; a to proto, poněvadž je měřen kruhovým pohybem...”

Tak už na úrovni prvků Aristotelés rozlišuje mezi jsoucnem na jedné straně a jeho přirozeností, popř. “formou” na straně druhé. Přes určité váhání v závěrečných větách GC vyslovit přímo názor, který není zcela tradiční, Aristotelés jinde poměrně důsledně pracuje s představou, že *numerická jednota* živlů nespočívá ve veškerém objemu kosmické vody, vzduchu apod., nýbrž v jednotlivé existenci toho kterého vzdušného či vodního tělesa (přičemž právě pro vodu a vzduch toto platí jaksí “ve vyšší míře”, srv. 330b33-331a1). Pojem “vody” je tak pro Aristotela spíše povšechným označením pro všechny vodní útvary, které zároveň pojmenovává to, co je jim všem “druhově” společné (přirozená tendence pohybovat se směrem ke středu, chladit, zvlhčovat...). “Přirozenost vody (ὕδατος φύσις) nikdy nevidíme samu o sobě a vydělenou, ani není možné, aby existovala mimo vodní těleso obklopující zemi: to znamená mimo zjevné vodní útvary, moře a řeky a všechny ty, které se nacházejí v hlubinách, jež nemůžeme spatřit.” (Meteor. 339b9-13)

V GC II. 3 Aristotelés z tohoto “fenomenálního” pojetí živlů vyvozuje důsledky, podle nichž to které živlové jsoucno – podobně jako ostatní podměsíčná jsoucna – obsahuje jako “smíšené těleso” a část světa vždy již také všechny živly ostatní: “Avšak oheň ani vzduch ani žádné jiné ze zmiňovaných těles neexistuje jako jednoduché, nýbrž pokaždé jako složené. ... [C]o má podobu ohně, je ohnivě (πυροειδές), nikoli oheň sám, co má podobu vzduchu, je vzdušné a podobně i u ostatních. Oheň sám (τὸ πῦρ) je přebytek tepla.” (330b21-26)

Přesto však vztah mezi jednotlivým jsoucnem a jeho druhovou formou není u živlů týž jako u živých bytostí – především proto ne, že živly mohou *svou* přirozenost získat skrze živly *jiného druhu*: výpar může z vody vznikat působením ohně, aniž by tato proměna vyžadovala přítomnost vzduchu; voda se “vrací” k sobě tak, že se přeměňuje v druhově odlišné živly, atd.

Ἐἶδος jako vlastní forma proměn toho kterého vznikajícího jsoucna je zároveň formou, která se stvrzuje již v jeho prosté γένεσις a na základě níž tato změna tvoří součást trvajících cyklu. Tímto způsobem nezvratný děj bez trvalého podmětu představuje zároveň návrat k sobě (ἀνακάμπτειν). Pro živly však žádný jednotný, v sobě se udržující εἶδος neexistuje a kruh jejich prostých změn má podobu přecházení mezi *různými* druhy.

To je dáno tím, že přirozenost živlu je “v jiném” pouze ve smyslu negace druhého protikladu, zatímco přirozenost složených jsoucen se udržuje na základě vyvažování (ἰσάζειν) protikladů a odpovídá jí pouze nevlastní opak, kterým je narušení této “kvalifikované”

rovnováhy a který sám o sobě nepředstavuje přirozenost žádného jsoucna. Složená jsoucna jsou vždy “z obou [elementárních protikladů] nejsouce žádným z nich” (334b5). Proto jejich εἶδος jako to, co trvá napříč nezvratnou prostou změnou, má na rozdíl od živlů vždy podobu návratu k sobě jako k druhému *téže* přirozenosti. V tomto smyslu “člověk plodí člověka” “nikoli totožného a jednoho co do počtu, ale co do druhu” (Met. 1033b30-33). Tím, co v prosté změně vzniká, proto nemůže být εἶδος⁷⁰ - εἶδος je spíše formou, tj. *tím trvalým* prosté změny coby návratu k sobě jako k druhému a nabytí vlastní přirozenosti v jiném skrze druhé.

Tyto cyklicky obnovované formy (sdílené *formy života*) bychom tak podobně jako pohyb jsoucna měli podle závěrečných kapitol GC chápat “dynamicky”, tj. v jejich těsném sepětí s δυνάμεις: s polarizovanými schopnostmi působit na jiné a přijímat působení jiného. Jak Aristotelés zdůrazňuje v GC II. 9, látka sama se nehýbe, ale ani formy se “v jiném” nerealizují samy od sebe, nýbrž vždy na základě určitého zdroje pohybu, tj. v posledku jako *formy vlastních proměn* jistého činitele (τὸ ποιοῦν) schopného působit na jiné a působení jiného podléhat. Forma tak k svému bytí vyžaduje činitele stejně jako činitel musí *mít* určitou *formu*, protože “všechno, co působí nebo působení podléhá, činí tak pokaždé takovým nebo takovým způsobem” (GA 778b17-19).

V tomto smyslu by εἶδος bylo možno charakterizovat jako *způsob*, jak se tomu kterému jsoucnu v protikladech, z nichž žádný mu nenáleží jako mez vlastní realizace,⁷¹ otevírá skrze druhé možnost přetrvávat jako ono samo.

γένεσις “v kruhu” a “po přímce”

Tím narážíme na tradičně problematický bod Aristotelovy teorie forem: jak může εἶδος jako *to trvající* prosté změny (jako to, na základě čeho je *nevratné* vznikání součástí návratu k *téže přirozenosti*) zároveň “vznikat” jako εἶδος proměn toho kterého činitele?

Nemůžeme se zde zabývat touto charakteristickou dvojnácností aristoteléské formy na obecné úrovni, jak vystupuje v Met. Z – H, kde je εἶδος jak tím společným a trvalým prosté

⁷⁰ Srv. Met. 1033b17-19: “to, co se nazývá podstatou ve smyslu tvaru, nevzniká”.

⁷¹ Výjimku zde představují pouze živly a jejich přirozená místa.

změny, co samo nevzniká (Z 8), tak i tím, co se může *a musí* v každém jednotlivém případě stávat “jedním a tímž” s “poslední látkou” jsoucna (H 6).⁷² Nezbyvá ani prostor pro otázky, které zabírají převážnou část spisu O vzniku živočichů: jakým způsobem (na rovině látky a působení) dochází k epigenetickému přenosu εἶδος (GA I); na základě jakých “dějů” se εἶδος stává životní formou té které bytosti (GA IV); jak se to “druhově” sdílené prolíná či dokonce podmiňuje s přetrváváním “distinktivních pathémat” od počátku odlišujících různá jsoucna téže přirozenosti (GA V).⁷³ Otázka přítomná v závěru GC je jiná, i když se všemi předchozími úzce souvisí. Aristotelés se zde pokouší vysvětlit, jak je *kruhovost* prosté změny myslitelná v čase – charakterizovaném každodenním napětím mezi tím, co se již odehrálo, a tím, co se má teprve stát. Závěr, k němuž Aristotelés dospívá, je pozoruhodný tím, že *kruhovost* změny podle něho nejen, že je v čase možná, ale představuje v určitém smyslu zároveň podmínku možnosti běžné přítomnosti polarizace mezi minulým a budoucím. Zjednodušeně řečeno: jen díky tomu, že jsoucno v pohybu se stále *znovu* prostou změnou *vrací* na počátek, otevírá se před ním pokaždé také *budoucnost*, která není předem dána.

Z toho je zřejmé, že podměsíčné změny mají být podle Aristotela “kruhové” ve velmi specifickém smyslu a že tato *kruhovost* nemá mnoho společného s neměnným otáčením nebeských těles. Cyklickému návratu téhož εἶδος, a právě jen jemu, je na rozdíl od místního kruhového pohybu *zároveň* vlastní směr přímky. *Kruhovost* prostých změn nejen, že není protikladná přímému nasměrování veškeré přírodní změny (tj. polarizovanému přecházení od jednoho protikladu k jinému): v důležitém smyslu platí, že jedno podmiňuje druhé. Na jedné straně jedině návrat k počátku, jímž prochází prostá změna, otevírá budoucnost v jejím

⁷² K problematice “individuálních forem” jako doktríně (ne)přítomné v Aristotelově pojednání o podstatě srv. zejm. M. Frede, G. Patzig, ‘*Metaphysik Z*’. *Text, Übersetzung und Kommentar*, München 1988; a dále D. M. Balme, *Matter in the definition. A reply to G. E. R. Lloyd*; M. Frede, *The definition of sensible substances in Met. Z*. Námítky vůči této interpretaci zformuloval G. E. R. Lloyd, *Aristotle’s zoology and his metaphysics: the status questionis. A critical review of some recent theories*; nebo M. Furth, *Specific and individual form in Aristotle*. Všechny čtyři články publikovány v S. Devereux, P. Pellegrin (ed.), *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote. Actes du séminaire C.N.R.S. - N.S.F. Oléron 28 juin – 3 juillet 1987*, Paris 1990.

⁷³ Hlavní otázky spojené s Aristotelovou teorií epigeneze živých bytostí diskutované v GA probírá přehledně D. Balme, ‘*Ἄνθρωπος ἄνθρωπον γεννᾷ. Human is Generated by Human*’, in: G. R. Dunstan (ed.), *The Human Embryo: Aristotle and the Arabic and European Traditions*, Exeter 1990, 20-31. Srv. také jiné práce tohoto autora. Všeobecné shrnutí Aristotelovy “embryologie” podává E. Lesky, *Die Zeugungs- und Vererbungslehren der Antike und ihr Nachwirken*, in: *Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, Mainz 1950, 1225-1426; nebo: A. Preus, *Science and Philosophy in Aristotle’s Biological Works*, New York 1975, 48-107.

přítomném napětí vůči minulému. Na druhé straně zaměření k (skrze přirozenou polarizaci možností) *vymezené*, ale *otevřené* budoucnosti (jako neuskutečněné možnosti), jejíž jednotlivé události jsou *nutné* pokaždé jen v té míře, v jaké podmiňují to, co *má* v nich nebo skrze ně nastat, resp. jak *má* jsoucno být v proměnách (ἐξ ὑποθέσεως), představuje jediný způsob, jak v podměsíčním světě může trvat εἶδος, tj. forma života sdílená obnovovaným společenstvím bytostí.

Východiskem poslední kapitoly GC je otázka, která toto místo na první pohled staví do souvislosti se slavnou pasáží spisu O vyjadřování (PH, 9): v jakém smyslu připisujeme budoucím událostem nutnost (ἀνάγκη)? Budoucnost, jak je patrné, se liší od minulosti proto, že ve vztahu k ní existuje rozdíl mezi tím, o čem říkáme “prostě”, že to bude (ἔσται), a mezi tím, co “má být” (μέλλει), a podle čeho má také budoucnost své jméno (τὸ μέλλον). V souvislosti s tím, tvrdí Aristotelés, je zřejmé, že také o nutnosti uvažujeme dvojím rozdílným způsobem: o něčem se domníváme, že je to “prostě” nutné, tzn. jedná se o neodvratný důsledek toho, co předchází; o jiných věcech přemýšlíme spíše jako o nezbytných pro to a to: má-li být postaven dům, musí být nejprve položeny základy atp. První druh nutnosti nazývá Aristotelés nutností “prostou”, druhý nutností “na základě předpokladu” (ἐξ ὑποθέσεως), neboli “hypotetickou” nutností: takovou, která nevzniká pro následující “na základě toho, [co mu předchází,] ale pochází z toho, že [to následné] bylo předpokládáno (ὑπέκειτο) jako to, co nutně musí být” (337b21-23).

Prostá nutnost podle Aristotela nemůže sama o sobě představovat platný řád dění. Je-li to, co nastává, chápáno *prostě* jako důsledek toho, co mu předchází, vede taková úvaha (ve světě věčné změny) k nekonečnému regresu. To, co vzniká “prostě” z nutnosti (tj. pouze jako důsledek toho, co mu předchází), je v jistém smyslu zároveň zcela *nahodilé*, protože má-li být podmiňující opět jen důsledkem něčeho předchozího, pak přísně vzato k žádnému podmínění nedochází, protože řada “příčin” nikde nezačíná: “vždy znovu bude totiž zapotřebí určit předchozí člen, díky němuž to, [co následuje,] nastane nutně, takže není-li žádného počátku toho, co je neomezené, nebude ani nic prvního, díky čemu by se [cokoli] mohlo dít nutně.” (337b27-29)⁷⁴

⁷⁴ K tomuto důkazu (jak se domnívá např. P. Louis, srv. Aristote, *Les Partie des Animaux*, 168) odkazuje Aristotelés v PA 640a6-8: “Protože člověk či zdraví jsou tím a tím, je nutné, aby bylo nebo stalo se / vzniklo toto a toto. A ne: protože to a to je nebo stalo se / vzniklo, musí nutně být nebo v budoucnu nastat toto a toto. Úvaha tohoto typu

Nemá-li přírodní γένεσις žádnou mez (πέρας), může být řád její podmíněnosti dán jedině tím, že jako završující se je zároveň počátkem (ἀρχή) sama sobě. Takovým počátkem si však γένεσις může být jen jako návrat k sobě, tj. jako kruhová.⁷⁵ Pokud by podmíněnost tím, co předchází, nebyla takto vždy v určitém smyslu “relativizována”, tj. vztažena k novému počátku, jímž je řád podmíněnosti jaksi znovu “ustanoven” v podobě nové “hypotézy”,⁷⁶ přírodní dění by v Aristotelově světě propadlo chaosu, kterým by byla zpochybněna platnost tak základních určení, jako je rozlišení tří časových dimenzí. O “nutnosti” či řádu γένεσις je tak možné hovořit, jen pokud v ní v jistém smyslu “vše” znovu a znovu začíná od začátku.

To, co takto znovu začíná, však není nutné v tom smyslu, že by jako opakující se bylo vždy již předem a beze zbytku *dáno*. Εἶδος ve smyslu sdílené *životní formy* je “dán” právě jen jako (dosud nenaplněná) *forma*, která má být teprve *žita*, tj. jako τέλος, podmiňující to, co bude, pokaždé pouze “hypoteticky”, jako určitý před-poklad: jako to, co “leží před” v tom smyslu, že se k “tomu” má teprve dospívat. Přitom zároveň platí, že *bytí* v tímto způsobem polarizovaných *možnostech* (tj. směrem k tomu, co *má být*) je právě již *vlastní* přirozeností bytosti toho kterého “*druhu*”. Takto se forma života pokaždé a stále znovu “rozestupuje” na cíl, na to, co *má být*, které otevírá budoucnost, a na konkrétní způsob přítomného *bytí* v této otevřenosti. Jestliže τέλος je především způsob, jakým je εἶδος zprvu dáno jako to sdílené, co “trvá” napříč prostou změnou, pak εἶδος coby konkrétní forma proměn, tj. *bytí* v této přijaté otevřenosti představuje ponejvíce proces, v němž je toto τέλος na základě rozvrhovaných “hypotéz” teprve apropriováno.

Podle Aristotela tedy platí, že právě jen pro bytosti, jejichž vznik je návratem k sobě určitého εἶδος, může existovat budoucnost ve svém přítomném napětí vůči minulému, tj. jako určený, ale otevřený prostor toho, co má teprve být. Nebeská tělesa přísně vzato žádnou budoucnost mít nemohou, protože pohyb vpřed po jejich dráze je pro každé z nich *ve stejném*

[jejímž předmětem je příroda] nemůže ani nutnost odkázat k nekonečnu, aby mohla říci: je-li to a to, je také toto a toto. Také o tom jsme však pojednali jinde.”

⁷⁵ 338a9-11: “Je nezbytné, aby γένεσις měla počátek. Jelikož není ničím omezená, děje se věčně. Proto musí být v kruhu.”

⁷⁶ “Prostá” nutnost je tak podle Aristotela vždy novým způsobem *podřazena* nutnosti “hypotetické” jako její nezbytné dourčení, srv. GA 778a14-17: “Pro všechno, co vzniká, aniž by vznikalo za nějakým účelem, je třeba hledat příčinu v pohybu a ve vzniku; to proto, že rozdíl vznikl již při utváření. Živočich má oko z nutnosti (živočich je totiž ze své podstaty takový, že musí mít oko), a z nutnosti má také takové nebo takové oko; nejedná se však o stejnou nutnost: tato nutnost pochází spíš z toho, že všechno co působí nebo působení podléhá, činí tak pokaždé takovým nebo takovým způsobem.”

smyslu také návratem. Pro podměsíčná jsoucna naproti tomu právě existuje *rozdíl smyslu* mezi pohybem k novému a návratem, ačkoli “co do počtu” se jedná o týž děj. Právě směrem do budoucnosti (otevírané vždy znovu návratem *téhož* εἶδος) se “táž γένεσις zdá probíhat po přímce (εἰς εὐθύ)” (338b11).⁷⁷ Podle Aristotela se přitom nejedná o pouhé zdání, nýbrž o perspektivu, která je stejně platná jako ta, z níž se “věci jeví tak, jako by se navracely v totéž” (srv. 328b1-9).

Zakončíme tuto kapitolu poznámkou spíše historického charakteru. Aristotelovo učení o kruhovém trvání εἶδος napříč nevratnou prostou změnou, ke kterému dospělo naše pátrání po počátcích vzniku a zániku, představovalo patrně určitou alternativu, i když mnohem méně diskutovanou, k helenistickým koncepcím věčného návratu *téhož*, jak jej nalézáme rozpracován především u stoiků. Dokladem toho může být aristotelské Probléma XVII, 3.

Koncepce počátku, který se vždy znovu otevírá každým eidetickým návratem k sobě, autor této poznámky staví jako alternativu vůči teorii kosmického cyklu. S jejími proponenty se přitom shodne na tom, že přírodní dění nemůže být pochopeno jako „prostě“ lineární, nemá-li jeho myšlení vést k nekonečnému regresi a ke zpochybnění kontinuity změn. To, co bylo, nikdy není jednoduše „za námi“ a – což se alespoň na první pohled zdá být optimističtější stránkou této úvahy – není možné, abychom, podle názoru některých helenistických básníků, přicházeli po minulosti jako epigoni. Tento názor přitom patrně nemá základ v nějaké přílišné hrdosti pociťované nad přítomnou dobou, ale spíše v přesvědčení, že jako epigon, tj. ten, kdo (jak se domnívá) přichází příliš pozdě, není nakonec možné být *člověkem*.

Podle peripatetického zdroje však ani neplatí, že bychom minulosti *předcházeli* jako článek, skrze nějž se svět vždy znovu vrací k svému dřívějšímu stavu.⁷⁸ Takový názor mu připadá prostě „pošetilý“. Mezi námi a minulostí je vždy alespoň z principu možný také vztah jakési současnosti (“ani dříve, ani později”). Πάθη, ἔργα a ἔξεις, v nichž se lidská přirozenost naplňovala za „časů Trojské války“, se nás netýkají jen (a zřejmě ani ne primárně) jako článek v domnělém řetězci

⁷⁷ “Neboť nebylo nutné, když vznikl tvůj otec, že vznikneš také taky; ale abys vznikl ty, musel vzniknout on.” (338b9-11)

⁷⁸ “...protože stárnoucí lidé docházejí k hranici a obracejí se zpět k počátku, to však, co je blíže počátku, je dřívější: co brání tomu, abychom blíž k počátku byli my?” (916a21-24)

příčin vedoucím až k nám, ale spíše způsobem, pro který události, které nás od této doby dělí, nemusejí mít – alespoň v principu – rozhodující význam. Minulá, tím či oním způsobem zaznamenaná uskutečnění životní formy, která je také formou, již se pokoušíme naplnit vlastními proměnami, *mohou* oslovit možnosti, které nyní považujeme za své nejvlastnější, jako by uplynulý čas nehrál žádnou roli.

“Jak máme rozumět výrazům ‘dříve’ a ‘později’? Zda v tom smyslu, v jakém říkáme, že lidé z časů Trojské války žili dříve než my, ti před nimi dříve než oni a tak vždy ti, kdo předcházejí, žili dříve než ti, kdo následují? Anebo poněvadž existuje nějaký začátek, střed a konec světa, a protože stárnoucí lidé docházejí k hranici a obracejí se zpět k počátku, to však, co je blíže počátku, je dřívější: co brání tomu, abychom blíže k počátku byli my? Pak bychom také žili ‘dříve’ [než lidé z časů Trojské války].

Podobně jako místní pohyb nebe a každá z hvězd probíhá v kruhu, co brání, aby také vznik a zánik pomíjivých jsoucen měl takovouto povahu, takže by totéž znovu vznikalo a zanikalo? Tak se také říká, že i to, co se týká člověka, se odehrává v kruhu. Domnívat se, že lidé vznikají znovu jako titíž co do počtu, je však pošetilé a mnohem lépe by obstálo tvrzení, že [vznikají] jako titíž co do druhu. Tak by bylo možné říci, že žijeme ‘dříve’ a mohli bychom si představit řád událostí takovým způsobem, že v něm dochází k návratu na počátek, a takto je [vznikání] kontinuální a věčně se opakuje. Vždyť také Alkmaión říká, že lidé umírají proto, že nedokáží spojit začátek s koncem: vtipný výrok, pokud nezapomínáme, že jde o obrazné vyjádření, které nemůžeme brát za slovo.

Jestliže se jedná o kruh a jestliže kruh nemá ani začátek, ani mez, pak ani my nemůžeme žít dříve než oni, ani oni dříve než my na základě toho, že jeden by byl počátku blíže než druhý.”

(Probl. XVII, 3)

7. Závěr

Záměrem této práce bylo nastínit problematiku “prosté změny” jako součásti “změny veškeré” a zároveň v její odlišnosti od “změny dílčí”, jak se postupně konstituuje v rámci Aristotelovy přírodní filosofie, aby nakonec utvořila její svébytnou část představovanou spisem O vzniku a zániku.

Vyšli jsme od určité dvojznačnosti, která nereflektovaně a zpočátku neproblematicky vystupuje na úrovni každodenního jazyka. Výpovědi změn (γίνεσθαι) pohyblivého jsoucna jsou co do lexika indiferentní vůči běžné novodobé distinkci mezi “stáváním se něčím” a “vznikem”. Teprve na úrovni syntaxe starořečtina stejně pravidelně jako moderní jazyky rozlišuje mezi “prostou”, tj. bezpřívlastkovou a “dílčí” změnou (γένεσις ἀπλή – γένεσις τις).

S touto ambivalencí podle Aristotelova svědectví úzce souvisí aporie “starých myslitelů”, která zvyšlovňuje některé potíže, do nichž se jazyk zaplétá, když na své zprvu neproblematické vypovídání *dvojí* změny spadající pod *jeden* pojem, začíná reflektovat.

Jedním z důsledků je, že “prostá” výpověď γένεσις (A γ) začíná být v kontrastu k výpovědi dílčí (P γ A) chápána jako neúplná. Vzniká tak otázka, co ve skutečnosti stojí na místě “prázdna”, které v jazyku zbývá po “chybějícím” přívlastku. Říci, že této nepřítomnosti “prostě” odpovídá prázdno ve skutečnosti, tj. že jsoucí, k němuž změna dospívá, pochází jednoduše z nejsoucího, toho se podle Aristotela staří myslitelé “nejvíce báli”, a Aristotelés jim tuto obavu nevytýká. Změna ke jsoucímu musí mít počátek v něčem jsoucím, tzn. nemůže být v rozporu s intuicí, kterou Aristotelés formuluje ve Fyz. I. 6-9 a podle níž všude tam, kde se něco *děje*, musí také něco *trvat*. Do skutečných potíží se jazyk a spolu s ním myšlení začíná zaplétat tehdy, když se pokouší určit, *co to je*, co v prosté změně trvá. Aristotelův obecný vhled spočívá v tom, že kdykoli toto trvajícím nalezneme v podobě něčeho *jsoucího*, *co samo o sobě* vůči prosté změně zůstává indiferentní, vylili jsme s vaničkou i dítě, neboť syntaktická distinkce každodenního jazyka, která měla být vysvětlena, je tak de facto odmítnuta jako iluze, jejíž zdroj a zároveň nezávislost na ní je možné nalézt na hlubší rovině analýzy změny (ať už se jedná o určení jednotné a trvalé φύσις univerza u mílétských filosofů, nebo o pýthágoreskou teorii metempsychóze). Tato domněle hlubší rovina však podle Aristotela představuje mnohem spíše útočiště *před změnou* než způsob jak změně *porozumět*. To se projevuje “přemoudřelým”

sporem, který jsou zastánci podobných teorií nuceni vést s každodenním jazykem, když “prosté” vypovídání změny zbavují jakéhokoli vlastního smyslu. Tím nechce být řečeno, že by snad každodenní jazyk měl proti nim *pravdu*. Jeho výhodou však je, že proměnlivost skutečnosti se v něm co do svých všeobecných rysů odráží bezprostředně, bez ohledu na individuální názory a intence toho kterého mluvčího. Proto si zasluhuje sice *kritiku*, ale takovou, která by byla spíše “imanentní”, než vedená z pozice domnělé “pravdy”.

Takto Aristotelés, nejprve pro prostou změnu v jejím odlišení od změny dílčí, stanovuje určitou “antinomii” *trvání v přechodu*: na jedné straně žádná změna v přírodě nemůže proběhnout jako přechod, jímž by napříč “zhola” nic netrvalo; na druhé straně, jakmile chceme tento moment trvání určit jako *to a to trvající*, které samo této (prosté) změně nepodléhá, stavíme se tak zády ke každodennímu jazyku jako půdě, z níž by právě bylo zapotřebí fenoménu změny porozumět.

Viděli jsme také, jak je platnost této “antinomie” ve Fyz. I. 6-9 rozšířena na *změnu bez rozdílu*. Ani dílčí změna, jejíž *podmět* se zdá zprvu neproblematicky odkazovat k tomu, co v přechodu trvá, neuniká jistému napětí mezi různými *smysly* trvání, jejichž rozlišením je zdánlivě statická jednota “trvajícího” problematizována. Ptáme-li se po změně, není pojem “bytnosti” jako toho, co “prostě” *odpovídá* jazykovému podmětu přechodu z protikladu do protikladu nijak nápomocný: “zpředměťňuje” pouze moment trvání jako “trvalost” samu, čímž nijak nepřispívá k objasnění smyslu fenoménu *trvání-v-přechodu*.

Bližší charakterizace počátků změny ukazuje, tentokrát již konkrétně pro případ změny dílčí, jak je smysl trvání polarizován. Přechod, jakkoli se může dít *proti* přirozenému zaměření jsoucna, není možný, aniž by jím napříč přetrvávaly určité možnosti jako vlastní, tj. aniž by se v něm určitým způsobem – byť potlačeně – pro-sazovala vlastní přirozenost jsoucna v pohybu. Na druhé straně ani v přechodu, v němž se především *uskutečňuje* určitá přirozenost, není možné tuto přirozenost “vytknout” jako *to trvající*, co jen mimochodem také působí na ostatní nebo působení jiného podléhá (jako když oheň hřeje a sám je ochlazován): vypovídaná *proměna* je právě způsobem, jak je tato přirozenost *skutečná*, a proto její trvání nemůže být tím jediným “podstatným” vůči tomu, co se jen “přihází”. Přestože se zde ve srovnání s prvním případem jedná *spíše* o “vlastní” bytí, také tento děj má pokaždé dvojí smysl trvání-v-přechodu.

Cílem **druhé kapitoly** bylo v hlavních rysech charakterizovat Aristotelův projekt obecného přírodního zkoumání, v rámci něž má být položena nejprve otázka po trvání-v-přechodu *bez rozdílu*, a posléze po *vztahu* dílčí a prosté změny, tedy po *průběhu* a *mezích* trvání jednotlivého přírodního jsoučna. Pokusili jsme se vyzdvihnout *jednotný* rozvrh přírodní filosofie a vědy, tj. rozumějící reflexe každodenních výpovědí, která se opírá o pozorování přírodních fenoménů, a empirického zkoumání jednotlivých daností, které nemá ztratit ohled k porozumění celku, tzn. tomu kterému jsoučímu, zprvu jen povšechně uchopovanému každodenním jazykem. Úkolem Fyziky, DC a GC tak bylo reflexivně prosvětlit všeobecnou danost, jak se odráží v každodenních výpovědích (Fyz. I. 1) takovým způsobem, aby se ozřejmilo, v jakém smyslu je možné poznávat (druhově) jednotlivé jevy (Meteor.) a jsoučna (PA, HA...) přírodního světa. Proto musí být především vyjasněno, co to znamená, že něco je dáno jako jednotlivé jsoučno trvajícím v proměnách, a trvajícím pokaždé jen v určitých mezích.

Třetí kapitola byla věnována nejobecnějším charakteristikám trvání v přechodu ve Fyz. I. 6-9, III. 1 a VI. 5-8. Momenty přechodu a trvání jako dvojí neoddělitelné stránky změny jsou zřetelně odlišeny ve složených výpovědích, jimž pokaždé odpovídá dvojice výpovědí jednoduchých, ve kterých se γένεσις vypovídá o *témže ději* pokaždé v *rozdílném smyslu*. Zatímco u “změn dílčích” je toto na první pohled zřejmé (člověk se stává zdravým – nemocný se stává zdravým), vzniká otázka, jak se k sobě pojí dvojice jednoduchých výpovědí o jedné a téže “změně prosté” spojených instrumentální vazbou, např. vzniká dům – skládají se cihly (resp. *skládáním* cihel). Tato otázka je dále podtržena definicí pohybu ve Fyz. III. 1 a analýzou náhlosti ve Fyz. VI. 5-8. V jakém smyslu “změnění” (vzniku) domu předchází *jeho* “měnění” (proces stavby), když dům v jeho průběhu ještě nestojí? A znovu: jak ve stavebním materiálu může spočívat možnost domu, když spotřebovávaný materiál má v procesu stavby zároveň v určitém smyslu (tj. právě *jako materiál*) zanikat?

V této souvislosti se navíc ukazuje, že ani vztah mezi dvěma jednoduchými výpověďmi dílčí změny není pokaždé týž: pokud je například místo zdraví řeč o nemoci, smysl té z jednoduchých výpovědí, která poukazuje k *trvání* v přechodu, bude u nemoci v *jiném vztahu* ke smyslu výpovědi zbývající než u zdraví. Každodenní polarizace smyslu dílčích výpovědí změny tak po reflexi žádá zohlednění “látky”, v níž má jsoučno v pohybu své *vlastní* možnosti a na základě níž

mu *náleží* také možnosti nevlastní. Látka jako to, z *čeho* jsoucno je, představuje stejnou měrou prostor k realizaci vlastní přirozenosti, i její nejzazší mez. Smysl *trvání* v dílčích proměnách je polarizován z jejich ohraničení změnou prostou.

V souvislosti s přechodem ke zkoumání jsoucna jako části podměsíčního světa, který jsme sledovali ve **čtvrté kapitole**, se představa “bytnosti” jako toho trvajícího, čemu se jen mimochodem také připisují proměny, stává již zcela zřetelně neupotřebitelnou. Do popředí zde vystupuje právě *rozdíl smyslu*, který příkloněn k jedné nebo k druhé straně doprovází každé *trvání-v-přechodu* dílčích změn.

Na rozdíl od nebeských těles podměsíčné jsoucno v souladu se svou přirozeností a kontinuálně přetrvává jen v *obratech*. To mimo jiné znamená, že jeho vlastní bytí-v-proměnách musí být schopno pojmout zvraty, ve kterých nevlastní možnosti přecházejí ve vlastní a naopak.

Závěrečné dvě kapitoly se pak blíže soustředily na “prostou změnu” v její odlišnosti od změny dílčí, ale přitom – jak byla vymezena od počátku – jako součást změny veškeré. Před toto zkoumání se podle Aristotela kladou specifické obtíže, které do té doby nemohly být zcela zvyšlovněny. Otázkou je, jak prosté změny mohou tvořit *součást* věčného a kontinuálního pohybu světa. Kontinuitu prostých změn je přitom třeba vyjasnit na dvou rovinách: co do její *látky* a co do *zdroje pohybu*.

V **páté kapitole** jsme nejprve rekonstruovali Aristotelův výklad prosté změny. Podstatné pro něj bylo pozorování, že přechod podmětu v jiný podmět je provázen trváním dílčích kvalit, resp. jejich plynulou proměnou. To má být uvedeno do souvislosti s požadavkem, aby každá prostá změna byla zároveň vznikem a zánikem. Řešením je, že prostá změna je sice obojím, ale nikdy ve stejném smyslu: “prostému” vzniku odpovídá pokaždé zánik “toho a toho” a naopak. “Kvalifikovaná” stránka vzniku má přitom bezprostředně podobu dílčích proměn, v nichž jako “podmět” specifickým způsobem “přetrvává” to, z *čeho* k této změně dochází: přetrvává *jako* naplňovaná *možnost* vznikajícího jsoucna, které je dosud *jiným* skutečným jsoucnem; teprve završením této proměny je vznikající skutečně, zatímco to druhé mimochodem “zaniká”.

Jestliže je takto možné vyložit, jak prostá změna odpovídá obecným počátkům z Fyz. I. 6-9 a definici pohybu z Fyz. III. 1, pak zůstává otázkou, jak se moment završující náhlosti této změny

váže k jejímu průběhu, jenž ji má podle Fyz. VI. 5-7 podmiňovat: podle Aristotelova výkladu v GC I. 3 není postupnou změnou předcházející vzniku přísně vzato “vznikání” (jak by odpovídalo Fyz. VI. 5), ale spíše kvalifikované “zanikání”, tj. dílčí změny, které se bezprostředně připisují materiálu, a nikoli domu, jenž dosud nestojí. Nadále proto zůstává otevřena otázka, zda náhlost přeměny podmětu, která prostý vznik završuje, je náhlostí v *kontinuitě* (tj. náhlostí podmíněnou kontinuitou), jak to obecně žádá Fyz. VI, nebo zda snad tato náhlost kontinuitu přírodního pohybu narušuje. Má-li být kontinuita napříč změnou podmětu možná, je třeba vysvětlit *jak*.

Určitá odpověď, kterou Aristotelés podává už v GC I. 3, spočívá v charakteru látky jako schopnosti *trvat a zároveň* se stávat látkou jiného. Zde má původ tradiční spor o “první látku”: podle zastánců této hypotézy připisované Aristotelovi je moment trvání možné pochopit z *látky samotné*, pokud zde látku vyložíme jako jednotný podklad vší (a především tedy vší *prosté*) změny, resp. jako to, co u každé prosté změny bez rozdílu odpovídá trvajícimu podmětu změny dílčí. Pokusili jsme se ukázat, proč tento předpoklad *nic nevysvětluje*: “zvěčňuje” pouze moment trvání v prosté změně, aniž by v konkrétních případech dokázal přinést jiný vhléd než ten, který je již obsažen v Aristotelově závěru o látkovosti jsoucná jako schopnosti *trvat* napříč prostou změnou, tj. změnou, v níž se látka stává *látkou jiného*.

Jestliže tedy látkovost jsoucná představuje pouze *možnost* trvání napříč změnou podmětu (připouští stejnou měrou obojí), pak si zbývá položit otázku, jak se toto trvání *uskutečňuje*, a jak se odráží v charakteru trvání jednotlivého “podmětu” napříč dílčími změnami. V závěru GC, který byl předmětem **šesté kapitoly**, Aristotelés vykládá, jakým způsobem se jednotlivé přírodní změny (dílčí i prosté) vztahují k věčnému kruhovému pohybu nebe. Necháme-li stranou otázku po mechanismu “působení” sfér na změny podměsíčního světa, je zřejmé alespoň tolik, že cykličnost těchto změn má podle Aristotela velmi specifickou povahu. Cykly na rozdíl od oběhů nebeských těles nemohou představovat *jednotné změny*, protože zahrnují obraty takového druhu, v nichž moment náhlosti odděluje vždy jednu změnu od jiné, resp. jedno trvání od trvání odlišného. Přesto cyklům náleží určitá jednota, na základě níž dávají dílčím procesům napříč hranicemi jednotlivých trvání kontinuitu přírodních změn. Tato jednota je dána druhovou, resp. v případech živlů rodovou souvislostí mezi jsoucnými.

Podobně jako látka ani εἶδος nemůže být jednoduše “tím, co trvá” napříč prostou změnou, protože jako určitá forma života může ve vlastním smyslu *přetrvávat* pokaždé jen jako εἶδος té které bytosti: εἶδος jako to sdílené v prosté změně *nevzniká*, nelze ale ani doslova říci, že by jí napříč *trval*, protože prostá změna právě od sebe *odděluje* dvojí *různé* trvání téhož εἶδος.

Prostá změna se podle Aristotela uskutečňuje jako kontinuální jen proto, že představuje *návrat k počátku*. Není “prostě” následkem toho, co jí předchází, ale především novým nasměrováním k τέλος, které minulost klade do nové souvislosti smyslu, aniž by její působení rušilo (kauzalita typu “protože bylo to a to, je nyní toto a toto” je *podřízena* hypotetické kauzalitě, které jakoby poskytuje konkrétní látku, srv. GA 778a14-17). Jen tak může být podle Aristotela prostá změna počáteční mezí určitého *bytí* v polarizovaných možnostech, aniž by přitom moment její náhlosti rušil kontinuitu přírodní změny.

Protože každá prostá změna je takovýmto eidetickým “návratem k počátku”, má také jednotlivé trvání napříč dílčími změnami pokaždé řád, který si jsoucno v pohybu nasměrované budoucnostním rozměrem svého εἶδος *dává* na základě hypotézy jako toho, co *musí být* a kvůli čemu *je* nyní *nutně* něco jiného. Tento řád, jímž se má naplňovat jeho přirozenost, si jsoucno *dává* i tehdy, když je jeho přirozenost přemáhána působením jiného: *naplňovat své bytí* ve vztahu vzájemného působení *s jiným* právě představuje dvojí od sebe neoddělitelný smysl každé dílčí proměny.

Ani látka (která není jednotným podkladem společným všemu), ani εἶδος (které jako forma proměn trvá jen tak, že je *vždy znovu* určitým způsobem žit) jako to, co jednak trvání napříč prostou změnou *umožňuje*, jednak mu *dává* (kruhovou) *formu*, nemohou samy o sobě být “tím, co trvá”. Tak v Aristotelově přírodní filosofii, zřejmě vůbec poprvé, zůstává nepřeklenuta syntaktická distinkce prosté a dílčí změny. Kdyby platila hypotéza první látky, byl by tento rozdíl do určité míry nivelizován, protože první látka by byla tím, co trvá stejně v prosté i v dílčí změně; podobně kdyby druhové εἶδος bylo pochopeno jako něco prostě trvajícího, stal by se tím, co se stejně dobře osvědčuje napříč změnou prostou i dílčí.

Rozdíl prosté a dílčí změny jako meze a průběhu jednotlivého trvání je u Aristotela tím, co základním způsobem polarizuje “veškerou změnu”, protože to, co se proměňuje (τὸ

γινόμενον), je pokaždé jednotlivé jsoucno v pohybu, byť je zpravidla pojímáno jen povšechným způsobem, který nedokáže být práv jeho přijaté, a přesto vlastní přirozenosti.

Seznam použité literatury

1. Aristotelovo dílo

A. Užívané zkratky

Met.	Metafysika
Fyz.	Fyzika
DC	O nebi
GC	O vzniku a zániku
Meteor.	O jevech v ovzduší (Meteorologika)
PA	O částech živočichů
GA	O vzniku živočichů
HA	Historia animalium
EN	Etika Nikomachova
Kat.	Spis o kategoriích
PH	O vyjadřování
APo	Druhé analytiky
Ref.	O sofistických důkazech
Probl.	Problemata

B. České překlady, kde je to možné, vycházejí z těchto překladů Křížových

Aristotelés, *Metafyzika*, Příbram 2008

Aristotelés, *Fyzika*, Příbram 2010

Aristotelés, *Etika Nikomachova*, Příbram 2009

Aristotelés, *O vzniku a zániku*, in: *Člověk a příroda*, Praha 1984, 59-131

C. Cizojazyčné edice a komentáře GC

Aristotle, *On Coming-to-be and Passing-away*, trans. H. H. Joachim, Oxford 1922.
Aristote, *De la génération et de la corruption*, trad. J. Tricot, Paris 1934
Aristoteles, *La Generazione e la corruzione*, trad. M. Migliori, Napoli 1976.
Aristotle, *De generatione et corruptione*, trans. C. J. F. Williams, Oxford 1985.
Aristote, *De la generation et la corruption*, trad. M. Rashed, Paris 2005.
Filoponos, J., *On Aristotle's On Coming-to-be and Perishing 1.1-5*, trans. C.J.F. Williams, Ithaca 1999.

D. Cizojazyčné edice jiných Aristotelových děl

Aristote, *Du ciel*, trad. P. Moraux, Paris 1965.
Aristotle, *On the Heavens*, trans. J. Stocks, Oxford 1922.
Aristoteles, *O nebi – O vzniku zániku*, přel. M. Okál, Žilina 1985.
Aristote, *Météorologiques*, tome I, II, trad. P. Louis, Paris 1982.
Aristote, *Les parties des animaux*, trad. P. Louis, Paris 1993.
Aristote, *De la generation des animeux*, trad. P. Louis, Paris 1961.
Aristotle, *History of animals*. Books VII-X, ed. and trans. D. M. Balme, Harvard 1991.
Aristote, *Problèmes, sections XI-XXVII*, trad. P. Louis, Paris 1993.

2. Sekundární literatura

Algra, K., *On Generation and Corruption I. 3: Substantial Change and the Problem of Not-Being*, in: F. De Haas, J. Mansfeld (eds.) *Aristotle: On Generation and Corruption, Book I*, Oxford 2004, 91-121.

Aubenque, J., *Le problème de l'être chez Aristote : Essai sur la problématique aristotélicienne*, Paris 1962.

Balme, D. M., *Aristotle's biology was not essentialist*, in: A. Gotthelf, J. G. Lennox (eds.), *Philosophical Issues in Aristotle's Biology*, Cambridge 2000, 287-312.

- Balme, D. M., *The place of biology in Aristotle's philosophy*, in: A. Gotthelf, J. G. Lennox (eds.), *Philosophical Issues in Aristotle's Biology*, Cambridge 2000, 9-20.
- Balme, D., *Human is Generated by Human*, in: G. R. Dunstan (ed.), *The Human Embryo: Aristotle and the Arabic and European Traditions*, Exeter 1990, 20-31.
- Balme, D., *Matter in the definition*, in: P. Devereux, P. Pelegrin (eds.), *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote*, Paris 1990, 49-55.
- Balme, D., *Teleology and necessity*, in: A. Gotthelf, J. G. Lennox (eds.), *Philosophical Issues in Aristotle's Biology*, Cambridge 2000, 275-286.
- Bostock, D., *Aristotle on the Transmutation of the Elements in De Generatione Et Corruptione I. 1-4*, in: *Space, Time, Matter, and Form: Essays on Aristotle's Physics*, Oxford 2006, 20-29.
- Broadie, S., *On Generation and Corruption I. 4: Distinguishing Alteration – Substantial Change, Elemental Change and First Matter in GC*, in: *Aristotle: On Generation and Corruption, Book I*, 123-150.
- Charles, D., *Simple Genesis and Prime Matter*, in: *Aristotle: On Generation and Corruption, Book I*, 151-169.
- Charles, D., *Simple Genesis and Prime Matter*, in: *Aristotle's On Generation and Corruption I*, 151-169.
- Cooper, J. M., *Metaphysics in A's embryology*, in: P. Devereux, P. Pelegrin (eds.), *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote*, Paris 1990, 56-83.
- Frede, M., Patzig, G., *Aristoteles 'Metaphysik Z'. Text, Übersetzung und Kommentar*, München 1988.
- Frede, M., *The definition of sensible substances in Met. Z*, in: P. Devereux, P. Pelegrin (eds.), *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote*, Paris 1990, 111-129.
- Furth, M., *Aristotle's biological universe: an overview*, in: A. Gotthelf, J. G. Lennox (eds.), *Philosophical Issues in Aristotle's Biology*, Cambridge 2000, 21-52.
- Furth, M., *Substance, Form, and Psyche: An Aristotelian Metaphysics*, Cambridge 1988.
- Furth, M., *Specific and individual form in Aristotle*, in: P. Devereux, P. Pelegrin (eds.), *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote*, Paris 1990, 85-110.

Gaiser, K., *Platons Menon und die Akademie*, in: J. Wippern (ed.), *Das Problem der ungeschriebenen Lehre Platons*, Darmstadt 1972, 329-393.

Gill, M. L., *Aristotle on Substance*, Princeton 1989.

Heidegger, M., *Aristotelova Metafyzika IX, 1-3: o bytí a skutečnosti síly*, přel. I. Chvatík, Praha 2001.

Heidegger, M., *Rozvrh fenomenologické interpretace Aristotela*, přel. I. Chvatík, Praha 2008.

Hinton, B., *Elemental Matter and the Problem of Change in Aristotle*, in: *Ancient Philosophy*, 25, 2005, 365-382.

King, H. R., *Aristotle without Prima Materia*, in: *Journal of the History of Ideas*, 17 (1956), 370-389.

Lesky, E., *Die Zeugungs- und Vererbungslehren der Antike und ihr Nachwirken*, in: *Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse*, Mainz 1950, 1225-1426.

Lloyd, G. E. R., *Aristotle's zoology and his metaphysics: the status quastionis. A critical review of some recent theories*, in: P. Devereux, P. Pelegrin (eds.), *Biologie, logique et métaphysique chez Aristote*, Paris 1990, 8-30.

O'Donoghue, D., *Aristotle's Doctrine of 'The Underlying Matter'*, in: *Philosophical Studies* 1953, 16-39.

Patočka, J., *Aristotelés: Přednášky z antické filosofie*, Praha 1994.

Preus, A., *Science and Philosophy in Aristotle's Biological Works*, New York 1975.

Stahl, D. E., *Stripped away: Some contemporary obscurities surrounding Mepahysics Z 3 (1029a10-26)*, in: *Phronesis* 26, 1981, 177-180.

3. Jiné

Hippocrate, *De l'ancienne médecine*, trad. J. Jouanna, Paris 1990.

Marci, J.M., *Philosophia vetus restituta*, Francofurtum – Lipsia 1676.

Platón, *Faidón*, přel. F. Novotný, Praha 2003.

Platón, *Parmenidés*, přel. F. Novotný, Praha 2003.

Platón, *Timaios*, přel. F. Novotný, Praha 2003.